Прособјета

ISSN 1331 - 5439

195

НОВЕМБАР 2026

ИНТЕРВЈУ / ЈОВО БАКИЋ
ИСТОРИЈА / КУРИДЖИНА БУНА
ИЗЛОЖБЕ / ПЕТАР ДОБРОВИЋ – ОБЗОРИ
ДРУШТВО / РЕКВИЈЕМ ЗА ЛИКУ
КЊИЖЕВНОСТ / LAURA BARNA, DARKO TUŠEVLJAKOVIĆ

Završni predizborni skup *Studentska lista – Studenti pobeđuju*
Trg Slavija, Beograd, 22. 10. 2026. / Fotografija: Marija Janković

просвјета НОВИНЕ ЗА КУЛТУРУ ISSN 1331-5439

ИЗДАВАЧ:
Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skd-prosvjeta.hr, www.casopis.skd-prosvjeta.hr

ГЛАВНА УРЕДНИЦА:
Сања Шакић

ИЗВРШНИ УРЕДНИК:
Горан Борковић

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈЕ:
Барбара Бласин, Невена Бојичић, Горан Борковић, Сања Шакић, Чедомир Вишњић, Никола Вукобратовић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:
Марија Бошњак

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:
Барбара Бласин

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ: Завршни предизборни скуп *Студентска листа – Студенти побеђују,* Трг Славија, Београд, 22. 10. 2026. / Фотографија: Марија Јанковић

ШТАМПА: Kerschoffset

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб
+385 1 4872 480
casopis.prosvjeta@skd-prosvjeta.hr

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем 644. Овај је документ израђен уз финанцијску подршку Савјета за националне мањине. Садржај овог документа у искључивој је одговорности Српског културног друштва Просвјета и ни под којим се увјетима не може сматрати као одраз стајалишта Савјета за националне мањине. Излази у тиражи од 700 примјерака.

04 **OD MINIJATURA DO LEKSIKONA**
Nenad Jovanović
HRONIKA

10 **OVA SRBIJA JE ZNATNO DRUGAČIJA OD SVIH KOJE SU DOSAD NASTAJALE**
Klara Kranjc
INTERVJU / JOVO BAKIĆ

16 **REKVIJEM ZA LIKU**
Boris Rašeta
DRUŠTVO

19 **MALI ZA VOJNIKE, VELIKI ZA HEROJE**
Goran Gazdek
REPORTAŽA / STO GODINA OD ROĐENJA BOŠKA BUHE

24 **MORLACI U BORBI ZA SLOBODU I „SUV HLJEB“**
Maja Korolija
HISTORIJA / KURIDŽINA BUNA

27 **UNUTARNJA SNAGA NOGOMETNOG ŠMEKERA**
Luka Ostojić
KNJIGE / *ROBERT PROSINEČKI: VELIKI ŽUTI*

30 **ŽENSKA MONODRAMA: ČUDA KOJA TO VIŠE NISU**
Igor Ružić
KAZALIŠTE / *DEPRAH, KRHOTINE OD SOLI*

32 **ZAFRANOVIĆEV ZLATNI REZ**
Ana Vučković Denčić
FILM

35 **FILM MORA DA ZAVARA TRAGOVE**
Anja Kožul
INTERVJU / LUKA PAPIĆ

39 **DOBROVIĆEV DALMATINSKI KOLORIZAM**
Branimira Lazarin
IZLOŽBE, *PETAR DOBROVIĆ – OBZORI*

42 **RASPARANI RUBOVI I ZGUŽVANI DIJELOVI**
Jasna Jakšić
IZLOŽBE / *RADIKALNA SUBJEKTIVNOST*

44 **MI SMO NIŠTA, NEKA BUDEMO SVE**
Sonja Leboš
KATALOZI IZLOŽBI SKC-a ZAGREB

47 **AHMED NURUDIN KAO ANTI-ANTIGONA**
Danilo Lučić
KNJIŽEVNOST

50 **LEPA REVOLUCIJA**
Marjan Čakarević
KNJIGE / NOVA SRPSKA POEZIJA

53 **SITKOM O RATU I RASPADU**
Dunja Ilić
KNJIGE / *LIJEK PROTIV MELANHOLIJE*

55 **GRANANJE ASOCIJACIJA, OŠTRINA REZOVA**
Miloš Đurđević
KNJIGE / *SVE ŠTO NAS PODSJEĆA NA NEŠTO DRUGO*

57 **PUT PRVE SRB-KRASARKE**
Laura Barna
PROZA

60 **SUPERNOVA ĆE BITI NAŠA**
Darko Tuševljaković
POEZIJA

64 **PANOPTIKUM**
Goran Borković

ОД МИНИЈАТУРА ДО ЛЕКСИКОНА

Ненад Јовановић

БОГДАНОВА АБЕЦЕДА У ПУЛИ – У Пули је 4. септембра отворена изложба *Абецеда је архитектура* на којој су изложене минијатуре Богдана Богдановића. На изложби у организацији пулског пододбора Просвјете и Друштва архитеката Истре представљено је 30 никад јавно излаганих минијатура Богдана Богдановића, једног од најоригиналнијих архитеката, цртача и мислилаца с простора некадашње Југославије. Публици су се обратили Јасмина Башић, у име Друштва архитеката Истре, те Милена Јоксимовић, предсједница пододбора, која је истакла да је пулски пододбор у мање од годину дана од обнове рада, предложио и реализирао низ програма којима је постао препознатљив на локалној културној сцени. Говорили су и ауторица изложбе и уредница каталога Слађана Буковац те Клаус Детлеф Олоф, славист, преводитељ и пријатељ покојног Богдана Богдановића. Књижевник Ђорђе Матић прочитао је неколико одломака из Богдановићевог дјела *Градословар*, а изложбу је отворила повјесничарка умјетности Паола Орлић, прочелница Управног одјела за културу и цивилно друштво Града Пуле.

ИЗЛОЖБА ВУКОВАРСКИХ БОЈА – У просторијама осјечког пододбора Просвјете отворена је ретроспективна изложба ликовне колоније *Боја Вуковара 2000–2026.* на којој је представљено 13 аутора различитих техника и мотива с укупно 25 ликовних радова. Спектар сликара кретао се од академских до аматера. Ликовна изложба, као и сама колонија, међународног је карактера, а публика је осим у сликама могла уживати и у пригодном културном програму.

ОДЕ НАМ ЈЕЖУРКА – *Јежић се диже, њушкицу брише; ја морам кући, доста је више!*, пригодни су стихови везани уз завршетак изложбе *Јежева кућица – измишљање бољег света*, која је од средине јула била постављена у Српском културном центру у Загребу. Изложбу је током два мјесеца и поред љета, високих температура и сезоне годишњих одмора, посјетио велик број људи како би се (поново) упознали са стваралаштвом Бранка Ћопића, али и са симболиком *Јежеве кућице* и њеног значења за многе генерације. Дана 19. септембра организирано је завршно вођство кроз изложбу с ауторицом Мирјаном Славковић из Музеја Југославије, након чега је почело пакирање.

БРАНКОВИ ДАНИ У ВУКОВАРУ – У Вуковару су 13. септембра свечано отворени јубиларни 20. Бранкови дани који су ове године посвећени оснивачу, проти Јовану Радивојевићу. Срђан Орсић, професор српске књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду, говорио је о Бранку Радичевићу, а у програму су учествовали чланови Вуковарског српског певачког друштва „Јавор“ и рецитатори ОШ „Драгутин Тадијановић“. Као и претходних година, програм је

био подијељен у неколико цјелина за ученике основних и средњих школа. Тема овогодишњег литерарног конкурса „Ружица Радичевић“ и ликовног конкурса „Мина Караџић“ било је „Коло“, а награде ученицима за најбоље радове уручене су 4. октобра. Као дио програма, у оквиру Клајн филм фестивала, уз суорганизацију Заједничког већа општина, 19. септембра је одржан концерт Нелета Карајлића.

МАЛОГОСПОЈИНСКИ ДАНИ У ПАКРАЦУ – Низом манифестација српска заједница у Пакрацу од 15. до 21. септембра обиљежила је већ традиционалне Малогоспојинске дане посвећене 31. годишњици обнове рада Просвјетиног пододбора те обљетници смрти српског књижевника и академика те рођеног Пакрачанина Слободана Селенића (1933. – 1995.). Прво у низу догађања било је Дјечје вече с представом *Гдје нестају патке?* ауторице Доротеје Шушак у извођењу Казалишта Мала сцена из Загреба у Владичанском двору, након чега је организирано дружење у дворишту Српске куће. Дан касније Милош Рашић из београдског Етнографског института одржао је предавање „Трагови прошлости који опстају као насљеђе садашњости“ у којем се бавио оснивачем модерне српске географије Јованом Цвијићем те његовим записивањем обичаја, ношњи и плесова на подручју Пакраца и западне Славоније. Централни догађај 17. септембра била је Свечана академија у Градској вијећници курије Јанковић на тему „Трагови“. У име домаћина Никола Ивановић је представио пресјек активности реализираних тијеком протекле године кроз дјеловање пододбора Просвјете Пакрац – Липик, ВСНМ-а Пакраца, Српског демократског форума у сурадњи са централом Просвјете, СНВ-ом и жупанијским Вијећем.

Александар Илинчић, генерални секретар СКД-а „Просвјета“ и Драгана Јецков, саборска zastupnica СДСС-а, изразили су подршку раду и програмима којима се током године обогаћује културни живот Пакраца. Током програма су додијељена признања за допринос и ангажман у различитим подручјима дјеловања. Водитељици Одјела за образовање СНВ-а Данки Јарић уручена је Плакета „Слободан Селенић“, док су предсједници градског ВСНМ-а и УАБА-е Пакрац – Липик Ани Романић те предсједнику ВСНМ-а Пожешко-славонске жупаније Милану Козловићу уручене Плакете „Др. Никола Мићанић Ратар“.

ИНТЕРВЕНЦИЈА У ДОТРШЧИНИ – У организацији Виртуалног музеја Дотршчина (ВМД) и ВСНМ-а Града Загреба, у парку Дотршчина на истоку Загреба, 19. септембра изведена је меморијална умјетничка интервенција *Подизање (Elevation)* словачког умјетника Матеја Гавуле. Интервенција је изведена у част жртвама стратишта на подручју Дотршчине. Пројект се заснивао на подизању тешког каменог блока и испитивању је ли са доње стране нешто написано, након чега је враћан у пређашње стање. Том приликом аутор пројекта ВМД-а Саша Шимпрага указао је на помаке након неколико деценија прешућивања страдавања у парку. Значајан се помак збио кад је актуална градска управа вратила плочу посвећену злочинима која је 30 година недостајала, али повратка једног од највећих стратишта у Хрватској у државне протоколе још увијек нема.

ФЕСТИВАЛ У КНАПУ – У Центру КНАП на загребачкој Пешченици од 21. до 25. септембра одржано је четврто издање Међународног казалишног фестивала „Боље да о томе (не) разговарамо“ у организацији Театра Поко Локо. Приказано је укупно пет представа ансамбала из Хрватске, Србије и Италије. Овогодишње теме говоре о образовном суставу из перспективе ученика и професора, о одлукама одраслих, па и политичким, које дугорочно утјечу на живот дјеце која немају право гласа. Домаће снаге Театар Егзит (Exit) и Трупа ОвоОно извеле су монодраму *Klamov рат* с Гораном Гргићем, а Казалиште Дубрава и Театар Поко Локо извели су *Мале људетине*. Ансамбл Народног позоришта „Тоша Јовановић“ из Зрењанина гостовао је с представом *Гаврош*, а Позориште младих из Новога Сада с *Хајдуцима*. Наступило је и казалиште Театро Телајо (Teatro Telaio) из Бреше

(Brescia) с представом за дјецу од седам до 12 година, која је с обзиром на концепцију играна два пута. Осим бројних чланова и чланица омладинских театарских група, у публици је било и много ученика које су организирано довеле њихове професорице, међу њима и Светлана Килибарда, професорица у Српској православној општој гимназији у Загребу са својом екипом.

КОЛОНИЈА У ХЛАДУ БОРОВА – У Борову је у организацији КУД-а „Бранислав Нушић“ одржана 35. Ликовна колонија која је окупила тридесетак сликара из Хрватске, Србије и БиХ. Између боровских пејсажа, обала Дунава и радова слободне тематике, радом сликара који су створили завидан фонд слика створена је изложба која већ ове јесени краси локалну галерију.

ПОДЗАСТУПЉЕНЕ МАЊИНЕ НА ХРТ-у – Савјет за националне мањине РХ одржао је 25. септембра тематску сједницу којој су уз чланове Савјета присуствовали и представници Хрватске радиотелевизије, као и представник Министарства културе и медија. Савјет је уз бројне критике у дискусији примио на знање извјешће ХРТ-а о произведеним, супроизведеним и објављеним програмима намијењеним информирању припадника националних мањина у Хрватској у 2025. години. Извјешће није прихваћено јер је Савјет оцијенио како укупна минутажа која се тијеком 2025. године кроз програме ХРТ-а односила на мањинске теме није довољна нити се може узети као мјерило квалитете. Констатирано је како емитирани садржај одражава континуирану тежњу за пуком квантитетом, а не квалитетом мањинских прилога.

Иако се у односу на 2024. годину примјећује пораст заступљености мањина у емитираним програмима за 13,9 посто, утврђена је још увијек недовољна заступљеност. Указано је на одсуство дијалога између Савјета и руководства ХРТ-а.

О ОСЈЕЧКИМ СРБИМА – У Српском културном центру у Осијеку 26. септембра хисторичар Филип Шкиљан, научни савјетник у Институту за истраживање миграција у Загребу, одржао је занимљиво предавање „Идентитет и сјећања Срба у Осијеку на другу половину 20. стољећа“. Предавање је резултат свједочанстава 20 припадника српске заједнице из Осијека, Тење и Чепина, као и истраживања бројних архивских извора. Срби у Осијеку присутни су преко 400 година, а током 18. и 19. вијека имали су важну улогу у економском, културном, вјерском и друштвеном животу града. Посебна пажња посвећена је свакодневном животу у мултиетничком Осијеку, у којем су, према сјећању казивача, националне разлике дуго биле мање важне од заједничког живота, рада, школовања и сусједских односа. Истраживање је показало и дубоке промјене које су наступиле током 1990-их, када су рат, страдања, исељавање и промјене друштвеног окружења снажно утјецали на бројност и идентитет осјечких Срба. Наглашено је да је број Срба у Осијеку с 15.985, односно 15,35 посто становништва 1991. смањен на 2346 према попису из 2021. године.

МАЊИНЕ НА ЕУРОПСКОМ ТРГУ... – У оквиру манифестације Дани националних мањина Града Загреба поводом Дана европских језика 26. септембра на Европском тргу представљена је настава на језицима осам националних мањина у Загребу, између осталог и српске. На штанду су били изложени уџбеници за наставу по Ц моделу те публикације на српском језику које су изазвале интерес посјетилаца. Штанд је посјетила и група од 26 ученика из Моравица, полазника Програма плус. Ове године гост партнер скупа била је Пољска, тако да је уз представљање наставе на пољском језику мобилном интерактивном изложбом представљен Технички музеј из Пољске са „Наукобусом“.

... И НА ЗРИЊЕВЦУ – Посљедње септембарске недјеље у парку Зрињевац у центру Загреба одржана је већ традиционална манифестација Дани националних мањина Града Загреба на којој је 16 националних заједница, чији припадници живе и раде у Загребу, представило традиционалне обичаје, ношње, фолклор, глазбено стваралаштво, издаваштво, тисковине, као и аутохтона јела и пића. Манифестацију организира Координација вијећа и представника националних мањина Града Загреба, а одвија се под покровитељством градоначелника Загреба Томислава Томашевића.

На отварању се предсједник Координације Армин Хоџић захвалио свим представницима националних мањина који мукотрпно раде да очувају свој културни национални идентитет те институцијама Хрватске и Загреба које дају институционалну подршку. Србе су на овој манифестацији представљали фолклораши загребачког пододбора Просвјете Играма из Лике. Међу окупљенима били су и предсједник СНВ-а Борис Милошевић, као и представници амбасаде Србије у Загребу.

КОЛОНИЈА У ДАРДИ – У организацији пододбора Просвјете и Ликовне колоније „Петар Добровић“ из Дарде, одржана је дводневна, 23. по реду Међународна ликовна колонија „Ђола 2026“ на којој је учествовало преко 30 сликара из Хрватске и Србије. Учесници су били афирмирани аматерски и академски сликари, уз ученице Основне школе из Дарде и чланице ликовне радионице „Петар Добровић“. Током два дана трајања колоније сликари су у различитим техникама направили већи број умјетничких слика и тако додатно обогатили ионако велики фундус умјетничких слика у Дарди. У оквиру колоније одржава се излагање на тему сликарства. Ове године бавили су се сликарством Надежде Петровић.

УЧИНИОЦА КОЈА СЕ СМИЈЕ – Првог октобарског викенда у Термама Језерчица у Доњој Стубици одржан је Међужупанијски стручни скуп који је окупио учитеље наставе српског језика и културе по моделу Ц. Организатор скупа била је СКД „Просвјета“, а осмислила га је Данка Јарић, водитељица Одјела за образовање у СНВ-у. „Жељела сам да ово не буде још један стручни скуп с којег ће учитељи отићи с потврдом у торби и неколико страница биљежака, него да оду с идејама које већ сутра могу унијети у своју учионицу, због чега смо говорили о хумору, драмској педагогији, игри, сценском раду, дигиталном добу, Моделу Ц у пракси и учионици која се смије“, рекла је.

О ЗАХАРИЈИ ОРФЕЛИНУ – Предавањем и пригодном изложбом о Захарији Орфелину, свестраној личности и најважнијем имену српске културе у 18. вијеку, одржанима 9. октобра у Средишњој библиотеци Просвјете у Загребу, обиљежено је 300 година од његовог рођења. О Орфелину, рођењем Вуковарцу, говорио је Боривој Чалић, такође Вуковарац, човјек који деценијама истражује и проучава културну прошлост Вуковара и вуковарског краја, српску културу 18. вијека, а нарочито живот и дјело Захарије Орфелина. „Орфелин је сматрао да треба стварати на народном језику због чега је начео питање реформе српског књижевног језика покушавајући да руске графичке ознаке прилагоди српском гласовном систему. У његовом делу први пут се јавно исказује грађанска воља да образовање и наука изађу ван монопола уског круга повлашћених“, казао је Чалић. Предавању су присуствовале и ученице Српске православне опште гимназије у Загребу, што је задњих година пракса кад се говори о стваралоцима у књижевности.

ДАНИ КУЛТУРЕ СРБА – У оквиру Дана српске културе и Мјесеца хрватске књиге у пулској Градској књижници 16. октобра одржан је књижевни сусрет са сарајевским аутором Ненадом Величковићем, реализиран у сурадњи с пулским пододбором Просвјете. С Величковићем, изванредним професором на Одсјеку за књижевности народа БиХ на Филозофском факултету у Сарајеву, разговарао је Андреа Матошевић. Дани културе настављени су концертима Љиљане Филимоновић, посвећенима пјеваном српском пјесништву 19. вијека у Српском културном центру у Глини те у дворани Заједнице Талијана „Фулвио Томица“ („Fulvio Tomizza“) у Умагу, пјесничком вечери „Митров данак песнички састанак“ у Вуковару, смотром дјечјег фолклора 31. октобра у Боботи те наступом Ансамбла народних игара СКД „Просвјете“ 8. новембра у сисачком Дому културе Кристална коцка ведрине.

О СЛАВОНСКИМ ЗАДУЖБИНАРИМА – У Српском културном центру у Осијеку 17. октобра одржано је представљање књиге Јелене Веселинов *Уздарје пчелињем јату*. Програм је реализиран у организацији Матице српске, у склопу сурадње осјечког пододбора Просвјете и Матице српске из Новог Сада. Након уводног обраћања предсједника пододбора Зденка Чикаре, о књизи су говорили Милан Мицић, генерални секретар Матице српске, те ауторица Јелена Веселинов, управница послова Матице српске, која је представила истраживачки пут и значај ове монографије. Књига доноси биографије 61 задужбинара и причу о 68 задужбина откривајући животе људи различитог поријекла и иметка, повезаних увјерењем да се лични дар може претворити у трајно добро за српски народ, његову културу, књижевност и науку. У предавању ауторица је нагласак ставила на представљање задужбинара из Славоније. Кроз причу о статусу и животу задужбина, књига прати успон и пад српског грађанства на простору на којем је дјеловала Матица српска, речено је на промоцији.

„НАИВЧИНЕ“ НА ФЕСТИВАЛУ – На четвртом издању Казалишних вечери националних мањина, одржаних од 16. до 18. октобра у Хистриону дому у Загребу у организацији Албанског драмског друштва у Хрватској Мергимтари, изведено је 13 представа на 11 језика националних мањина у Хрватској. Српску заједницу представио је ансамбл КУД-а „Бранко Радичевић“ из Пачетина, који дјелује у оквиру тамошњег пододбора Просвјете, с представом *Наивчине*. „Јако смо задовољни изведбама. Свака казалишна и драмска скупина дала је свој допринос. Донијели су права мала умјетничка дјела у казалиште и спојили све националне мањине у Хистриону дому. Надамо се да ћемо ту манифестацију наставити и идућих година да се не окупљају само због фолклора и глазбе, него и да казалиште буде њихов дом“, казала је организаторица Мелита Орешковић.

МАЊИНЕ У ЛИСИНСКОМ – У загребачкој Концертној дворани Ватрослава Лисинског 17. октобра одржана је манифестација „Културно стваралаштво националних мањина РХ“ коју је организирао Савјет за националне мањине под покровитељством Владе. Публици у пристојно попуњеној великој дворани представило се пјесмом, плесом и колима 16 националних мањина с преко 500 учесника, а уз њих и Ансамбл народних плесова и пјесама Хрватске Лado као и Мађарски државни народни ансамбл Мане, с обзиром на то да је Мађарска овогодишња земља партнер манифестације. „У протеклих десет година Влада континуирано води рачуна о заштити мањинских права, уз улагања у културне, образовне и инфраструктурне пројекте“, рекао је премијер Андреј Пленковић и осудио говор мржње уперен против Жидова који су тих дана у Сплиту практицирали навијачи Хајдука. По ријечима предсједника Савјета за националне мањине Тибора Варге, Влада је у протеклих десет година четири пута повећала средства за преко 1200 програма културне аутономије мањина. Након што су се фолклорно представили Мане и Лado, услиједио је наступ припадника националних заједница, од албанске до украјинске те од пјесама до кола и различитих кореографија. Српску заједницу представили су чланови Ансамбла народних игара Просвјете из Вуковара с играма Западне Србије.

О ПРИБИЋЕВИЋУ У ВРБОВСКОМ – У Градској књижници у Врбовском 18. октобра представљени су зборник *Мостови сурадње* и књига *Светозар Прибићевић и хрватско-српски односи на прилазу стољећа*. Представљање је организирао ВСНМ Града Врбовског, а одржано је у оквиру међународног научно стручног скупа „(Не)жељене повијесне личности – између сјећања, заборава и својатања“, који је од 16. до 18. октобра одржан у Ријеци и Врбовском. О издањима, њиховим темама и повијесном контексту говорили су Дарко Гавриловић, аутор и уредник из Института за истраживање миграција, Лидија Боговић из истог института те Томислав Водичка.

По ријечима учесника расправе, посебна пажња била је усмјерена на хрватско-српске односе на пријелазу из 19. у 20. вијек, сагледане кроз политичке процесе и дјеловање Светозара Прибићевића, једне од истакнутих политичких личности тога времена. Та два издања отварају простор за разговор о повијести, политичким односима и начинима на које се прошлост тумачи у савременом друштву, речено је том приликом. Промоцији су између осталих присуствовали потпредсједник Просвјете Синиша Таталовић, замјеник жупанице Карловачке жупаније Ненад Вукадиновић те градоначелник Врбовског Дражен Муфић.

ДАН ОТВОРЕНИХ ВРАТА – У библиотеци Захарије Орфелин, која дјелује при СКЦ-у Вуковар, 19. октобра је одржан Дан отворених врата. Догађај је организиран у оквиру пројекта Дани српске књиге, а библиотеку је посјетило око 150 ученика тамошњих основних школа. Разгледали су књижни фонд, прелиставали књиге и разговарали с библиотекаркама о насловима који су привукли њихову пажњу. По ријечима директорице СКЦ-а Јелице Липовац Дудаш, Дан отворених врата организира се већ неколико година заредом. „Иако су врата отворена за све грађане, највише нас посјећују ученици. То је прилика да наставимо и договоримо даљњу сурадњу с учитељима и наставницима, јер СКЦ организира велики број предавања, радионица и представа за ученике који похађају наставу на српском језику и ћириличком писму“, изјавила је директорица.

ПРЕДСТАВЉЕНА ХАЈДУЧКА ВРЕМЕНА – Два зборника научних радова посвећена хајдуцима у српској историји и колективном памћењу, резултат научних скупова Матице српске у Сокоцу 2023. и 2024. године, представљени су вуковарској публици 20. октобра у Српском дому. О публикацијама су говорили генерални секретар Матице српске Милан Мицић, академик Јован Делић и историчар Вељко Максић. Тематски зборници на готово 500 страница, садрже 27 стручних радова који ову историјску појаву разматрају из различитих углова, од историје и књижевности до историје умјетности. Циљ истраживања био је да се сагледају различита тумачења хајдуштва, укључујући историјске чињенице, народне легенде и књижевне представе. „Хајдуштво се не може посматрати искључиво као борба за слободу, јер је реч о сложеној појави која је имала и позитивне и негативне стране. Јесте да су у највећем броју случајева били борци за слободу, али су истовремено представљали и ремитилачки фактор у друштву. Појављивали су се у временима када систем није функционисао и када су људи правду тражили изван његових оквира. То није била појава карактеристична само за Србе, већ се јављала и у другим земљама и историјским раздобљима. Реч хајдук је турског порекла, а постоји и у мађарском језику“, казао је Делић.

КАРЛОВАЧКИ ГОДИШЊИ КОНЦЕРТ – У карловачком Градском казалишту Зорин дом 24. октобра по четврти пут одржан је годишњи концерт Координације пододбора СКД-а Просвјете за Кордун и Горски котар. Наступили су пододбори Просвјете из Плашког, Гомирја, Огулина, Вргинмоста, Војнића, Крњака и Карловца те као гости пријатељи и чланови КУД-а „Тоно Хрват“ из Велике Кладуше из Босне и Херцеговине. Све присутне је поздравио предсједник Координације Дејан Михајловић.

ДВАНАЕСТ РАСПЛЕСАНИХ – На 22. Фестивалу дечјег фолклора одржаном 24. октобра у организацији ЗВО-а наступило је 12 дјечјих ансамбала и фолклорних група с преко 230 учесника из Вуковарско-сремске и Осјечко-барањске жупаније. Домаћини, чланови млађе дјечје фолклорне групе КУД-а „Бранислав Нушић“ из Борова, представили су се играма из Шумадије. У програму су учествовали и фолклораши КУД-а Зора из Силаша, КУД-а Острово, КУД-а Срем из Маркушице и КУД-а „Ђоко Патковић“ из Боботе, као и најмлађи чланови СКУД-ова „Јован Јовановић Змај“ из Бијелог Брда, „Бранко Радичевић“ из Даља и „Јован Лазић“ из Белог Манастира. Представиле су се и фолклорне секције Просвјете из Јагодњака, Борова Насеља и Негославаца.

ЛЕКСИКОН ЗНАМЕНИТИХ СРБА – У Загребу је у организацији СНВ-а 27. октобра одржана промоција књиге 100 знаменитих Срба у Хрватској. Уз издавача, књигу су представили и аутори појединих текстова. Циљ књиге, чији је уредник историчар Иво Голдштајн (Goldstein), био је доношење биографија и преглед истакнутих припадника српске заједнице који су кроз задњих неколико вјекова оставили значајан траг у хрватској повијести, знаности, умјетности, култури, спорту и политици. Међу особама у књизи су, између осталог, Никола Тесла, Милутин Миланковић, Арсен Дедић, Петар Прерадовић, Григор Витез, Дубравка Угрешић, Владимир Беара, Бранко Гавела, Борис Буђан, Јосип Руњанин, Светозар Бороевић, Стојан Јанковић, као и симболичне фигуре попут Александре Зец и Кате Пејновић. Милорад Пуповац истакнуо је како се историја Срба у Хрватској не може и не смије свести само на ратне године деведесетих, него на вјековну укоријењеност и допринос друштву. Тврдко Јаковина оцијенио је дјело као важно, јер се кроз дјеловање тих стотину особа цјеловитије може сагледати и сама хрватска повијест. На трибини се расправљало и о критеријима избора, укључујући по многима премалу заступљеност жена те сложена питања националног идентитета увршћених великана.

OVA SRBIJA JE ZNATNO DRUGAČIJA OD SVIH KOJE SU DO SADA NASTAJALE

JOVO BAKIĆ, SOCIOLOG I KANDIDAT STUDENTSKE LISTE

Mislim da režimi – ne samo između Srbije i Hrvatske nego i između Srbije i Bosne i Hercegovine ili nekada između Srbije i Crne Gore – savršeno sarađuju po principu: prilika je, nabaci mi na volej. Kada god mi treba pred izbore, ti izbaci nešto protiv mog naroda, a ja ću odgovoriti oštro i time pridobiti podršku na izborima. To je jedna igra koja traje već decenijama na ovim prostorima. Vreme je da se sa njom prestane i Studentska lista neće u njoj učestvovati!

RAZGOVARALA: **Klara Kranjc**
FOTOGRAFIJE: **Marija Janković**

U trenutku kada nastaje ovaj tekst, Republička izborna komisija Srbije proglasila je konačne rezultate vanrednih parlamentarnih izbora i čeka se prva sednica novog saziva Skupštine. Od ukupno 250 mesta Studentska lista – Studenti pobeđuju osvojila je 140 poslaničkih mandata. Lista SNS-a Ujedinjena Srbija – Aleksandar Vučić sa apsolutne većine pala je na 103 mandata, a ostalih sedam pripalo je strankama nacionalnih manjina (Bošnjaci, Mađari i Albanci). Ispod cenzusa ostao je SPS, nekadašnja partija Slobodana Miloševića, koja je, ako ne računamo kraću pauzu nakon petog oktobra, na vlasti duže od tri decenije. Ispod cenzusa ostale su i sve druge partije, uključujući i one opozicione, koje su se odlučile na samostalni izlazak na izbore, poput SSP-a Dragana Đilasa ili Novog DSS-a Miloša Jovanovića.

Pojedine stranke (među kojima i Demokratska stranka, Pokret slobodnih građana, Zeleno-levi front…) podržale su Studentsku listu, ali bez direktnog učešća i bilo kakvog uticaja na kreiranje njihove politike i programa. Tako su studenti, kako se ocenjuje po mrežama ovih dana, uspeli što niko nikada nije, jednim udarcem da eliminišu i vlast i opoziciju. Zanimljiv je i podatak da većinu kandidata na Studentskoj listi čine doktori nauka. Među njima je i prof. dr Jovo Bakić sa Filozofskog fakulteta u Beogradu, gde predaje političku sociologiju i sociologiju politike. Kao društveno angažovani intelektualac, u borbu protiv autokratije uključio se još tokom studentskog protesta 1992. godine, a u javnosti je prepoznatljiv po beskompromisnim stavovima i slikovitoj metaforici kojom opisuje političke procese. Na početku razgovora kaže da se na izborima desilo sve kao u najlepšim snovima.

„Znao sam da ćemo mi ubedljivo tući SNS, ali velika je razlika ako SPS pređe cenzus ili ako ostane ispod cenzusa. Velika je razlika ako neka od stranaka režimske opozicije pređe cenzus ili ne. Ovo je bilo iznad mojih očekivanja i s te strane ja sam bio prijatno iznenađen. Dakle, nisam bio iznenađen u odnosu na rezultat dve glavne liste, ali rezultat drugih lista značajno menja sve. Dakle, ako bi neke od lista prešle cenzus, mi ne bismo imali apsolutnu većinu. Ovako imamo. I to je nešto najlepše što sam mogao u nekom lepom snu zamisliti. Nama niko ne može da postavlja bilo kakve uslove. To je fantastična pozicija i u tom smislu nama su otvorena vrata bez obzira na sve moguće diverzije koje će odlazeći režim činiti.“

Baš su zbog toga očekivanja građana Srbije, nakon ovakvog rezultata, ogromna. Istovremeno Srbija je postala fenomen svetskih razmera, verujem da i vaše kolege profesori u inostranstvu sa velikim zanimanjem posmatraju kako će se odvijati transformacija sistema, države i društva. Kako se nosite sa tim?

Jovo Bakić: Većina kandidata su ozbiljni štreberi. Osećaj odgovornosti koji mi imamo je neopisiv, mi imamo ozbiljno breme. Radovali smo se

naravno, ali svi znamo šta nas čeka. Svi smo iz različitih struka, što nije lako uskladiti, nismo svi ni jednaka politička bića. Čim smo tu, jesmo politička bića, ali naša iskustva su različita. Neki ljudi uopšte nisu bili u bilo kakvoj politici, a neki od nas jesu, na razne načine, ne morate da budete u političkoj stranci da biste bili u politici. Ozbiljan izazov je pred svima nama, jer neki ljudi zapravo ne znaju šta ih čeka.

To o čemu sada govorite, političko neiskustvo, pomalo plaši građane.

Jovo Bakić: I sasvim je to u redu. Svi imamo razloga za strah, ali strah ne sme da parališe. Trema pred ispit može da vas parališe i da vi onda ne možete da iskažete sve ono što znate. A isto tako trema pred ispit može da bude podsticajna, da vi pokažete i više od onog što znate ili ono čega niste ni bili svesni da znate. Ja spadam u ovu drugu grupu, kada dođem pred nastavnika, ja se tučem i pokazujem najbolje što znam. Tako isto i sada. E sad, različiti su ljudi, neki među nama nikada nisu imali iskustvo javnog nastupa. Ne u smislu amfiteatra, to smo svi imali, nego u smislu borbe sa ljudima koji su čak i nedostojni te borbe, a vi morate da se borite sa njima u parlamentu, jer to javnost od vas očekuje.

Ovakva pobeda je nešto najlepše što sam mogao u nekom lepom snu zamisliti. Nama niko ne može da postavlja bilo kakve uslove. To je fantastična pozicija i u tom smislu nama su otvorena vrata bez obzira na sve moguće diverzije koje će odlazeći režim činiti

Pretpostavljam da neće za svaku odluku baš moći da se pitaju studentski plenumi.

Jovo Bakić: Naravno, naravno da neće. Stvar je u tome što su to dva različita načela. Jedno je načelo neposredne demokratije, drugo je načelo posredne demokratije. Neposredna demokratija je spora. Ona je uvek demokratičnija. Ona uvek ima jači legitimitet. Neposredna demokratija nas je dovela do pobede. Ali ako hoćemo demokratiju da sačuvamo, mi moramo da reagujemo brzo. U protivnom kriminalne strukture – kada govorim o bivšem režimu, govorim o kriminalnim strukturama – one će se pregrupisati i pobediće. Prema tome, potpuno je jasno: ili ćemo se mi zabavljati demokratijom i omogućiti kriminalnim strukturama da nas pobede, ili ćemo verovati jedni u druge, imati potpuno poverenje jedni u druge i pobediti kriminalne strukture. Mi želimo da čujemo mišljenje naših studenata, međutim oni moraju brzo da odlučuju i u tom smislu ako oni ne mogu da odluče, mi ćemo odlučiti.

Nedavno ste izjavili da biste se vrlo rado prihvatili Ministarstva policije, da li ste to ozbiljno mislili, kakve su vam šanse?

Jovo Bakić: Da, veoma sam ozbiljan. Trenutno još ne znam da l' ću biti poslanik ili ministar unutrašnjih poslova. Moja porodica navija da budem poslanik. Ja bih voleo da budem ministar unutrašnjih poslova, mada nemam ništa protiv toga ni da budem poslanik. Samo sam rekao šta je moja želja i ja sam spreman. Napisao sam čitav program, sistem višefaznih koraka koje treba preduzeti u reformisanju Ministarstva unutrašnjih poslova. Naravno, to nije samo izašlo iz moje glave, tu je niz penzionisanih pripadnika Ministarstva unutrašnjih poslova sudelovao i ja ću, ako budem u prilici, taj plan sprovesti.

Šta taj plan podrazumeva, koji bi bili prvi koraci?

Jovo Bakić: Postoji jedna stvar koja još nije do kraja definisana, da li bi bio usvojen leks specijalis kojim bi se utvrdila privremena rešenja o zapošljenju svih pripadnika Ministarstva unutrašnjih poslova i Bezbednosno-informativne agencije. To bi značilo da bismo kod svih, od prvog do poslednjeg, utvrđivali imovinsko stanje i prihode. Sve što nije u skladu sa prihodima bismo oduzimali, pokretali disciplinske, ako ima osnova i krivične postupke i naravno te ljude izbacivali s posla odmah… dosta bi tu bilo izbačenih. To bi moglo vrlo brzo da se uradi, vi brzo možete da vidite ko šta ima, a koliki su mu prihodi. Vrlo brzo. Sa druge strane, znamo i ko se isticao u poslednje dve godine u nehumanim postupcima. Protiv tih ljudi bi bili pokrenuti disciplinski postupci, a protiv svakog za koga ima dokaza i više od toga.

Unutar policije su već krenuli razni procesi, svedoci smo svakodnevnih hapšenja čelnika u policiji, žandarmeriji, zatvorima… Nije baš najjasnije, imajući u vidu da nije formirana vlast, kako do toga dolazi i ko to sada zapravo radi? Da li se oni svađaju i hapse među sobom ili već studentska lista na neki način ima uticaja i tačno zna ko kad i šta radi?

Jovo Bakić: Kombinovano. Dakle ima međusobnih obračuna i mene to veseli. Dakle kad god kriminalci jedni druge gone, ja se osećam dobro. Ne moram ja. Ali istovremeno mi imamo veze. Zašto? Jer su nam se različiti ljudi u tužilaštvu i u pravosuđu uopšte javljali vrlo zabrinuti tokom prethodne najmanje dve godine, neki i ranije. Kukali su kako im je teško u sistemu koji je bio sve samo ne pravni. On je bio kriminalan. Oni su morali da se snalaze i da glume da je to pravosudni sistem. Sada više nemaju potrebu da glume, oni imaju potrebu da rade.

Koji je procenat takvih ljudi?

Jovo Bakić: Nije veliki, ali kao što znate u svim tektonskim društvenim promenama uvek imate i preletače i sad vi ne možete bez njih da uradite sve što možete uz njihovu pomoć. Ključna je stvar kada budemo krenuli u izgradnju sistema, da vidimo kod tih preletača ko se ogrešio o zakon, a ko nije. Ako je neko zauzimao visoku poziciju u pravosudnom sistemu pa nije radio ono što mu je dužnost, tu je lustracija. Mi smo se obavezali na usvajanje zakona o lustraciji, što će biti jedan od prvih koraka. To je za one koji nisu kršili zakon, ali ga nisu ni sprovodili, koji su više moralno nego pravno odgovorni. To će podrazumevati da u narednih pet ili deset godina, zavisi kakva će pravna norma biti, oni ne mogu obavljati javnu funkciju. To je lustracija. A ključna stvar je krivična odgovornost. Znači, mi moramo naći ljude koji su

krivično odgovorni za ono što se dešavalo u poslednjih petnaest godina, a i više naravno, i onda goniti krivično, procesuirati da oni, zavisno od težine krivičnih dela koje su napravili, ne samo odleže nego i da rade nešto korisno. To znači fizički u kazneno-popravnim ustanovama od Zabele pa dalje.

Mislim da mnogo toga može da se uradi u prvih godinu do dve dana. Oni se nisu skrivali, bili su toliko osioni i bahati, mislili su da će vladati doveka. Ostavili su toliko mnogo tragova, čak i ako unište dosta toga u arhivima i dokumentaciji. Njihove izjave treba preslušati pažljivo, sve što su govorili tokom ovih četrnaest godina

Koliko će vremena trebati za sve to?

Jovo Bakić: Mislim da mnogo toga može da se uradi u prvih godinu do dve dana. Oni se nisu skrivali, bili su toliko osioni i bahati, mislili su da će vladati doveka. Ostavili su toliko mnogo tragova, čak i ako unište dosta toga u arhivima i dokumentaciji. Njihove izjave treba preslušati pažljivo, sve što su govorili tokom ovih četrnaest godina. Tu ima jako mnogo materijala za dokazivanje krivičnog dela, a tek će ga biti kad se uđe u transkripte Skaj prepiske, koje još nemamo, jer su kod tužioca Mladena Nenadića i već dugo čekaju da budu dešifrovane. Ja sam ubeđen da tu za Oskara (prema istraživanjima nezavisnih medija i presretnutim porukama, iza kodnih imena „Oskar" i „Čvarak" u Skaj prepiskama krije se bivši predsednik Srbije Aleksandar Vučić, p. a.) i sve druge može lepo da se vidi šta su radili. Pored toga vaše kolege, istraživački novinari iz Krika, BIRN-a, CINS-a, *Radara* su toliko toga već otkrili. U bilo kojoj normalnoj zemlji tužilaštvo reaguje na mnogo manje značajne podatke. Ovde tužilaštvo nije reagovalo.

Kriminal seže vrlo duboko u mnogim delovima državnog sistema, da li je moguće da su se predstavnici tih struktura samo sklonili i da čekaju da vide šta će da im se desi?

Jovo Bakić: Naravno da ne. Mi očekujemo razne, eufemistički rečeno, otpore koji idu do ubistava onih koji treba da ih procesuiraju. Dakle nema tu... mi vrlo dobro znamo šta može da očekuje svakoga od nas, ali to je cena za koju mora da postoji spremnost da se plati. Nadajmo se da neće biti plaćena. U Italiji npr. u tom procesu ubijena je nekolicina sudija, ali mafija je razbijena. To je nešto na šta mi moramo da budemo spremni i gde nema milosti – ili oni ili mi. Srbija ili mafija. To je nešto gde nema kompromisa, jer ako bude kompromisa, onda nema Srbije. Ne može ministar prosvete da imenuje sve direktore škola po Srbiji. Šta on zna ko je u Surdulici taj koji treba da bude direktor, u Beogradu na Čukarici ili negde… Moramo da departizujemo školstvo, da departizujemo medijski sistem u Srbiji. Jedva čekam da nas kritikuju. Neka Radio-televizija Srbije bude zaista javni servis. Ako sutradan budem ministar unutrašnjih poslova, neka pitaju zašto sam uhapsio ovoga, a ne onoga, a ja ću hapsiti masovno. Javni servis mora biti taj koji će da pita koji je osnov hapšenja, da ne bi bilo da se hapsi bez pravnog osnova.

Režim Aleksandra Vučića i režimski mediji pune dve godine studente, profesore i građane koji su bili na ulici i učestvovali u borbi protiv njegove vlasti nazivaju ustašama. Kako to doživljavate?

Jovo Bakić: To je užasna relativizacija naziva ustaša. Za mene, kao Srbina, ustaša je sinonim za nešto najužasnije što postoji. Znači, to su ljudi koji su moj narod istrebljivali u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Da me neko nazove ustašom, to je najgora uvreda koju mogu dobiti. Naročito je čudno i bizarno da ljudi u Srbiji budu nazivani ustašama. To je izuzetno neobično i zabrinjavajuće. Ne može se protivnik političkog režima poistovećivati sa fašističkim pokretom koji je istrebljivao srpski narod. Oni koji to rade nisu u najboljem slučaju svesni šta rade, a u najgorem slučaju su relativizatori Drugog svetskog rata, Nezavisne Države Hrvatske i ustaškog pokreta. A ako znamo da su ti ljudi srpskoga porekla, onda je to još tragičnije.

Ne može se protivnik političkog režima poistovećivati sa fašističkim pokretom koji je istrebljivao srpski narod. Oni koji to rade nisu u najboljem slučaju svesni šta rade, a u najgorem slučaju su relativizatori Drugog svetskog rata, Nezavisne Države Hrvatske i ustaškog pokreta

Kako to utiče na odnose dve zemlje, na odnose među građanima?

Jovo Bakić: Jedno je odnos građana, a drugo je odnos režima. To je važno razlikovati. Mislim da režimi – ne samo između Srbije i Hrvatske nego i između Srbije i Bosne i Hercegovine ili nekada između Srbije i Crne Gore – savršeno sarađuju po principu: prilika je, nabaci mi na volej. Kada god mi treba pred izbore, ti izbaci nešto protiv mog naroda, a ja ću odgovoriti oštro i time pridobiti podršku na izborima. To je jedna igra koja traje već decenijama na ovim prostorima. Vreme je da se sa njom prestane i Studentska lista neće u njoj učestvovati! Mi nećemo huškati Srbe bilo u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, bilo u Crnoj Gori, bilo gde, protiv vlasti tih zemalja. Smatramo da su Srbi u tim zemljama dovoljno politički zreli da sami odluče, podržavaćemo održavanje njihovog kulturnog identiteta. Podržavaćemo ih

u njihovim političkim aspiracijama ukoliko ne dovode u pitanje političku zajednicu čiji su deo. Recimo sa Republikom Srpskom, u našem programu imamo posebne odnose, ali to ne znači da ćemo potkopavati Bosnu i Hercegovinu. Mi ćemo podržavati puni suverenitet i teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine. Želimo bratske odnose sa Bošnjacima kao što smo ih ostvarili u Srbiji. Isto tako mi pružamo ruke ne samo Srbima u Hrvatskoj nego i Hrvatima. Ako žele, mi smo tu i ne želimo da učestvujemo u bilo kakvim igrama. Želimo da ljudi u državama naslednicama Jugoslavije žive kao braća i sestre. To ne znači da moramo obnavljati Jugoslaviju. Ali zašto ne bismo mogli da živimo kao normalni ljudi? Svi govorimo isti jezik, kako god ga zvali, jer se razumemo odlično. Čim se razumemo odlično, to je isti jezik, možemo ga zvati kako god hoćemo. Ako je to tako, šta nas sprečava da živimo kao normalni ljudi?

Da li je to vaš stav ili cele Studentske liste?

Jovo Bakić: Cele liste, naravno. Mislim da ni oni ljudi koji su za bliže veze Srba sa svih granica ne bi imali ništa protiv ovog stava. Oni su svi podržali bratske, sestrinske odnose unutar Srbije. Ja nisam verujući, ali oni koji su pravoslavni, oni koji su muslimani u Republici Srbiji, svi su stali iza toga. Pa ako je to tako, šta nas sprečava da i preko granica to uradimo? Druga je stvar da li će neko to prihvatiti sa druge strane, ali naše je da ponudimo. Ne možemo se možda ni ljutiti ako nas neko odbije, jer mnogo je tu zla opet sa svih strana, ne samo sa srpske, sa svih strana. Dakle, ne možemo mi gledati kao da se ništa nije dogodilo, ali tu smo. Ova Srbija je drugačija. Ova Srbija je znatno drugačija od svih koje su do sada nastajale.

U kom smislu drugačija?

Jovo Bakić: Petog oktobra 2000. promena je išla odozgo na dole, a sada ide odozdo na gore. Drugim rečima, da nije bilo studenata sa Državnog univerziteta u Novom Pazaru, koji su neverovatnu žrtvu napravili kad su 16 dana išli iz Novog Pazara ka Novom Sadu... kada smo svi živi plakali dok je trajao njihov put... ja sam rekao: Bože, znači dozivao sam Boga ja koji ne verujem – kako je ovo moguće? Ja nisam mislio da će se to ikada u mom životu dogoditi, jer je mnogo zla bilo. Ta deca su poslala jasnu poruku. I sad ne smemo mi odrasli da propustimo tu šansu.

Kao profesor koji je sretao mnoge generacije, kao sociolog, šta možete da nam kažete o ovoj generaciji, koja je nosilac ove promene?

Jovo Bakić: Neobična. Neobična generacija. Sećam se 2023. desničari su nešto protestovali, ja sam imao nastavu u tom trenutku. I pitao sam studente: neki tamo protestuju, a vama je sve potaman? Oni su se smejali jer nisu među desničarima i odgovorili da im nije sve potaman. Kažem: OK, a zašto ne protestujete? Profesore, kaže jedan dečko iz Bora, mi računamo da ćete nas vi naučiti ono što treba pa ćemo mi otići van, kada diplomiramo. Pa baš lepo, znači svi koji nešto znaju će otići, a mi drugi ćemo ostati ovde da patimo, rekoh im tada. Ubrzo posle toga, desila se užasna tragedija u Osnovnoj školi „Vladislav Ribnikar" i dan posle toga u Velikoj Duboni. Željko Mitrović (vlasnik kompanije Pink, p. a.) montirao je film protiv mene i označio me kao glavnog inspiratora toga što se dogodilo. Studenti su osetili potrebu da se nađu uz mene u tom trenutku i rekli su: profesore, ako vi šetate, i mi bismo sa vama. Ja sam bio naravno veoma srećan i rekao sam: vrlo rado, i šetali smo zajedno i tada sam shvatio da se stvari menjaju. Nažalost, bila je potrebna velika tragedija da emotivno uzdrma naše građane da bi oni izašli na ulicu, da bi razbili kineske zidove kojima su se ogradili da ne vide ono što se oko njih zbiva. Nadstrešnica u Novom Sadu je povod. Ona nije uzrok, uzroci su mnogo dublji. Povod je jer smo svi shvatili da je bilo ko od nas mogao da se nađe tog dana tamo. Stradalo je njih šesnaestoro, ali svi smo mogli tamo da budemo. Kada su uz to ljudi osvestili i da to nije nesrećni slučaj, nego proizvod duboko kriminalizovanog i koruptivnog sistema, onda su se stvari izmenile. Studenti su se podigli jer su shvatili da od starijih sreće nema, ali da će ih slediti ako se oni podignu. I tako je bilo. To je naša velika sreća. Da se nije ta generacija podigla, uz ovakav politički sistem mi ne bismo mogli ništa da uradimo. Studenti su počistili čitav politički sistem i sada mi imamo priliku, blagodareći njima, nešto da uradimo. Da li ćemo uraditi – to je druga stvar. Nadam se da hoćemo.

Slike slavlja na ulicama širom Srbije, nakon izborne pobede studentske liste, obišle su svet. Kako ste vi to doživeli, možemo li govoriti o nekom vidu katarze?

Jovo Bakić: Svakako. Ovih godina mi smo živeli u potpuno nenormalnom stanju, koje je bilo i užasno i lepo. Tu je neverovatna simbioza potpunog užasa i izuzetne lepote. Znači, s jedne strane režim koji je spreman na sve, i s druge strane građani. Mislim zapravo da na prvom mestu treba pomenuti i istaknuti građanke, majke studenata koje su takođe bile spremne na sve. Džabe vam pendrek ako imate majku koja brani dete, tu pendrek ne pomaže. I onda naravno uz njih svi mi. To je bila jedna sinergija koju je bilo nemoguće pobediti. Ako imate mladost i pamet jedne zemlje, majke jedne zemlje, kako ćete izgubiti? Koliko god režim bio kriminalizovan – a potpuno je kriminalizovan – ne može protiv 620 000 glasova razlike. Zato je rezultat brzo i priznat, jer čelnik bivšeg režima jeste lud, ali nije glup. On je shvatio da mora što pre da prizna, jer svako odugovlačenje mu ne ide u prilog. Ovako može da se pravi da je demokrata. Naravno svi znamo da je to gluma, ali njegovim pristalicama, ma koliko to za njih šokantno izgledalo,

to može biti podstrek za borbu. Ali džaba im, mnogo su matori. Skupili su se pre neki dan pred *Informerom*, nema mlađeg od 50 godina.

Očekujete li da posle ovih promena mladost Srbije ostane u zemlji?

Jovo Bakić: Ako mi budemo radili kako treba – hoće, s tim što postoje strukturne osobenosti svetskog kapitalističkog sistema. Oni najdarovitiji vrlo često će odlaziti jer ih čekaju mnogo bolje šanse nego što ovde mogu imati i to je nemoguće zaustaviti. Teško je kad imate mladog čoveka koji želi da se dokaže i koji je izuzetno darovit, da on ostane ovde, ako može da ostvari neku veliku karijeru vani. Međutim, ključna je stvar da dobar deo ljudi odlazi, uči, vraća se i primenjuje ono što se ovde može primeniti. To je bio moj san i 2000. godine i mnogo mi je žao što nije ostvaren tada. Mi smo uglavnom primenjivali ono najgore sa Zapada, mi smo Velikog Brata odmah primenili. Zašto ne bismo primenili ono što je dobro na Zapadu? Tamo ima nešto što se zove vladavina prava. Nije u svim zemljama jednako zastupljena, ali recimo u nordijskim zemljama je izuzetno dobro razvijena.

Kao što mi pružamo ruke svima u okruženju, mi pružamo ruke i Evropskoj uniji, ali će biti veliki problem ako EU bude insistirala na međusobnom priznanju Srbije i Kosova. Naša lista ima u svom programu da radimo na ostvarenju ljudskih prava, na pravnoj državi, na nezavisnosti medija, na nezavisnosti sudstva. To je sve ono što je Evropska unija tražila

Kad kažete vladavina prava, kako vidite odnose Srbije i Evropske unije, da li je to pravac kojim će Srbija?

Jovo Bakić: Pa videćemo. Mnogo zavisi od same Evropske unije. Dakle kao što mi pružamo ruke svima u okruženju, mi pružamo ruke i Evropskoj uniji, ali će biti veliki problem ako Evropska unija bude insistirala na međusobnom priznanju Srbije i Kosova. Naša lista ima u svom programu da radimo na ostvarenju ljudskih prava, na pravnoj državi, na nezavisnosti medija, na nezavisnosti sudstva. To je sve ono što je Evropska unija tražila. Drugim rečima, ona poglavlja 23 i 24 koja su bila glavni problem kod prethodnog režima, kod nas uopšte neće biti problem. Znači, očekujem da će se to u naredne dve godine završiti, ali realno onda idu problemi i geopolitičke priče. Da li ćemo mi uvoditi sankcije Rusiji? Lično sam protiv. Ne samo što to u programu piše nego sam lično protiv. Kao što nisam ni za sankcije Izraelu, a mislim da Izrael u ovom trenutku istrebljuje Palestince. Zašto sam protiv? Zato što sam živeo pod režimom Slobodana Miloševića i svedok sam kako su se ljudi zbijali oko tog režima uprkos zločinačkim akcijama tog istog režima. Dakle ja ni jednom narodu na planeti to ne želim. Te 1993. ne da nisam bio srećan, nego sam bio očajan... kako ja mogu da želim bilo kom ljudskom biću tako nešto isto? Ne želim ni jednom. Između ostalog Ruska Federacija je uvela nama sankcije tada, dakle ona je bila deo sankcija Ujedinjenih nacija Srbiji, ali to ne znači da ja treba sada isto to da radim. Simbolički ne pristajem na to. Nađite druga sredstva. Da li sam ja pristalica Putinovog režima? Naravno da ne. Ja nisam pristalica ni jednog autoritarnog režima, pa ni Putinovog.

Pomenuli ste status Kosova u kontekstu puta Srbije ka EU…

Jovo Bakić: Da ne bude zabune, mi nećemo priznati Kosovo i Metohiju kao nezavisnu državu. Mi smo se to dogovorili, svi. Evo ja vam kažem kao levičar, tvrdo stojim kod tog stava. Nema priznanja Kosova šta god. Zašto? Zato što je to tačka saglasnosti. Mi moramo naći, i našli smo, najmanji zajednički sadržalac. Ko hoće, naravno, ne mora to da zastupa, nije problem, sloboda mišljenja je potpuna, niko neće biti zbog toga gonjen, ali druga stvar je koliko će glasova dobiti na izborima. Dakle nema toga. Ova mlada generacija je jedinstvena, nema priznavanja nezavisnosti Kosova i Metohije, sviđalo se nekom ili ne.

Kada posmatramo način na koji je izvojevana pobeda, emocije koje su bile nosilac pobune, sada govorite o pravednosti sankcija. Da li je to održivo u ovom svetu u kom živimo, deluje prilično naivno?

Jovo Bakić: Da, naravno, veoma je naivno, ali to ne znači da mi ne treba da budemo pozitivno naivni. Pravednost ili iskrenost se vraćaju na velika vrata. Mislim da poslednje dve godine u Srbiji svedoče o vraćanju bazične ljudskosti, iskrenosti. Malo da se našalim, mi Srbi smo uvek mimo sveta – dakle 90-ih kad su se drugi trudili da budu normalni, mi smo se trudili da budemo nenormalni. Danas kada se mnogi trude da budu nenormalni, mi se trudimo da budemo normalni. Meni je drago da budem među onima koji se trude da budu normalni. I 1992. bio sam u studentskom protestu koji se borio protiv nenormalnosti. Danas sam opet u studentskom pokretu koji promoviše normalnost uprkos globalnoj nenormalnosti. Meni je zadovoljstvo da budem uz one koji se trude da pronose duh čovečnosti, duh jednakosti, duh slobode i normalnosti.

Jeste li u proteklom periodu u bilo kom trenutku imali dilemu da li da iz svoje profesorske stolice pređete u poslaničku ili ministarsku, u smislu – šta će mi to u životu?

Jovo Bakić: Nikada nisam razmišljao o tome šta mi je činiti, jer postoje dužnosti koje čovek ima pred sobom i koje građanin ima pred sobom i koje nastavnik univerziteta ima pred sobom. Kod mene je to uvek bilo u saglasju. Dakle i kada pišem nešto akademski, ja imam na umu šta je čovečno. Politika je duboko nečovečna u svojoj suštini, ja tome učim svoje studente, ali to ne znači da ne treba u njoj učestvovati u izuzetno važnim trenucima. Baš zato što znamo da je nešto opasno, baš zato što znamo da nas vrtlog može poneti na dno, to nas sve uči da moramo biti jako oprezni i spremni da zaplivamo sa rizikom da potonemo na dno i sa nadom da ćemo isplivati. Ta nada vuče ne samo pojedinca napred nego i čitavo društvo. Sloboda znači odgovornost i rizik, bez rizika nema napretka. Ako smo svi oportunisti, svi ćemo biti u žabokrečini. A ako se bacimo u vir, ili ćemo potonuti ili ćemo isplivati.

KAKO JE *JANA* POSTALA POPULARNA MEĐU LIČANIMA

REKVIJEM ZA LIKU

Gospić i Lika bili su najčistija regija u Hrvatskoj. Danas se u Gospiću nalazi 37 tisuća tona opasnog otpada. Ljudi žive u strahu od trovanja, oni koji žele otići – pobjeći – ne mogu prodati imanja. U Lapcu je možda šest, sedam stotina ljudi. Većinom starčad. Orkestar za svadbe i sprovode imao bi tu posla, ali samo na sprovodima, česti su, ne znam kad sam zadnji put čuo za neku svadbu

PIŠE: **Boris Rašeta**

„Imali smo sreće 1971.“, rekao mi je Lapčanin koji je u to doba bio član inicijativnog odbora za autocestu kralja Tomislava, tako se trebala zvati prometnica od Zagreba do Splita. „Trasa te ceste trebala je ići pored Lapca. Preko Bihaća, pa se spustiti do Kaldrme, pa nastaviti prema jugu, do Dalmacije.“ Samo, kažu Kinezi, nikad se ne zna zašto je nešto dobro, a zašto loše. „Da je autocesta prošla tuda“, poentirao je moj sugovornik, „ovaj otpad bi sad završio u Lapcu, a ne u Gospiću.“ Lapac je, naime, pun praznih hala i bivših pogona.

„Savkina cesta“ zaobilazila je Gospić. Glavna ideja bila je pronaći najkraći i geometrijski najravniji put između Zagreba i Splita („zlatnu nit“), a on je izgledao ovako: Zagreb – Karlovac – Slunj – Bihać (BiH) – kanjon Une (Donji Lapac / Lička Kaldrma) – Knin – Split… No, poraz Hrvatskog proljeća stavio je „zlatnu nit“ *ad acta*. Nije izgrađena, a novu je trasu, uvjetovanu ratom, sagradio Radimir Čačić. Spretni su je maheri potom, uz pomoć vladajuće stranke koja je širom otvorila vrata uvozu otpada, iskoristili za snižavanje putnih troškova otpadnoj mafiji Hrvatske, Slovenije i Italije. Tako je 1800 šlepera punih smeća godinama, usred bijela dana, dovoženo u Gospić i izbacivano na dvije lokacije, u napuštenom silosu PPK Velebit i na Rakitovcu. Odlagano je sve živo, i neopasno i opasno. Konvoj tih šlepera sa smećem ispunio bi dionicu od Zagreba do Karlovca. I za to nitko nije znao, u državi u kojoj žena zbog nelegalnog uvoza tri tegle ajvara plaća kaznu od 300 eura, a čovjek zbog ugradnje novog dijela za auto, u BiH, neprijavljenog, biva oderan za 500 eura.

Skandal je među prvima namirisala mačka Lili, kućna ljubimica jedne novinarke. Ima tome dosta vremena kako je počela odbijati piti vodu iz slavina. Bilo je to prije DORH-a, prije Capaka, prije službenih nalaza o toksičnosti.

„Stvarno je tako…“, kaže mi vlasnica mačke, „… došli smo početkom svibnja, otvorili kuću (staru ličku u selu) da je počistim i raspakiram sve što spakiram za kroz zimu. Nju vodimo uvijek sa sobom, i odmah čim izađe iz kutije za transport, mora piti jer ožedni u putu. I ja joj nalijem vode, ona pošnjofa – i neće. Maknem ovu vodu, nalijem joj Janu – i pije. Sljedećeg dana ujutro joj opet nalijem vodu iz pipe, i opet neće. Nalijem Janu – pije. Tako da ona, kad smo tamo, pije Janu kao i mi, kao i cijeli Perušić, a bogme i Gospić. Lika – hrvatski bazen pitke vode, a ljudi piju flaširanu! Poznanik na Ličkom Osiku obolio od karcinoma, i on i žena i sin. Pa nek' mi netko kaže da je to slučajno. Strašno što su učinili.“

Hrvatska, usput budi rečeno, raspolaže s najvećim zalihama pitke vode po glavi stanovnika u Europi. Ali, kako je krenulo…

Spretni su maheri autocestu iskoristili za snižavanje putnih troškova otpadnoj mafiji. Tako je 1800 šlepera punih smeća godinama, usred bijela dana, dovoženo u Gospić i izbacivano na dvije lokacije, u napuštenom silosu PPK Velebit i na Rakitovcu

Od ova dva gospićka odlagališta otpada zračnim putem nemate više od par kilometara do rodnih kuća Nikole Tesle i Ante Starčevića. Gospić je hadezeova Sparta, najodanija tvrđava partije, stranački Alamo. Ali ništa im nije bilo sveto. Zagađivanje se odvilo u hadezeovim mandatima, a ministar koji je raširio vrata uvozu smeća zove se Tomislav Ćorić. Sve je, navodno, trebalo omogućiti lakše i jednostavnije poslovanje. I postalo je, kriminalcima.

Fotografija: Maja Sever, Zagreb, 5. 9. 2026.

„Nije ugroženo samo podzemlje oko silosa“, objasnio mi je ranije spomenuti sugovornik, iskusni političar, koji je Liku sedamdesetih i osamdesetih obilazio uzduž i poprijeko i zna sve njene staze i bogaze, rijeke i ponornice, vodotokove i vodovode. „Ugroženi su vodovodi koji idu prema Otočcu, ali i širi kraški tereni ispod zemlje. Sve do izvora Une.“ Hrvatski zavod za javno zdravstvo i Zavod za javno zdravstvo Ličko-senjske županije potvrdili su da je i voda u privatnim bunarima u Lici mikrobiološki onečišćena. Čak je i kišnica upitna: voda koja dolazi s krovova može biti zagađena ptičjim izmetom i bakterijom *Escherichia coli*.

Lika je i prije propadala. Na širokom lapačkom polju, samo par godina ranije, ispred moje kuće napasala su se tri ili četiri stada ovaca. Sad je samo jedno. Broji oko stopedeset grla. „Ove godine slabo idu janjci u Dalmaciji, skoro nikako“, kaže mi komšija, vlasnik stada. „Uvoze masovno janjad iz Rumunjske, čak i iz Novog Zelanda, i jeftinija su od naše. U Splitu nisam skoro ništa prodao, ni u Benkovcu na sajmu. Smanjit ću broj ovaca, nema mi druge.“

Kako sad to da je janje iz Like skuplje od onoga koje prijeđe tako dug put? Prema službenim podacima Europske komisije za veleprodajne cijene teške janjetine, naša je najskuplja. Hrvatska drži rekord s prosječno 13,56 eura po kili, dok je Rumunjska najjeftinija u EU s tek 4,17 eura. Triput jeftinije! Rumunjska, Novi Zeland i Australija ne uzgajaju ovce u stadima od par stotina komada, kao mi. Tamo stada broje tisuće grla. Životinje su cijelu godinu na pašnjacima, troškovi hrane i objekata su minimalni, a procesi obrade i pakiranja maksimalno automatizirani. To se zove „ekonomija obujma“, proizvođačka cijena po kilogramu mesa tako drastično pada, a brodski je transport iz Novog Zelanda jeftin, pa naš čovo, Jovo ili Ivo, ne može konkurirati Johnu.

Ove je godine, za nevolju, bila i strašna suša. Trajala je skoro četrdeset dana. Dvije livade koje su lani dale 17 bala sijena, ove godine dale su samo sedam. Pa je još poskupio i plavi dizel, i benzin, i sve ostalo. Na proljeće su bili i strašni mrazovi, a u maju je, kao u Severininoj pjesmi, pao i snijeg, pa je sav cvijet sa voćke ubijen.

Ove jeseni zato nema ničeg – ni jabuka, ni krušaka, ni šljiva. A kako utjehe nema u vodi, razočarani će je, traže li je u rakiji, platiti skuplje. Ove se godine šljive plaćaju kao zlato i uvoze iz toplijih, sretnijih predjela. Neki misle da vlada namjerno zapostavlja ovaj kraj; to zgodno zvuči, ali baš i nije istina. Radi se cesta od Udbine prema Lapcu, koja će to slijepo crijevo spojiti s autoputom, popravlja se i cesta preko Mazina, za Zadar, koji je stotinjak kilometara dalje pa će se u nj moći doći za sat i nešto, ali caka je u tome da i središnja vlada, ona u Zagrebu, i lokalne vlasti jednostavno nemaju upravljački kapacitet ni širu viziju razvoja. Sve ide po automatskom pilotu – ceste, zgrade, beton, asfalt, EU sredstva… Asfaltirati cestu, to je lako ako ima novca, i donosi posao i zaradu cestograditeljskim tvrtkama. Ali tu vizija staje.

U neposrednoj blizini Hrvatske nalaze se milijuni ljudi koji jedu košer hranu – u Bosni, u Austriji i Njemačkoj, u Turskoj i Izraelu – pa bi se ovdašnja polja, po uzoru na novozelandska, mogla napučiti sa desetinama hiljada ovaca – ali, koga briga za to? Dok lipanjske i srpanjske brojke s naplatnih kućica u Lučkom budu rasle svake godine, a s njima i prihodi državne blagajne, tko će se zanimati s ovcama. Plitvice se zagađuju, hiperizgradnja je abnormalna – na putu od Rakovice do Korenice bujaju nove zgrade, hoteli, apartmani, supermarketi, bazeni, niču svakodnevno, ali nitko ne vodi računa o ekološkim kapacitetima okoliša. Otvaranje granice prema Martin Brodu, prirodnoj retenciji Plitvica, rasteretilo bi Jezera i populacijski revitaliziralo, barem dijelom, zamirući kraj, no o tome nitko ne misli. Ni Zagreb, ni Gospić, ni Lapac.

Skandal je među prvima namirisala mačka Lili, kućna ljubimica jedne novinarke. Ima tome dosta vremena kako je počela odbijati piti vodu iz slavina. Bilo je to prije DORH-a, prije Capaka, prije službenih nalaza o toksičnosti

Uostalom, ako je zavičaj Oca domovine bio izložen ovakvoj devastaciji, a Plitvice betonizaciji i zagađivanju podzemnih vodotokova, što onda mogu očekivati drugi? Oko Lapca postoje objekti koji se mogu vratiti u pogon: u Boričevcu (gdje su živjeli katolici) djelovala je najmodernija farma krava u Hrvatskoj, koja je *baby beef* masovno izvozila u Ameriku. Stočna farma u vlasništvu zagrebačkog PIK-a Sljeme bila je prije rata čudo moderne poljoprivrede, najmoderniji i najveći kompleks za uzgoj i tov junadi u ovom dijelu Europe. Pod vodstvom Tihomira Obradovića funkcionirala je kao savršeno podmazan stroj, čovjeku su Amerikanci – vidjevši farmu – odmah ponudili posao u Americi za, u ono vrijeme basnoslovnu, menadžersku plaću od nekih 15 tisuća dolara mjesečno. Nije htio. Farma je imala vlastitu klaonicu, zapošljavala lokalno stanovništvo iz cijelog lapačkog kraja i jamčila dobar život i opstanak stanovništva. Danas njezini ostaci u stečaju propadaju obrasli u korov, pa napuštene zgrade stoje kao sablasni spomenik vremenu kada Lika nije bila tek pusto polje smrti i uvoznog otpada. Godinama je u stečaju, i nitko da je se sjeti…

Tu su i pogoni Transporta, Drvne industrije (koju su spretni tajkuni raskupusali nakon Oluje), čitava tvornica konfekcije, ali džaba. Umjesto abnormalne hiperizgradnje i ekološkog razaranja okoliša, jedan od izlaza leži u disperziji i cjelogodišnjem, zelenom turizmu. Otvaranje granice prema Martin Brodu i aktiviranje neiskorištenih resursa Gacke, Une i Velebita zaustavilo bi jednodnevni tranzit i privuklo bogatije goste. Lika ima uvjete za sportska visinska lječilišta i zdravstveni turizam, a uvođenjem optičkog interneta u svako selo postala bi raj za digitalne nomade. Umjesto toga, okolne šume divljački se krče, bog te pita za čiji račun.

Za demografsku šok terapiju potrebna je politička vizija. Dok god proračun živi isključivo od ljetnih brojki s naplatnih kućica u Lučkom, tko će se ozbiljno baviti čemernom ličkom zemljom?

Lika – koja „cijeli svijet naseli, a sebe ne raseli“ kako se nekad govorilo – u brojkama i slovima, godine 1971. izgledala je ovako. U toj je regiji živjelo 128 976 stanovnika, koji su uzgajali 130 tisuća ovaca i 45 tisuća goveda. Gospić je imao 26 683 stanovnika. Danas Lika ima 36 494 duše. Ovaca ima do 75 tisuća, a goveda do 15 tisuća. U Gospiću žive 11 464 stanovnika.

Gospić i Lika prije su bili najčistija regija u Hrvatskoj. Danas se u Gospiću nalazi 37 tisuća tona opasnog otpada. Ljudi žive u strahu od trovanja, oni koji žele otići – pobjeći – ne mogu prodati imanja. U Lapcu je možda šest, sedam stotina ljudi. Većinom starčad. Orkestar za svadbe i sprovode imao bi tu posla, ali samo na sprovodima, česti su, ne znam kad sam zadnji put čuo za neku svadbu. Da nije velikog policijskog garnizona koji čuva granicu uz Unu i na Plješevici, cijeli bi prostor bio veliki staračk dom.

Od ova dva gospićka odlagališta otpada zračnim putem nemate više od par kilometara do rodnih kuća Nikole Tesle i Ante Starčevića. Gospić je hadezeova Sparta, najodanija tvrđava partije, stranački Alamo. Ali ništa im nije bilo sveto

Šteta, beskonačno šteta. Tu je vrelo Une – na kojem su neki zlikovci preklani počeli raditi minijaturnu hidroelektranu, tu je Štrbački buk, desetak kilometara od Lapca je Martin Brod, manja replika Plitvica (čije su vode, navodno, već ozbiljno zagađene), okolo je vijenac lijepih planina (Plješevice, Visočice, Zuleševice), ali džaba, sve su to, kao u prozama Josipa Kozarca, mrtvi kapitali.

Autocesta kralja Tomislava nije, kako znamo, izgrađena. „Da je predložen naziv autocesta druga Tita, napravili bi je“, kazao mi je spomenuti političar. „Trebalo je računati s taštinom Staroga, ali Savka i Miko nisu se na to obazirali, pa od ceste nije bilo ništa“, zaključio je.

Tako je Lapac ostao pošteđen, ali ono što je Gospić dobio kao nagradu, a Lapac kao kaznu, i jednima i drugima pokazalo se kao prokletstvo. Gospić je zatrovan, a Lapac ostao slijepo crijevo. Oba kraja izumiru, nestaju; afera s otpadom tome će samo pripomoći. Dobro će proći samo proizvođači vode.

„Svi piju flaširanu vodu. Kaže prodavačica u marketu u Perušiću da ne mogu iznaručivat flaširane vode koliko je ljudi kupuju“, veli prijateljica, koja više vjeruje mački nego Capaku. „Lili ćemo unajmit da testira vodu. Ona ne može omanuti ni lažirati nalaze…“

STOTA GODIŠNJICA ROĐENJA BOŠKA BUHE OBILJEŽENA U VIROVITICI

MALI ZA VOJNIKE, VELIKI ZA HEROJE

Rođen u srpskoj seljačkoj obitelji, koja je nakon uspostave NDH izbjegla u Srbiju, Boško se kao petnaestogodišnjak priključio partizanima. Proslavio se kao bombaš Druge proleterske brigade. Za narodnog heroja proglašen je posmrtno 1951. Njegov kratki život spajao je nekoliko važnih elemenata jugoslavenske politike sjećanja. Bio je dijete i vojnik, izbjeglica i dobrovoljac koji se borio u jedinici sastavljenoj od ljudi iz različitih krajeva

PIŠE: **Goran Gazdek**

U doba Jugoslavije, one nakon Drugog svjetskog rata pa do njenog raspada, valjda nije bilo pionira od Ohridskog pa do Bohinjskog jezera koji nije čuo za dva toponima – Gradina i Virovitica. „Rođen u Gradini, kraj Virovitice." Bila je to natuknica iz životopisa partizanskog bombaša Boška Buhe, poginulog u četničkoj zasjedi 27. rujna 1943. kod sela Jabuka, između Prijepolja u Srbiji i Pljevalja u Crnoj Gori. Od te jedne rečenice iz njegove biografije krećemo i mi u Boškov rodni kraj gdje se ove godine obilježila stota obljetnica njegova rođenja.

Rođen u srpskoj seljačkoj obitelji, koja je nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske izbjegla u Srbiju, on se kao petnaestogodišnjak priključio partizanima. Proslavio se kao bombaš Druge proleterske brigade i kao njen predstavnik na Prvom kongresu antifašističke omladine Jugoslavije u Bihaću. Za narodnog heroja proglašen je posmrtno 1951.

Njegov kratki život spajao je nekoliko važnih elemenata jugoslavenske politike sjećanja. Bio je dijete i vojnik, izbjeglica i dobrovoljac koji se borio u jedinici sastavljenoj od ljudi iz različitih krajeva. Ime Boška Buhe bilo je u socijalističkoj Jugoslaviji mnogo više od posvete poginulom partizanu. Njime su se obilježavali prostori u kojima se djecu obrazovalo, odgajalo i uključivalo u javni život: osnovne škole, vrtići, pionirski domovi, kazališta, odmarališta, radne brigade i školski odredi. Istodobno su ga nosile ulice, gradska naselja i tvornice. Takav raspon pokazuje kako je komemoracija funkcionirala kao svakodnevna društvena infrastruktura. Boško Buha nije bio prisutan samo u udžbeniku ili na spomeniku, njegovo ime stajalo je na mjestima na kojima su ljudi učili, radili, stanovali i kupovali.

Koncentracija naziva vezanih uz djecu i mlade ključna je za razumijevanje njegova javnog kulta. U službenom sjećanju predstavljao je dječaka koji je ratom prerano uveden u svijet odraslih, ali je u njemu djelovao hrabro, disciplinirano i kolektivno. Njegova biografija omogućavala je da se ratna žrtva prevede u odgojnu poruku. Poslijeratna država zato ga nije komemorirala samo kao borca nego kao uzor generacijama koje rat nisu doživjele. U ikonografiji je zato često prikazivan s puškom, granatom i knjigom. Ta kombinacija sažimala je poželjni lik mladog građanina: spremnog braniti zajednicu, ali i učiti. Knjiga je ublažavala vojni aspekt, dok je granata podsjećala da je socijalističko djetinjstvo utemeljeno na nasljeđu oružanog otpora. Buhin lik povezivao je školu s revolucijom bez potrebe da se svakoj novoj generaciji rat objašnjava u svoj njegovoj složenosti.

Gradina je naselje i središte istoimene općine u podravskom kraju, četrnaest kilometara istočno od Virovitice. Poljoprivreda je važan dio života

Projekcija filma *Boško Buha* (r. Branko Bauer, 1978.) u Virovitici
Fotografija: Sandro Lendler

Grobna ploča Boška Buhe (1926. – 1943.), Gradina kraj Virovitice
Fotografija: Sandro Lendler

toga mjesta, u kojemu se nalazi župna crkva sv. Ilije iz 1775. godine. Postojala je i pravoslavna crkva Svetog velikomučenika Pantelejmona, srušena 1942. godine. Povjesničar Filip Škiljan u radu iz 2009. navodi da je na njezinu mjestu, pokraj groblja u južnom dijelu naselja, prije Domovinskog rata započeta gradnja novog hrama. Podignuti su zidovi svetišta, ali gradnja tada nije bila dovršena.

Dok su škole trebale odgajati mlade u vrijednostima koje je Boško predstavljao, a šećerana povezati ratno nasljeđe s radom i industrijalizacijom, Informativni centar nazvan po njemu trebao je te vrijednosti prenositi javnosti i održavati ih u kolektivnom sjećanju

U Buhinu zavičaju trag nekadašnje javne prisutnosti njegova imena vodi i do škole koja je nosila njegovo ime od 1960. do veljače 1992., kada je preimenovana u Osnovnu školu Gradina. Tada je uklonjena i njegova bista. Presudni su bili novi nacionalni narativi i odnos lokalnih vlasti prema socijalističkoj antifašističkoj baštini. Njegovo ime nosila je i Tvornica šećera u Virovitici, jedan od najvećih industrijskih projekata u kraju, otvorena 5. listopada 1980., na Dan oslobođenja grada. Nazvati proizvodni pogon po heroju značilo je povezati ratno nasljeđe s poslijeratnom industrijalizacijom. Poruka je bila jasna: oslobođenje koje je simbolizirao Buha nastavlja se radom, i razvojem njegova zavičaja. Ime je izgubila još 1989. godine, kada je statusnim promjenama izdvojena iz PIK-a Virovitica i postala samostalno društveno poduzeće Tvornica šećera Virovitica. Osamostaljenjem Hrvatske iz parka pred tvorničkom kapijom uklonjena je i odbačena bista Boška Buhe. Nakon privatizacije, stečaja i ponovnog pokretanja proizvodnje pod imenom Viro, posljednju kampanju prerade šećerne repe odradila je 2019. godine. Proizvodnja šećera potom je trajno ugašena, a nekadašnji tvornički kompleks podijeljen je između Hrvatske industrije šećera, koja ondje još skladišti i pakira šećer te povremeno proizvodi tekući šećer od dopremljene sirovine, i novih vlasnika koji razvijaju proizvodnju celuloze i energije.

Boškovo ime nosio je i Informativni centar, ustanova koja je objedinjavala Radio Viroviticu i tjednik *Virovitički list*. Lokalni mediji u socijalističkoj Jugoslaviji nisu bili zamišljeni samo kao prenositelji vijesti. Informirali su o radu općine, poduzeća i društveno-političkih organizacija, popularizirali samoupravljanje te njegovali tradicije Narodnooslobodilačke borbe, bratstva i jedinstva. Dati takvoj ustanovi ime narodnog heroja značilo je odrediti i simbolički okvir njezina djelovanja. Dok su škole trebale odgajati mlade u vrijednostima koje je Boško predstavljao, a šećerana povezati ratno nasljeđe s radom i industrijalizacijom, Informativni centar trebao je te vrijednosti prenositi javnosti i održavati ih u kolektivnom sjećanju. Njegovim imenom središnja lokalna medijska kuća povezivala je povijest virovitičkoga kraja s općejugoslavenskim narativom NOB-a.

Stariji se još sjećaju slavnog bombaša, ali većina mladih nikad nije čula za Buhu. Ni za njega, ni za NOB. Ništa čudno, reći će Vesna Hercigonja, predsjednica virovitičke Udruge antifašista i antifašističkih boraca, i uprijeti prstom u obrazovni sustav. „Kako ne postoji jedinstven državni program, pokušavali smo uspostaviti suradnju sa školama kao u nekim drugim sredinama, ali nije bilo interesa među nastavnicima povijesti i spremnosti ravnatelja da aktivnosti uvrste u školski kurikulum. Pri tome nismo željeli samo nabrajati partizanske jedinice, bitke i narodne heroje. NOB nam je trebao biti polazište za razgovor o miru, demokraciji, toleranciji, građanskoj hrabrosti, ljudskim pravima i opasnostima diskriminacije. I kada smo našli profesora povijesti koji je pristao na suradnju, na kraju je odustao od bojazni za sebe i svoju obitelj jer su mu savjetovali da nije baš zgodno pričati o partizanskim borbama“, kaže Vesna Hercigonja.

Ivan Horvat, dugogodišnji tajnik Virovitičko-podravske županije
Fotografija: Sandro Lendler

Dvorac Pejačević u Virovitici (1804.)
Fotografija: Sandro Lendler

Ivan Horvat, dugogodišnji tajnik Virovitičko-podravske županije i jedno vrijeme župan, dobitnik Nagrade „Svetozar Pribićević" za unapređenje odnosa između Hrvata i Srba, iz iskustva generacije koja je odrastala u poslijeratnoj Jugoslaviji, upozorava da omladina danas svijet promatra iz posve drukčije perspektive, u kojoj su nekadašnje države, ideologije i prijepori ovih prostora uglavnom samo daleka prošlost. „Živimo u 21. stoljeću kada su pred nama izazovi kakvih nije bilo u prethodnim vremenima. Za današnjeg čovjeka ne postoje više državne granice, njima je samo nebo granica. Takozvana generacija Z ima druge interese, ono što se događalo prije šezdeset godina nije im više prioritet, slabo razumiju o čemu se radilo pa ih tako manje ili nikako zanima povijest ovog prostora, nastanak i nestanak državnih zajednica u kojima je moja generacija odrastala. To je za njih daleka prošlost na koju se ne osvrću, a kamoli da bi ih, osim rijetkih izuzetaka, nešto potaklo na razmišljanje ili pobudilo interes i znatiželju da se upuste u istraživanje uzroka i posljedica nekog društvenog fenomena ili događaja za koji su načuli iz priča roditelja ili djedova i baka", kaže Horvat.

Gradonačelnik Kirin je obećanje o vraćanju spomenika partizanima dijelom ispunio, ali ga nije vratio u središte grada, nego na Partizansko groblje. Kirin je taj potez nazvao civilizacijskim činom i priznavanjem da je antifašističko nasljeđe dio gradske povijesti pa se valja nadati da će doći vrijeme kada će se i Buha vratiti u javni prostor

U Virovitici se od kraja sedamdesetih godina održavao Memorijalni šahovski turnir „Boško Buha", koji je okupljao pionirske prvake iz jugoslavenskih republika i pokrajina. Prvo natjecanje zabilježeno je 1978., a turnir se redovito održavao do 1987. godine. Smatran je neslužbenim prvenstvom Jugoslavije za mlade šahiste, među kojima je bilo i budućih međunarodnih majstora. Održavan je i Slet pionira sportskih ribolovaca „Boško Buha", na kojem su se susretala i natjecala djeca iz različitih krajeva Jugoslavije.

Godine 2003. gradonačelnik Ivica Kirin (HDZ) javno je, na *chatu* portala Virovitica.net, obećao da će brončani spomenik borcima NOB-a i žrtvama fašističkog terora izvući iz šikare komunalnog poduzeća Flora, gdje je ležao nakon uklanjanja iz Gradskog parka 1994. Obećanje je, na zgražanje dobrog dijela članova svoje stranke, ostvareno 18. rujna 2004., kada je spomenik postavljen, ne u središtu grada, već na Partizanskom groblju. Kirin je taj potez nazvao civilizacijskim činom i priznavanjem da je antifašističko nasljeđe dio gradske povijesti pa se valja nadati da će doći vrijeme kada će se i Buha vratiti u javni prostor.

Od prvih vrtićkih dana do studentske diplome, Virovitica posljednjih godina gradi gotovo cjelovit sustav obrazovanja. Na prostoru bivše vojarne ove jeseni otvorena je nova zgrada Dječjeg vrtića „Cvrčak", čime je predškolsko obrazovanje preraslo u sustav koji na sedam lokacija okuplja oko 650 djece u 39 odgojnih skupina. Ondje se gradi i III. osnovna škola s 25 učionica, dvodijelnom sportskom dvoranom i prostorom za oko 700 učenika. Njezinim dovršetkom sve tri gradske osnovne škole trebale bi prijeći na jednosmjensku nastavu. U središtu grada istodobno raste nova Glazbena škola s koncertnom dvoranom i ljetnom pozornicom. „Ovim projektima stvaramo bolje uvjete za generacije koje dolaze, podižemo standard života i zajednički stvaramo budućnost u kojoj će djeca imati znatno kvalitetnije uvjete za učenje i odrastanje", kaže gradonačelnik Kirin.

Obrazovnu vertikalu zaokružuje Veleučilište u Virovitici, osnovano 2007. kao Visoka škola za menadžment u turizmu i informatici. Danas ima između 450 i 500 studenata, a studijski su mu programi gotovo potpuno popunjeni. Uz razvoj novog diplomskog studija, ustanova jača veze s gospodarstvom i prilagođava programe potrebama tržišta rada. Dekan

Tvornica šećera Viro
Fotografija: Sandro Lendler

Dejan Tubić naglašava da student na Veleučilištu nije samo broj, nego središte rada ustanove, te mladima poručuje da diploma nije samo papir nego ulaganje u budućnost.

Gradska knjižnica i čitaonica Virovitica još je jedno mjesto na kojemu se promjena grada može opisati kroz prostor namijenjen ljudima. Obnovljena i dograđena knjižnica otvorena je rujna ove godine, nakon ulaganja većeg od 1,3 milijuna eura. Dobila je oko 200 četvornih metara novog prostora, automatizirane usluge, knjigomat dostupan 24 sata dnevno, audioknjige te energetski održiviji sustav s fotonaponskom elektranom i dizalicom topline. Posebno je uređen „Moj klub", ostakljeni prostor za mlade s računalima, stripovima te mjestima za samostalno i zajedničko učenje, ali i za običan boravak i druženje. „Studio+" tijekom dana služi kao čitaonica tiska, a navečer se pretvara u dvoranu za književne susrete, predavanja, izložbe i manje koncerte. Time je knjižnica postala više od mjesta posudbe knjiga – jedan od rijetkih gradskih prostora u kojemu se može učiti, razgovarati, susretati druge ili jednostavno boraviti bez obveze da se nešto kupi. „Zadovoljni smo reakcijama korisnika, koje su gotovo sto posto pozitivne. Anketa pokazuje da se očekivanja korisnika u potpunosti poklapaju s onime što pokušavamo uvesti kao nove usluge", ističe ravnatelj Robert Fritz. Mjesec i pol nakon svečanog rezanja vrpce stiglo je prvo priznanje: ministrica kulture i medija Nina Obuljen Koržinek upravo je u njezinim novim prostorima svečano otvorila Mjesec hrvatske knjige, nacionalnu manifestaciju posvećenu promicanju knjige i čitanja. Kazalište Virovitica ima vlastitu produkciju i festival koji ovamo dovodi različite kazališne kuće. U njegovu repertoaru ima mjesta za klasičnu dramu, komediju, glazbu i dječju publiku. Važna je upravo ta širina: gledatelj ne mora čekati put u veći grad da bi se susreo s predstavom. Za mlade je susret s kazalištem posebno vrijedan kada se ponavlja, kada izlazak u dvoranu postane mogućnost na koju računaju, a ne rijedak izlet. U vrijeme našeg posjeta počele su čitačke probe za predstavu *Moj sin samo malo sporije hoda*, prema tekstu Ivora Martinića, u režiji Paola Tišljarića, koju virovitički teatar radi u koprodukciji s Kazalištem Marina Držića iz Dubrovnika.

„Koprodukcije nisu važne samo zbog smanjenja troškova. One unose svježu krv u ansamble, a glumci ih vole jer dobivaju priliku raditi s novim ljudima, upoznati drukčije pristupe i razmijeniti iskustva. Na kraju, takvu predstavu vidi mnogo više gledatelja jer se izvodi u gradovima svih kazališta uključenih u projekt. Kazalište Virovitica malo je kazalište u malome gradu i zato je upućeno na gostovanja. U matičnoj kući predstava ne može imati velik broj izvedbi, jer je već nakon nekoliko termina pogleda znatan dio virovitičke publike. Zbog toga često gostujemo, ali i rado ulazimo u koprodukcije", kaže ravnatelj Tomislav Pintarić. U novijoj povijesti surađivali su s Gavellom, HNK-om Osijek, Kazalištem lutaka Zadar, kazalištima iz Vinkovaca, Požege, Tuzle, Zenice, Užica i Kragujevca. „Jedna od naših lutkarskih koprodukcija predstavljena je i u Koreji. Sve su to suradnje koje otvaraju kazalište, povezuju umjetnike i našim predstavama omogućuju mnogo duži i bogatiji život", zaključuje Pintarić.

Najvidljivija promjena u središtu Virovitice dogodila se obnovom Dvorca Pejačević i njegova okoliša. Projekt simboličnog naziva „5 do 12 za Dvorac" provodio se od 2016. do 2019. godine, a bio je vrijedan 81,4 milijuna kuna, odnosno oko 10,8 milijuna eura. Europska unija osigurala je 66,7 milijuna kuna. Obnova nije obuhvatila samo dvorac: revitaliziran je Gradski park, uređen mu je perivojni izgled, izgrađene su šetnice i drveni mostovi,

a prostor ispred Gimnazije Petra Preradovića pretvoren je u gradsku šetnicu i mjesto javnih okupljanja. U obnovljeni dvorac uselio je Gradski muzej Virovitica s novim stalnim postavom otvorenim u prosincu 2019. Dvije cjeline, „Drveno doba" i „Povijest grada i Dvorca", kroz više od 1500 izložaka, multimedijske sadržaje, animacije, filmove i igre pripovijedaju o prirodnoj, gospodarskoj i društvenoj povijesti virovitičkoga kraja. Muzej je tako iz klasične ustanove prerastao u suvremen i interaktivan prostor, posebno pristupačan djeci i posjetiteljima koji gradsku povijest ne žele samo promatrati iza stakla. Za razumijevanje grada njegov je stalni postav o odnosu čovjeka i drveta koristan početak: upućuje na materijal od kojeg se gradilo i izrađivalo, na znanje ruku i život okolnoga kraja. Forum slavenskih kultura dodijelio je virovitičkom muzeju međunarodnu nagradu ŽIVA za najbolji slavenski muzej. Bio je prvi hrvatski muzej koji je osvojio glavnu nagradu. Žiri je istaknuo kako je stalni postav „Drveno doba" kroz jedan materijal, drvo, povezao povijest kraja sa širom pričom o odnosu čovjeka i prirode.

Virovitica, na žalost, bilježi slučajeve uskraćivanja gostoprimstva autorima nepoćudnim lokalnim vlastima. Novinar i književnik Drago Hedl mora za predstavljanje svojih djela tražiti alternativne prostore. Do otvaranja Srpskog kulturnog centra slično su prolazili i organizatori koji bi ugostili kakvog srpskog umjetnika

Obnova dvorca promijenila je i način na koji grad koristi svoje središte. Nekada zapuštena povijesna građevina i park postali su zajednička pozornica grada – mjesto izložbi, koncerata, festivala, šetnje i svakodnevnih susreta. Petogodišnje praćenje projekta završeno je bez primjedbi nadležne agencije, uz ostvarene pokazatelje posjećenosti i turističkog razvoja. Vrijednost projekta zato nije samo u obnovljenim zidovima, nego u tome što je kulturna baština ponovno uključena u svakodnevni život Virovitice.

No, taj je projekt izazvao snažne prijepore i podjele jer je dijelom promijenjen povijesni izgled dvorca na čijem su krovu montirani i solarni paneli, a u zaštićenom parku su rušena i potpuno zdrava stabla, iako je prvotni plan bio manje ambiciozan prema drveću, s ciljem da se očuvaju iste vrste.

I Virovitica dijeli sudbinu malih gradova da se mladi nakon završenih fakulteta ne vraćaju, a stručnjaci iz raznih područja odlaze u druge sredine zbog većih plaća, boljih uvjeta rada i mogućnosti koje pružaju. Ima i onih koji se vraćaju ili ovdje pronalaze mjesto za život. Sladoledar Zečije Fetaji prije 25 godina doselio se iz Zagreba zbog posla. „Virovitica je pružila mogućnost egzistencije za mene i moju porodicu i ugodno okružje za život. Ovdje imam kuću i suprugu. Kćeri su udane, a sin radi", govori nam.

Marina Mađarević, 36-godišnja magistra edukacije hrvatskoga jezika i književnosti, učiteljica u osnovnoj školi, književnica i lektorica, nakon studija razmišljala je o ostanku u Zagrebu, no spletom (poslovnih) okolnosti vratila se u rodni grad. Od 2013. do 2019. godine tražila je stalni posao u struci. „Dok sam tražila svoje mjesto pod suncem, putem gradskih institucija i udruga upoznala sam krasne ljude koji su me mnogo naučili. Mjesta na kojima sam se pronalazila i prilike za volontiranje i učenje bile su brojne: Ogranak Matice hrvatske, udruge za Down sindrom i Veranda, Roklicerove večeri u Cugu, Čitateljski klub 'Nije bilo slučajno' u Gradskoj knjižnici i čitaonici, Kazalište Virovitica, Gradski muzej, Sklonište za životinje, Vjera i svjetlo, Kreativna udruga Unikat", prisjeća se Marina. Ističe da Viroviticu ponekad vidi kao kakav idiličan gradić iz Hallmarkovih filmova, osobito kad se građani okupe na Jeseni u gradu, obilježavaju advent, Rokovo ili gledaju uprizorenje živih jaslica pred crkvom sv. Roka uz topli čaj. „Ovdje svatko zna svačije ime, kao u *Kafiću Uzdravlje* – što je ponekad dobro, a ponekad i manje dobro. Gradić je miran i sjajan za obiteljski život, nudi mnogo sadržaja – od kulturnih, vjerskih, medicinskih, obrazovnih, sportskih, sve do sadržaja vezanih uz životinje, gastronomiju, trgovinu", nabraja Marina naglašavajući kako svom gradu u budućnosti želi više mogućnosti zaposlenja i priuštivije nekretnine.

Multimedijalni umjetnik Zlatko Kovačević Saxa, dizajner, glazbenik, pjesnik i jedan od osnivača Likovnog kluba, na kulturnu sliku Virovitice gleda izrazito kritički. Iza broja održanih programa, smatra, sve se teže prepoznaju umjetnička vrijednost i stvaralaštvo po kojem bi grad bio poznat. Odgovornost vidi u kulturnoj politici koja, prema njegovu mišljenju, prednost daje jeftinijim programima i brojčanim pokazateljima uspješnosti. „Virovitica je u kulturi pala za petnaest klasa. Potiču se amaterizam i sadržaji koji nemaju specifičnu težinu, nešto po čemu bi se zajednica pamtila. Gradovi i države pamte se po kulturi, po svojim umjetnicima, književnicima i glazbenicima. Pokušajte se sjetiti koji je danas relevantan slikar u Virovitici. Imali smo slikare i književnike koji su bili poznati i stvarali na nacionalnoj razini. Danas toga nema", govori Saxa.

Virovitica, na žalost, bilježi i slučajeve uskraćivanja gostoprimstva autorima nepoćudnim lokalnim vlastima. Što zbog prikrivenog političkog pritiska, što zbog autocenzure odgovornih u institucijama, novinar i književnik Drago Hedl, primjerice, za predstavljanje svojih romana i publicistike morao je tražiti alternativne prostore pa ih je predstavljao u kafićima. Do otvaranja Srpskog kulturnog centra (SKC) slično su katkad prolazili i organizatori koji bi ugostili kakvog srpskog umjetnika. Postojanje centra mijenja kartu grada, pa danas srpska kultura ovdje ima javni prostor u kojem se može predstaviti vlastitim glasom, kroz program koji ne ovisi samo o tome hoće li joj netko povremeno ustupiti mjesto na tuđoj pozornici. Posebno je vrijedna otvorenost članovima drugih nacionalnosti. Identitet se tu čuva kroz zajednički rad, uz mogućnost da mu se pridruži i netko tko tu baštinu nije dobio rođenjem, ali je želi upoznati i izvoditi.

Upravo je Srpsko narodno vijeće organiziralo obilježavanje stote godišnjice rođenja Boška Buhe. Program sjećanja povezao je Gradinu i Viroviticu: položene su ruže na obiteljski spomenik obitelji Buha, sudionici su prošetali do njegove rodne kuće, a u Srpskom kulturnom centru prikazan je film *Boško Buha* Branka Bauera iz 1978. godine. Tako se priča vratila onoj rečenici iz životopisa, Gradini kraj Virovitice, i pitanju koliko je mjesta za Boška Buhu ostalo u javnom sjećanju njegova zavičaja.

SVEŠTENIK KURIDŽA NA ČELU POBUNE

MORLACI U BORBI ZA SLOBODU I „SUV HLJEB“

Epizoda iz istorije Bukovice i Ravnih kotara u XVIII veku svedoči o teškom položaju naroda u tom graničnom području, ali i o njegovom prkosu i visokoj ceni koju je bio spreman da plati braneći svoj osećaj pravde. Petar Jagodić Kuridža upamćen je kao simbol hrabrosti i žila kucavica bune, ali i kao čovek koji je na zborovima artikulisao narodni bes zbog državne nepravde u socijalne zahteve, koje je neumoljivo branio

Bista Petra Jagodića Kuridže iz manastira Krka / Autor biste: Zoran Krička
Fotografija: Marko Sinobad

PIŠE: **Maja Korolija**

„A kadar sam stići i uteći
I na strašnu mjestu postajati;
Ne bojim se nikoga do Boga!“
(*Starina Novak i knez Bogosav*)

Pre Morejskog rata (1684–1699), vođenog između Mletačke republike i Osmanskog carstva, Mleci su držali dalmatinsku obalu i ostrva. Nakon ovog rata, Mletačka republika pomera granicu u samo zaleđe Dalmacije, pripajajući svojoj teritoriji, između ostalog, i važnu stratešku tačku – Knin.

Za stanovništvo dinarskog zaleđa Dalmacije, Mleci su koristili naziv Morlaci. Pretpostavlja se da je ovaj pojam u vezi sa grčkim izrazom *Μαυρόβλαχοι* (Mavrovlahi – Crni Vlasi). Doživljavali su ih kao stočare, pastire i ratnike sa brda, pravoslavne ili katoličke veroispovesti, koji su uspeli da se tokom Morejskog rata sami oslobode i osvoje zemlju od Osmanskog carstva.

Ovi ljudi predstavljali su jeftinu vojsku za Mletačku državu. Ginuli su za „sam suv hljeb“, kako je to slikovito opisivao Boško Desnica. Zbog njihove vojne isplativosti i ratnih zasluga, Mleci su im davali određene povlastice, uglavnom oslobađanje od dažbina, dozvolivši im da sami biraju svoje glavešine.

Među tim ljudima, pretpostavlja se u selu Bilišane oko 1666. godine, rođen je Petar Jagodić Kuridža – kasnije paroh iz Biovčina Sela. Čini se da je njegov nadimak Kuridža spoj dve turske reči: *kaur* (nevernik, hrišćanin) i *hodža* (sveštenik), verovatno su ga Turci prozvali neverničkim popom. On je postao simbol velike seljačke bune u Dalmatinskoj zagori, u vreme kada je mir zamenio rat, ratne zasluge počele da blede, a obziri države prema narodu nestali. Bune koja je inspirisala književnika Mirka Žeželja da je dočara upravo kroz Kuridžin lik u romanu *Most uzdisaja* (1980).

Mletačka republika pokušala je da za nju odviše divlju i ratničku kulturu Morlaka uskladi sa sopstvenim fiskalnim i feudalnim sistemom, odnosno da čvrstom rukom ukroti narod sa „anarhističkim sklonostima“ i stekne veći autoritet u očima seljaka, remeteći na taj način i seosku samoupravu i običajna prava. Počela je da insistira na tome da je sva zemlja koju je dalmatinski narod oslobodio od Turaka u državnom vlasništvu, pozivajući se na pravo stečeno oružjem (*jure belli*) – jer je zemlja bila oslobođena mletačkim oružjem.

Desetina, decimari, prvi izliv besa

Mletačka republika zatražila je od naroda da joj redovno plaća porez – desetinu. U početku se plaćalo u naturi, i to isključivo za žito. Međutim, država je uvela plaćanje u novcu – i to za sve proizvode! Ovo je seljacima otežalo život, jer je plaćanje u naturi bilo prirodnije i lakše za ove ruralne krajeve i seljačku ekonomiju. Problem su predstavljala i agresivna, bezobzirna, privatna lica – decimari, tj. skupljači poreza, koji su i van propisa pljačkali seljake da bi i sami profitirali. Kako bi se narod primorao da ispuni ove zahteve, Mletačka republika pokušala je i da ga razoruža.

Mletačka republika zatražila je od naroda da joj redovno plaća porez – desetinu. U početku se plaćalo u naturi, i to isključivo za žito. Međutim, država je uvela plaćanje u novcu – i to za sve proizvode! Ovo je seljacima otežalo život, jer je plaćanje u naturi bilo prirodnije i lakše za ove ruralne krajeve

Inicijalni izliv narodnog besa dogodio se još 1692. godine, tokom Morejskog rata, u mestu Vrani. Seljaci iz Biograda i Pakoštana ubili su zadarskog plemića i vranskog guvernadura Šimuna Bortulačića, nakon odluke donete na tajnom zboru. Mleci su odgovorili surovom odmazdom. Za nauk seljacima, generalni providur Danijel Dolfin dao je da se krivci javno živi raščereče, a ostalim učesnicima domovi su bili sravnjeni sa zemljom. Nemilosrdno uterivanje poreza se pojačalo, a opštine Pakoštane i Biograd pale su pod „duždevu nemilost".

Seljački gnev nije nestao, već je nastavio da raste, između ostalog, i zbog tog što je Mletačka republika postavila konjicu bliže granicama sa Habsburškom monarhijom i Osmanskim carstvom, pa su seljaci u Ravnim kotarima i Bukovici bili prisiljeni da i nju snabdevaju svojim radom, hranom i smeštajem.

Buna

Kuridžina buna 1704. godine predstavlja narodni odgovor iz Dalmatinske zagore na surove uslove života pod Mletačkom vlašću, odnosno socijalnu nepravdu koja je konstantno rasla.

Na izbijanje bune uticali su i događaji u vezi sa stokom tzv. morlačkog stanovništva. S obzirom na to da stoka ne poznaje državne granice, ona nije mogla da poštuje teritorijalna razgraničenja uspostavljena između Mletačke republike i Osmanskog carstva. Prelazila je na osmansku stranu praveći štetu. Mleci su zbog ovog, sa ciljem održanja dogovora postignutog 1699. Karlovačkim mirom, plaćali odštetu Turcima. Oni su za plaćenu odštetu tražili nadoknadu od naroda opterećenog dažbinama, kome uopšte nije bilo jednostavno da sakupi taj novac. Zbog toga su seljacima oduzimali stoku. Tada su čak i narodne glavešine bile primorane da plaćaju državi namete.

Spomen-ploča u Kuridžinom rodnom selu

Tako je 1703. godine mletački pukovnik sa područja kninske krajine Antonio Kanajeti isplatio štetu izazvanu prelazom morlačke stoke na tursku teritoriju. Kako bi nadoknadio sopstveni trošak, Kanajeti je naredio da se potrošeni novac otme od siromašnog naroda. Ljudi su odbili da se povinuju pukovnikovom zahtevu. Kod nezadovoljnih seljaka sve ovo samo je još više učvrstilo bes prema Mletačkoj republici.

U sličnom vremenskom periodu dešava se i to da obrovački guvernadur Otavijano Lacari hapsi dvojicu neposlušnih seljaka iz Žegara i odvodi ih u Obrovac. Na to je glavešina Žegara Ilija Nanić otišao u Obrovac, oslobodio svoje sunarodnike i iskoristio priliku da vrati nazad seljacima otetu stoku određenu za porez, time dodatno prkoseći Mletačkoj državi. On zatim saziva veliki narodni zbor pred Petrovom crkvom u Biovčinu Selu.

Bila je to 1704. godina. Tu se kao pismen čovek istakao Kuridža, koji sastavlja dokument sa zahtevima pobunjenih seljaka upućenih tadašnjem generalnom providuru u Zadru – Marinu Zaneu. Osnovni zahtev buntovnika bio je da se desetina plaća samo u naturi, isključivo od žitarica, bez uključivanja ostalih proizvoda u ovaj porez. Postojao je i problem sistematskog ugrožavanja dotadašnje samouprave, odnosno remećenja običajnog prava sela da sama upravljaju i odlučuju o najvažnijim pitanjima za svoju zajednicu. Providuru se upućuju pretnje da će se, ukoliko se zahtevi ne ispune, pobunjeni narod iseliti sa Mletačke teritorije. Kuridža je tada pozvao glavešine i narod u nepobunjenim delovima da se pridruže ovoj pobuni. Ubrzo se i u Ravnim kotarima dižu na ustanak.

Direktne akcije, izdaja glavešina i kraj bune

Pobunjeni seljaci prešli su na „neposredne", direktne akcije opirući se nasilnim decimarima, koje je Mletačka država uporno slala. Pobunjenici su im krali stoku, napadali njihove kuće i nasilno sprečavali naplatu poreza. Nisu bili blagi ni prema onim seljacima koji su se nećkali u vezi sa podrškom pobuni.

Iste 1704. godine pred Zadar došlo je više hiljada pobunjenika, predvođenih sedamdesetoricom glavešina, kako bi predali svoje zahteve. Generalni providur Marin Zane bio je u to vreme u Splitu, gde je potom i odnet

pobunjenički dokument. Po povratku nosioca dokumenta iz Splita, generalni providur poručio je da su narodni zborovi zločin protiv Mletačke države, udarivši time na seosku samoupravu i tradiciju. Poručio je i da pobunjenici, ukoliko žele da se njihovi zahtevi razmotre, moraju promeniti svoje agresivno ponašanje prema državi u ponizno. U protivnom, biće kažnjeni i suočiće se sa represivnim merama.

Nakon ovoga, održan je sastanak narodnih glavešina na kom je sastavljen novi dokument. Oni su zatim otišli u Zadar da ga predaju kapetanu, uz obećanje da neprijatnosti po njih neće biti. Međutim, desilo se suprotno. Kapetan ih je napao, vređao i pretio im. Pobunjenike je verovatno najviše povredilo to što ih kapetan nije ni saslušao, već je to kategorički odbio da uradi, iako je to bio inicijalni dogovor. Navodi se da je Kuridža, izgubivši strpljenje, kapetanu uzvratio još većim uvredama.

Vremenom se od mučeništva u zatvorskim uslovima u kojima je proveo skoro četiri decenije svog života psihički slomio, izgubivši takođe i vid i sluh. Ipak, kao iznemogli starac on upućuje molbu inkvizitorima i konačno u martu 1746. godine biva pušten

U tom trenutku nema mnogo mletačke vojske u Dalmaciji. Ipak, providur Marin Zane u Skradinu skuplja konjicu, sa ciljem zastrašivanja. No, kako je među buntovnicima bilo prekaljenih ratnika, ovo nije urodilo plodom. Tada Zane menja taktiku sa namerom da podrije jedinstvo ovog seljačkog pokreta. On odluči da razgovara sa pojedinim narodnim glavešinama, a vremenom uspeva da potkupi i ubedi i sve ostale, sa izuzetkom Petra Jagodića Kuridže iz Biovčina Sela, Ilije Nanića iz Žegara i Matije Žabetića iz Biograda, da odustanu od seljačke bune. Na taj način okončala se Kuridžina buna.

Kažnjavanje i nadziranje

Kuridža, Nanić i Žabetić nisu se predali vlasti, već su pobegli u Liku, koja se tada nalazila pod Habsburškom monarhijom. Generalni providur Zane osudio ih je na večni progon sa mletačkih teritorija, odnosno na ubistvo ako ih ikada uhvati. Konfiskovao je njihovu imovinu, naredio spaljivanje njihovih domova, a njihove glave su ucenjene za veliku novčanu nadoknadu. Ujedno, ovo je bila i poruka narodu o posledicama neposlušnosti pred državom.

Ipak, već 1705. godine poziciju generalnog providura Dalmacije zauzima Đustin de Riva. Kuridža iz Like upućuje molbu novom providuru da sasluša prognanike. De Riva prihvata susret sa njima. Oni dobijaju potvrdu da su slobodni i da mogu da se vrate svojim kućama i starom životu.

Međutim, u julu 1706. godine Kuridža je osuđen na strogu zatvorsku kaznu. Zbog budućeg rata sa Osmanskim carstvom i potrebe za vojskom, Ilija Nanić i Matija Žabetić su pošteđeni. Kuridža je 1708. godine, kada je novi generalni providur Vinćenco Vendramin došao na vlast, bio uhapšen i kasnije prebačen u Veneciju na izdržavanje zatvorske kazne, u tamnice „bunare" (*pozzi*).

Ove tamnice su se nalazile u podzemlju Duždeve palate, ispod nivoa mora. U njih su odvođeni najgori državni prestupnici. Za razliku od tamnica sa „olovnim krovom" (*piombi*) u potkrovlju Duždeve palate, u kojima je neko vreme bio zatočen i Đakomo Kazanova, *pozzi* su bile skučene, podzemne ćelije, vlažne i mračne gde su zatvorenici gazili po vodi i živeli sa pacovima. Redak izvor svetlosti dolazio je sa uskog hodnika iz kog su ih stalno nadzirali zatvorski čuvari.

Vremenom se od mučeništva u zatvorskim uslovima u kojima je proveo skoro četiri decenije svog života psihički slomio, izgubivši takođe i vid i sluh. Ipak, kao iznemogli starac on upućuje molbu inkvizitorima i konačno u martu 1746. godine biva pušten. Izgleda da je za sve to vreme o njemu brinuo i izdržavao ga čovek poznat kao Spira Grk. On ga je po izlasku iz zatvora i dočekao. Kuridži, po svemu sudeći, nije bilo dozvoljeno da se vrati u svoje selo, već u Zadar, gde je živeo pod državnim nadzorom i gde je i preminuo 9. aprila 1749. godine.

Sloga kuću gradi, a nesloga je razgrađuje

Petar Jagodić Kuridža nije bio ni vojskovođa, ni plemić, već pravoslavni sveštenik u Biovčinu Selu, upamćen kao simbol hrabrosti i žila kucavica bune u Bukovici i Ravnim kotarima. Čovek koji je na zborovima artikulisao narodni bes zbog državne nepravde u socijalne zahteve, koje je neumoljivo branio. Povodom 320 godina od ove bune na njegovu rodnu kuću u selu Bilišane postavljena je spomen-ploča.

Kuridžin život ostaje potresno svedočanstvo o snazi narodnog prkosa, ali i o ceni narušenog jedinstva bune koja se oslanjala na vođe, od kojih su samo trojica ostali dosledni njenom pozivu. On je stradao u surovom zatvoru tadašnje Evrope, a seljaci su nastavili sa teškim životom u postojećim društveno-ekonomskim neprilikama.

Ipak, borba za pravdu i slobodu nije nikada prestala, a Kuridžina buna govori i danas: okovi se ne mogu skinuti bez međusobne solidarnosti okovanih.

LITERATURA:

Antoljak, S. (1956). *Bune pučana i seljaka u Hrvatskoj*. Zagreb: Matica Hrvatska.

Десница, Б. (2008). „Једна непозната буна и један незнани мученик", *Сабрана дела*. Загреб: Просвјета.

Десница, Б. (1951). *Историја Котарских ускока 1684–1749, свеска 2*. Београд: САН.

Јачов, М. (1987). *Венеција и Срби у Далмацији у XVIII веку*. Шибеник: Епархија далматинска СПЦ.

Palazzo Ducale, „Secret Itineraries", zvanična stranica muzeja.

Politika magazin, „Spomen-ploča vođi Bukovičke bune", 9. maj 2024. Pristupljeno 17. 10. 2026. https://magazin.politika.rs/sr/clanak/572390/istorija/spomen-ploca-vodi-bukovicke-bune.

Roksandić, D. (1991). *Srbi u Hrvatskoj*. Zagreb: Vjesnik.

Sedgwick, I. „Just How Bad were the Prisons of the Doge's Palace?", *Fabulous Folklore*, 18. oktobar 2025. Pristupljeno 15. 10. 2026. https://fabulousfolklore.substack.com/p/just-how-bad-were-the-prisons-of.

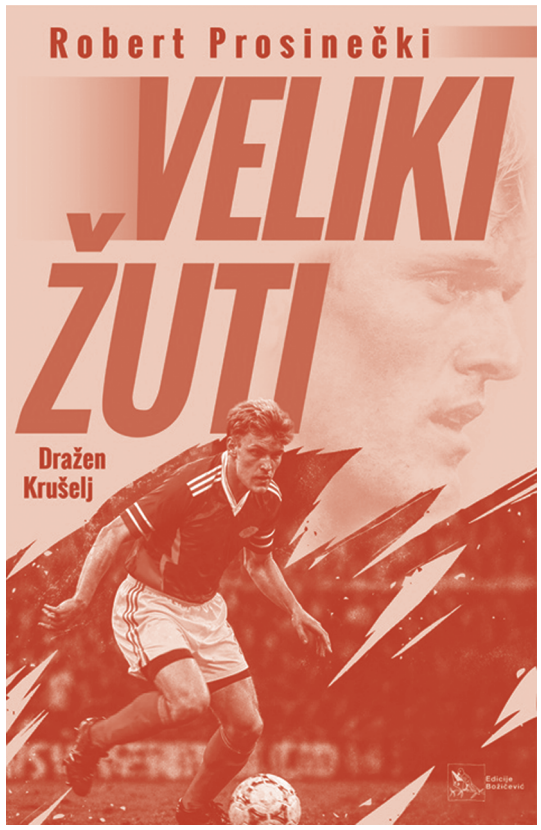
Stipančević, T. „Jagodić, Petar", *Hrvatski biografski leksikon* (1983–2026), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2026. Pristupljeno 13. 10. 2026. https://hbl.lzmk.hr/clanak/jagodic-petar.

Tadić, J. (1959). „Dalmacija", *Historija naroda Jugoslavije* 2. Zagreb: Školska knjiga.

Žeželj, M. (1980). *Most uzdisaja*. Zagreb: Stvarnost.

DRAŽEN KRUŠELJ: *ROBERT PROSINEČKI: VELIKI ŽUTI*, EDICIJE BOŽIČEVIĆ, ZAGREB, 2026.

UNUTARNJA SNAGA NOGOMETNOG ŠMEKERA

Krušelj je napisao uzornu biografiju. Novinarski kompetentno, temeljito je istražio faktografiju i uzeo izjave široke plejade Robijevih suigrača i prijatelja iz cijelog svijeta. Stilski na tragu Židaka, rečenica mu je laka, humor prirodan, pjesnički dar prisutan u službi zavodljive mistifikacije. Pritom se vješto suzdržava od vlastitih zaključaka i snažnih procjena, ali ipak izlaže baš sve bitno, čime dopušta čitatelju da sam zastane, primijeti i uđe u dubinu. Prema svemu ovome Krušelj je stara škola novinarstva koja zna da je vještina pripovijedanja ključna za prenošenje istine

PIŠE: **Luka Ostojić**

Postoji tajna veza između nogometa i pisanja. Veza doduše nije toliko tajna, nego naprosto dok marketinški magovi guraju nogomet u odnos s čipsom, pivom, mobilnim internetom i afričkom šljivom, ispod radara nam promiče činjenica da je masovni sport začudno često prisutan kao motiv, tema ili čak opsesija u tekstovima svih rodova. A mnoga su mu fina novinarska i književna pera posvetila pažnju, spomenimo tek par favorita: veliki urugvajski pisac Eduardo Galeano, engleski novinari Jonathan Wilson i Sid Lowe te bivši argentinski igrač Jorge Valdano; u našim redovima na centru stoje Božo Koprivica i Sinan Gudžević, a strogo muškom društvu pribrojimo Ivanu Perić iz *Novosti*. I, dakako, čuveni Tomislav Židak iz čijeg je šinjela izašao Dražen Krušelj, već iskusni zagrebački sportski novinar, koji je nakon debitantske knjige *Imamo Dinamo* (AGM, 2024) upravo objavio autoriziranu biografiju Roberta Prosinečkog.

Nogomet je naizgled zahvalna tema jer ima široku publiku, no zapravo je o njemu iznimno teško pisati, prvenstveno jer se nogomet ne piše, nego igra i gleda. Uz to, nogomet je i *događaj*, slavlje sadašnjeg trenutka, zbog čega najveće uzbuđenje osjećamo dok ga gledamo uživo. Upravo Robert Prosinečki to oprimjeruje – ma koliko nizali njegove uspjehe i citirali pohvale, čovjek ne može shvatiti pompu oko „Žutog“ dok *ne vidi* što je ovaj radio s loptom. Bio je igrač za velike momente, uvijek spreman preuzeti odgovornost u značajnim utakmicama, pa su ga tisuće ljudi gledale ne samo da vide kako će zabiti predivan gol nego zbog slatkog iščekivanja da bi ga mogao zabiti, zbog potrebe da budu prisutni kad se to dogodi. Što nam njegova biografija onda može prenijeti osim nostalgičnog uzdaha za minulim trenutkom?

Naravno, nostalgija je ključan sastojak nogometnih biografija, one privlače prije svega publiku koja igrača poznaje, a koja u tekstu traži uspomene i potvrdu kako je to nekad bilo divno, točnije kako *nam* je bilo divno. Jer veliki sportski momenti nisu samo privatna sreća, oni povezuju igrače, klupske radnike, navijače, simpatizere, gledatelje, prolaznike, mrzitelje, ma cijelo društvo. Sjećanje na velikog nogometaša stoga lako prelazi u govor o zajednici koja ga je pratila i koja je stasala paralelno s njim. U tom smislu priča o Prosinečkom naročito je neobična s obzirom na to da je Žuti najbolje dane igračke karijere ostvario dok se zajedništvo bivše države polako, a zatim sve jače i ružnije raspadalo. Što nam o kraju 1980-ih i 1990-ima može reći priča o čovjeku koji je igrao i za jugoslavensku i za hrvatsku reprezentaciju, koji je dane slave imao u Crvenoj Zvezdi i Dinamu, koji se nekako probijao onkraj podjela kakve su i tada i kasnije bile pitanje života i smrti?

Biografije ujedno mogu pružiti intiman uvid u to što je igrač prolazio, jer iza mitskih likova stoje obični ljudi, a vrhunske izvedbe ishod su nevidljivog, beskonačnog, teškog rada. Prosinečki je u tom smislu pogođen protagonist jer je neobičan spoj nadljudskog talenta i skromne ljudskosti. S jedne strane, evidentno je sportski fanatik, potpuno posvećen nogometu od malih nogu sve do današnjih dana, kompetitivan i maksimalno fokusiran bez obzira na to igra li finale Lige prvaka ili hakl na Kutiji šibica, dakle prototip vrhunskog profesionalca. No Prosinečki je nogometu i životu pristupao i kao *amater*, u izvornom značenju te riječi – kao netko tko se nečim bavi iz ljubavi. Nadaleko je poznat kao topla i otvorena osoba, u ljudskom kontaktu jednako pristupačan svima od vrha do dna društvene ljestvice, u slobodno vrijeme sklon zabavi, u karijernim odlukama opušten do granice nehaja za vlastiti potencijal. Površno bismo onda mogli zaključiti da Robi do zvijezda nije došao preko trnja, nego da je na krilima svog vanserijskog talenta naprosto doletio do vrha svjetskog nogometa, što naravno nije točno. Ali ostaje pitanje kako je Prosinečki uspijevao pomiriti hladnoću profesionalca i toplinu običnog čovjeka, kao i pitanje kako se tako iskrena duša snašla u svijetu komercijalnog nogometa koji je takve karaktere itekako znao prožvakati i ispljunuti. Naposljetku, da spojimo osobu i kontekst: kako je igrač tako otvorena srca, bez zaštitnog garda, prelazio iz Zagreba u Beograd i nazad, i to više puta? Tu se nalazi priča koju nam zrnata snimka s terena ne uspijeva prenijeti i zbog koje moramo ući u tekst.

Pritisak od najmlađih dana

Prije svega, Krušelj je napisao uzornu biografiju. Novinarski kompetentno, temeljito je istražio faktografiju i uzeo izjave široke plejade Robijevih suigrača i prijatelja iz cijelog svijeta. Stilski na tragu Židaka, rečenica mu je laka, humor prirodan, pjesnički dar prisutan u službi zavodljive mistifikacije (vidjeti opis maglovitog dvoboja Milana i Zvezde). Pritom se vješto suzdržava od vlastitih zaključaka i snažnih procjena, ali ipak izlaže baš sve bitno, čime dopušta čitateljua da sam zastane, primijeti i uđe u dubinu. Prema svemu ovome Krušelj je stara škola novinarstva koja zna da je vještina pripovijedanja ključna za prenošenje istine.

Nije onda slučajno što priča o Robertu kreće od njegovog oca Đure. Stolar iz Čemehovca i gastarbajter, Đuro je krajem 1960-ih u Njemačkoj upoznao Emiliju iz Čačka, s njom zasnovao obitelj i skrasio se u pitoresknom Nürtingenu. No kad mu je sin Robert u ranim razredima osnovne škole počeo pokazivati očigledan talent za nogomet, otac Đuro odlučio je preseliti obitelj u Čemehovec kako bi mali mogao krenuti trenirati za mlade kategorije zagrebačkog Dinama. Kakav je to pritisak bio na desetogodišnjeg dječaka kad se odjednom egzistencija cijele obitelji počela vrtjeti oko plana da će se Robijeva sklonost igranju loptom pretvoriti u profesionalnu karijeru? I koliko je otac Đuro morao voljeti Dinamo kad je odlučio sinovu karijeru prebaciti iz komotne i nogometno napredne Zapadne Njemačke natrag u Jugoslaviju, u kojoj igrači nisu smjeli otići u inozemstvo do 28. godine?

Teško je reći što je bilo u srcu malenog Robija, ali pritisak mu nije ostavio vidljivog traga. Ljubav prema nogometu nije jenjavala s većim zahtjevima okoline, pa je Robi bio sklon i mimo treninga haklati na betonskim igralištima u kvartu. Upornim radom talentirani dječak izrastao je u kompetitivnog, ambicioznog i odličnog mladog igrača koji se u rekordnom roku našao na pragu prve momčadi. U nekoj paralelnoj stvarnosti, za Robija i obitelj možda ljepšoj, za čitatelje vjerojatno dosadnijoj, a svakako logičnijoj, mladi igrač tad bi potpisao ugovor s Dinamom, tamo stvorio ime, kasnije prešao u inozemstvo itd. To se nije dogodilo. Uprava kluba je inzistirala da Prosinečki potpiše stipendijski ugovor, valjda uvjerena da će Đuro pristati na kikiriki samo da vidi sina u plavom dresu. Robertov otac ponudu je odbio i odveo sina u Crvenu Zvezdu, tada najjači klub lige, gdje ga je beogradska struka pogledala na par treninga i odmah dojavila upravi da se momku hitno trebaju ponuditi profesionalni uvjeti kakve traži.

Bio je igrač za velike momente, uvijek spreman preuzeti odgovornost u značajnim utakmicama, pa su ga tisuće ljudi gledale ne samo da vide kako će zabiti predivan gol nego zbog slatkog iščekivanja da bi ga mogao zabiti, zbog potrebe da budu prisutni kad se to dogodi

Prosinečki se danas tog perioda ne prisjeća s gorčinom ni zamjeranjem, ali mora da je taj 17-godišnjak bio pod izuzetnim stresom. S jedne strane Dinamov trener Ćiro Blažević, koji galami na njega da potpiše ugovor jer inače neće igrati za prvu momčad. S druge strane vlastiti otac, veliki dinamovac koji je sve obiteljske žetone stavio na modro polje, a sad je toliko povrijeđen odnosom voljenog kluba da stavlja sina u auto i vozi ga u Beograd, uvjeren da će ga potpisati jedan od najboljih klubova Europe. I bio je u pravu! Ali kakav je to bio šok za mladića, koji je otkad pamti bio posvećen tome da postane igrač Dinama, da bi se sad našao u nepoznatom i ogromnom Beogradu, u velikoj i ambicioznoj Zvezdi. Sve su šanse bile da mladi igrač pod pritiskom neće preskočiti visoku letvicu, ali dobro znamo povijest, a biografija je lijepo izlaže: Prosinečki je do svoje 22. godine postao jedan od ključnih igrača Zvezdine ekipe koja je osvojila Kup europskih prvaka, najjače klupsko natjecanje. Uz to je osvojio Svjetsko juniorsko prvenstvo s Jugoslavijom i dobio niz individualnih nagrada. Možda smo zbog Robijeve opuštenosti, skromnosti i zaigranosti na terenu skloni zanemariti koliko mu je mentalne čvrstine bilo potrebno u ranoj mladosti da bi došao do te točke svoje karijere.

Žuti se vraća kući?

Kao da mu osobna situacija nije bila dovoljno napeta, Prosinečki se nenadano našao i u vrtlogu velike povijesti. U Zvezdu je prešao 1987. godine, a Krušelj nam ilustrira neočekivano napredan klub – ambiciozan, profesionalno posložen, otvoren, ponosan, na vrhunskoj europskoj razini. Kad je ta organizacija otvorila Prosinečkom vrata, nije ga primila kao Hrvata, Srbina ili Jugoslavena, nego kao izuzetnog igrača i mladog momka kojem treba podrška, na terenu i van njega. Odbačen iz matičnog kluba, a neočekivano prihvaćen u drugoj okolini, Prosinečki u Zvezdi nalazi dom i svoju drugu obitelj. No u samo nekoliko godina mijenja se sve osim samog Robija

– nacionalistički otrov proširio se društvom i zagrmio s tribina njegova kluba, sukobi su eskalirali, društvo se rasipalo i militariziralo, pa je Prosinečkom postalo jasno da Beograd definitivno ne može biti mjesto *gdje si bio 1991*. Te je godine napustio Zvezdu i ostvario veliki transfer u madridski Real, što je bio dakako golem uspjeh za mladog igrača, ali je istovremeno bio tužan odlazak iz legendarne ekipe s kojom je izgradio ime, bijeg iz države u kojoj je počinjao rat. Idućih šest godina provodi u Španjolskoj, većinom u Realu i Barceloni, no u tim klubovima nije se naigrao, a forma iz Zvezde ostala je nedosegnuti vrh njegove karijere. Tome su kumovale česte ozljede – Krušelj posebno ističe nesretnu operaciju na kvadricepsu – a šire se glasine i o nesportskom životu. No treba uzeti u obzir da je mladi igrač upravo napustio svoj drugi klub, koji mu je bio kao dom, da je daleko od obitelji, da mu se domovina raspada u krvavom ratu, a da su njegovi gradovi Zagreb i Beograd na suprotnim stranama tog sukoba. Prosinečki je ranije demonstrirao mentalnu snagu, ali svaki igrač može doći do točke kad osjeti da nogomet naprosto nije prioritet. To je ljudski razumljivo, ali u elitnom nogometu neoprostivo – u par sezona propustio je previše i pokazao premalo da bi zadržao angažman u top klubu.

Ipak je još mogao na račun imena, talenta i relativne mladosti preći u neku od jačih liga svijeta, ali 1997. je donio nogometno kontraintuitivnu, a emotivno jasnu odluku da se u najboljim igračkim godinama vrati u Zagreb. Postao je glavna zvijezda Dinama (odnosno Tuđmanove Croatije!), s kojim je ušao u tad prestižnu skupinu Lige prvaka, i ponajbolji igrač hrvatske reprezentacije, s kojom osvaja broncu na svjetskom prvenstvu u Francuskoj. Prosinečki pritom ostaje dosljedan sebi, napominje da se osjećao Hrvatom i htio igrati za reprezentaciju, a da je istovremeno ostao ponosan na sve što je postigao u Zvezdi. Njegova naizgled kompleksna, a zapravo jednostavna pozicija nije svima legla – premda je bio slavljen kao zvijezda nove države, uvijek je negdje titrao neizrečeni zazor. Krušelj suptilno, ali ilustrativno navodi Bilićeve riječi o stanju unutar reprezentacije: „Onih prvih dana, dok je još postojala neka mala nelagoda, jer bilo je to postratno doba, Žuti nije izlazio s igračima u zagrebačku noć proslaviti pobjedu." (219) Kako se Prosinečki tad osjećao, izoliran od ekipe i navijača u obiteljskoj kući u Zagorju?

U tom okviru zanimljivo je pratiti blisko prijateljstvo, ali i rivalstvo sa Zvonimirom Bobanom, vršnjakom iz Dinamovih mlađih kategorija. Njih dvojica bili su predodređeni da postanu nositelji buduće modre ekipe, ali samo je Boban ostao u Zagrebu, postao kapetan Dinama i naposljetku simbol borbe protiv *milicije*. Boban o svom prijatelju i suigraču navodi poetične, najnježnije riječi u cijeloj biografiji. No Krušelj nam lukavo stavlja bubu u uho o njihovom tihom rivalstvu, uz što možemo primijetiti i njihovu nejednakost u reprezentaciji. Dok je Boban bio neizostavan kapetan, Prosinečki je često znao biti „taktička žrtva" izbornika Ćire Blaževića, prije svega u neslavnom polufinalu svjetskog prvenstva 1998. kad je Robi s klupe odgledao poraz od Francuske. Radi li se o Ćirinoj taktičkoj pogrešci, o njegovoj osobnoj povijesti s Robijem, o preferenci državnog vrha ili naprosto o igračevoj tehničkoj inferiornosti? Jedino zadnju opciju možemo isključiti. „Jasno da me peklo i boljelo, ali nije mi bilo ni na kraj pameti narušavati atmosferu momčadi" (199–200), danas će ustvrditi Prosinečki o tom meču. Puno je situacija u biografiji o kojima bi mogao izgovoriti identičnu rečenicu.

Početkom 21. stoljeća Prosinečki opet odlazi iz Zagreba na mala vrata. Dinamo upada u financijske probleme i Robi pristaje raskinuti ugovor da ne bi ugrozio budućnost kluba (koji mu nikad nije isplatio ranija dugovanja), a iz reprezentacije odlazi nakon kolektivnog debakla na svjetskom prvenstvu 2002. Tijekom ostatka karijere bira klubove iz znatiželje (Portsmouth) ili zbog blizine obitelji (Olimpija Ljubljana), i čini se da mu jedina karijerna želja ostaje naprosto igrati, gdjegod, dok mu tijelo dopušta. Ambicija vrhunskog sportaša manifestirala bi se tada samo u strašnoj energiji na terenu kad bi zagrmio na nemarne suigrače, zavrtio kakvog nesretnog protivnika na ringišpilu ili kad bi povremeno sam zagospodario situacijom na terenu.

Slično vrijedi za njegovu trenersku karijeru – iako je vrlo brzo pokazao da je taktički i psihološki na vrhunskom nivou, odabir angažmana otkriva da ga ne vodi ambicija uspona prema jakim klubovima, nego puka znatiželja, emocionalna veza ili naprosto čista potreba za nogometom, čak i kad to izvjesno vodi neuspjehu. Pritom, slično kao u igračkoj karijeri, najbliža vrata su mu iz nejasnih razloga ostala zatvorena. Tako je skoro dvije godine bio trener Zvezde, vodio je BiH i Crnu Goru (ali Hrvatsku ne), različite klubove u Hrvatskoj i regiji (ali Dinamo ne), odbio je veliki Besiktas iz lojalnosti prema malom Kayserisporu (gdje je par mjeseci kasnije dobio otkaz), nogomet ga je vodio od Azerbajdžana do Kirgistana, ne u jurnjavu za novcem, niti u borbu za velikim uspjehom, nego naprosto u potragu za još malo nogometa.

Ne bumo valjda plakali

Zašto u priči o tako dobrom i uspješnom igraču na kraju osjećamo melankoliju? Na pitanje je li Prosinečki ipak trebao ostvariti veću karijeru, njegov bivši suigrač Joško Jeličić odgovara: „Tko sam ja da pričam o tome čovjeku koji je bio svjetski i europski prvak i igrao za Real Madrid i Barcelonu?" (119) Možda se čudimo jer smo baždareni na suvremeni sport koji zahtijeva skoro mehanički kontinuitet, pa nam u oči ne upada to što je Robi dosegnuo vrhunac sporta, nego to što nije na njemu ostao. Možda osjećamo žal jer nam takvih igrača s vicem nikad nije dosta, želimo da traju i da nas vesele sve dok mogu hodati. A možda osjećamo drevnu bol jer vidimo junaka tragedije, heroja koji je ipak nemoćan pred višim, božanskim silama. Prosinečki je na terenu bio protagonist, ali van terena je bio žrtva sitnih interesa i velike povijesti. Ironija sudbine bila je to što je on, kao ponosni dinamovac i Hrvat, sportsku i ljudsku afirmaciju pronašao tek u Beogradu, a tragična krivnja to što se ničega od toga nikad nije sramio. I što je bio uvijek iskren, čak i na vlastitu štetu.

„Ma kaj vam je, dečki, kakva tragedija...", kao da mogu čuti Prosinečkog dok odmahuje rukom. Robi nije *hmrl*, pije kavu na Cvjetnom trgu, šeće svoja tri pomeranca i živi skladan obiteljski život (o stabilnosti i privatnosti obitelji već govori činjenica da se toliko rijetko spominje u biografiji). I čeka novi trenerski angažman, ne da bi proširio svoju biografiju, nego da bi još malo uživao u nogometu, jer Veliki Žuti zapravo nikad nije htio biti ništa drugo nego samo – Žuti.

Njemu dakle ovakva biografija nije potrebna. Je li nama? O njegovim igračkim uspjesima zorno nam govore Wikipedia i YouTube, o njegovom šarmu usmena predaja i uvijek zanimljivi medijski istupi. No ova biografija otkriva nam izuzetnu unutarnju snagu, principijelnost i pretrpljenu bol koje skriva iza osmijeha. Bilo je i bit će igrača koji će u stani-pani situaciji uzeti loptu i pogoditi slobodni udarac u rašlje. Ali mnogo je manje onih koji će u najtežim trenucima prije svega ostati humani. *Veliki Žuti* podsjeća nas da je Prosinečki velik ne zato što je igračina, nego prije svega jer je ljudina.

УЗ ПРЕДСТАВЕ *ДЕПРАХ* МАРУШКЕ АРАС И *КРХОТИНЕ ОД СОЛИ* МАРИЈЕ ШЕГВИЋ

ЖЕНСКА МОНОДРАМА: ЧУДА КОЈА ТО ВИШЕ НИСУ

Постоји велика разлика између *Крхотина од соли* и *Депре*: прва је интимно путовање и суочавање са самом собом, друга је ватима разгласа појачан аларм. Једно је сасвим коморна изведбена минијатура која ауторици и извођачици омогућује интроспекцију у сурадњи с гледатељским пасивним судјеловањем, друго је тематски пунк-рок концерт којем не би било мрско извести публику на улицу, јер је с улице и дошао

ПИШЕ: **Игор Ружић**

Хрватско казалиште ни у чему није изнимно, па ни, нажалост, у оним својим бољим сегментима. Једна од тих његових неизнимака је и чињеница да устрајно гаји монодрамску форму, никад на насловницама, понекад на фестивалима, али увијек за публику. Које, што ни није тако неочекивано, заправо увијек има.

Монодрама је тако својеврсна трајножарећа константа, егалитарна у својој наизгледној незахтјевности, па јој прибјегавају и ветерани и првакиње, као и аспирантице и почетници, јер за оне прве она је потврда статуса, искуства и изведбене моћи, док је другима заправо одскочна даска, али и самостворена аутопрезентацијска полуга. Иако је успјеха монодрамских продукција било и раније, ипак је, за почетак, или као заметак, нужно споменути два релативно рецентна велика институционална успјеха оних насталих женским гласом, из женског искуства. *Мала чуда* Сање Милардовић проглашена су најбољом представом у цјелини на 32. Фестивалу хрватске драме Марулићеви дани у Сплиту 2022., а *This is my truth tell me yours* Јасне Жмак освојила је Гран при београдског БИТЕФ-а 2024. Толико о чудима, која нису мала!

Почетком ове казалишне сезоне појавиле су се двије монодраме чије су извођачице уједно и ауторице: Марија Шегвић премијерно је одиграла свој наслов *Крхотине од соли* у Центру за културу и информације Максимир, а Марушка Арас своју *Депру* (у номинативу: *Депрах*!) у Погону, загребачком центру за независну културу и младе. Двије монодраме о којима је овдје ријеч нешто подробније, најприје јесу женске, не само зато што саме од себе не могу побјећи, него зато што им је тема таква. Нажалост и насрећу истодобно, и обострано. Квалитета распона мотивација, емоција и стања па онда и поетика и поступака, ауторских одлука и на концу самог производа резултат је те нужности и датости. Датост вјеројатно не треба објашњавати, али нужност је нужно. Обје представе су заправо крик против неправде, стања, контекста и узрока на зброју, или умношку, којих функционира друштво које је, попут овог сада и овдје, у бити патријархално с већим или мањим одступањима, пропламсајима прогресивности и номиналне једнакости, трајним зазивањима свих ослобођених, изједначених, регулираних, али и наметнутих, заборављених, затомљених, прешућених и на концу прекршених прав(ил)а. Двије најприје збуњене па запитане, а онда и побуњене жене, чије су ове представе ауторски израз, међутим, говоре о истом склопу, али из различитих визура, које

onda definiraju i njihove izvorne materijale, poetičke odabire i, razumljivo, konačni proizvod. Stoga se može činiti da su potpuno disparatne i da im je jedini nazivnik onaj rodni. To jest jedna od mogućih perspektiva, ali čini se da ih ipak više veže od svega što iz diferencira. Za početak: neskrivena autobiografičnost, argument dovoljan sam po sebi, snažniji od bilo kojeg i bilo kakvog, a zbog autentičnosti izvedbe potenciran i izvan svoje izvorne nemale težine i uvjerljivosti.

Ali, prije svega: razdvajanje autora od djela, biografije od priče, osobnosti od izvedbe! To su postulati, zar ne? Možda inače, u svakom drugom izvedbenom ili kazališnom slučaju, možda kad to nije eksplicitno izrečeno, „stavljeno na stol“, možda kad to nije monodrama, ogoljavajuća i frustrirajuća više s one nego ove strane (kazališne) rampe, kad je istina (ili, hajde: „istina“) na sceni snažnija od svake fikcije koju publika projicira na pozornicu. Kad osobitost izvedbe ne ovisi o njezinoj osobenosti, točnije: kad, parafrazom rečeno, ne vrijedi maksima: „Poljubi scenu po kojoj hodaš!“ U nastavku citata „ona ti ništa nije kriva“ krije se i istodobno i tajna i muka monodrame kao autorskog iskoraka: izvođač/ica koji/a sam/a stupa na pословične „daske k. ž. z.“ („koje život znače“, ako baš treba!) s vlastitom zamisli, takozvanim autorskim projektom već je u didroovskom prekršaju, a ako je pritom i priča/motiv/tema izrijekom autobiografska (čak i ako „uistinu“ nije!), avantura je još zanimljivija jer je izloženost veća, a rizik umnogostručen. U svakom drugom slučaju izvođaču pozornica može biti „kriva“ kao odjek institucionalnog konteksta, režijskih zahtjeva, dramskog ili dramatiziranog predloška, očekivanja publike i očekivanja zadovoljavanja publike, pa i svega navedenog. Monodramski je iskorak zato gotovo u pravilu jednostran, jednoznačan i jedinstven, u većini glumačkih karijera. Što ga i potvrđuje kao onaj kolokvijalni poslijediplomski ispit, samonametnutu provjeru statusa, vrijednosti, mogućnosti i snage.

Marija Šegvić zagrebačka je glumica splitskih korijena, ili obrnuto, koja se nakon „naukovanja“ u izvaninstitucionalnim produkcijama zagrebačke „alternative“ i uskakanja u institucionalne projekte kao „perspektiva“, egzistencijalno i profesionalno snašla najprije u dubrovačkom Kazalištu Marina Držića, a kasnije i u ansamblu Drame Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu. Nesumnjivo joj ta sva iskustva izvedbeno idu, ali je monodramom naslova *Krhotine od soli* u produkciji UO Specijalni efekti imala prijeku potrebu svesti vlastite emocionalne račune pred drugima, istodobno kao prikaz procesa i njegovog rezultata, ali i kao zanatske stabilnosti, profesionalnosti i virtuoznosti. Drugim riječima, sve ono što je izvedbeno bilo sputano čak i u najnespretanijim produkcijama drugih, izvođačica / izvedbeni subjekt / glumica ovdje je odlučila pokazati pod svojim i isključivo svojim uvjetima, odlučujući sama gdje je maksimum izloženosti, emocije ili scenskog zbivanja. Iako je kao redatelj potpisan Hrvoje Korbar, versatilni redatelj još uvijek možda mlađe generacije, čini se da su i dramaturginja Anita Čeko i on ovdje poslužili „tek“ kao pružatelji i više nego korisnih uputa oko mizanscena i rekvizita, zatim korisni, ali možda ne i neopходni, regulatori dinamike i tempa u prohodnosti izvornih autoričinih zamisli.

Opisati, izgovoriti i odigrati vlastiti potpuni emocionalni krah, s posljedicom u jednoj od najtežih odluka koju žena može donijeti, pri vrhu je najzahtjevnijih zadataka i u nimalo profesionalnom smislu, a pogotovo je to zahtjevno učiniti kad je profesija upravo takva koja zahtijeva inzistiranje na emocionalnim vrhuncima, i u tom balansu je Marija Šegvić u *Krhotinama od soli* dokazala da nije slučajno na putu da postane i punopravna prvakinja domaćeg glumišta. Sasvim intimno svjedočanstvo preточено je u glumačku bravuru bez eksplicitnosti, biografskih ili izvođačkih, samim činom igranja klasičnim sredstvima, ali u osobnom registru. Koliko je to profesionalno korisno, može potvrditi svaka kolegica i svaki kolega koji svoj posao shvaća ozbiljno, ali neće svi dosegnuti onu razinu interpretacije koju Marija Šegvić postiže nošena ne tek strasberškim i „metodističkim“ preuzimanjem iskustva, nego njegovim kompletnim kontekstualnim preношењем.

Dok Marija Šegvić vraća priču na Orianu Fallači (Oriana Fallaci) i njezinu knjigu *Pismo nerođenom djetetu*, sa znakovitim podnaslovom „Svjedočanstvo pobunjene žene“, u registru koji pobunu nosi kao emocionalni ožiljak, ili je svojeврsni početak pobune i samoosvješćivanja, pa i samoodređivanja, Marušku Arac u svojoj

ауторској монодрами, али заправо ауторском спектаклу у копродукцији коју супотписују dVORišTe by Teatro VeRRdi & Studio tres pas, не тражи потврду, референцу или суосјећање, поготово не од класика, чак и модерних. Њезин је инпут искључиво из популарне културе, точније стриповских архетипова какве су Catwoman или Wonder Woman до мотивски задане карактеризације филмске Б-продукције. Поједностављивање, међутим, тек је вид рефлексије, један од могућих и честих начина ношења с траумом, и представа Марушке Арас нуди управо то: заборав на темељу фикције транспониране у збиљу, имагинарну бруталну освету као начин спаса, и себе и других у сличним ситуацијама. Она у томе негира одрастање, а негира чак и друштво које би својим механизмима тај прилаз из трауматичне младости у релевантну зрелост потпомогло одређеним активитетом у смислу институционалне заштите, правде и одштете. И враћа се у не чак ни адолесцентско, него предадолесцентско вријеме манихејске слике свијета, где добро побјеђује зло као у бајкама или вестернима. Притом се дотиче, рубно и такође намјерно наивно, и психологије, јер депресију жртве злостављања лијечи хероина Ева коју гони фурија освете названа Депрах, а којој овако писан облик додаје егзотику и, поновно, мноштво поп-културних референци.

Путовање Марушке Арас кроз властиту трауму, или и точније: низ траума, ипак није само оживотворени стрип. Оно је истодобно и рефлексија друштва које није у стању, не само путем правосудних и органа гоњења него у цјелини од школства и здравства па до репресивног апарата, помоћи жртвама и онима који/е се тако осјећају, али ни починитељима. Свођење ствари на индивидуалну освету, а затим и осветнички бијес, стога није позив на агресију, него, можда и посљедњи, на буђење. Вјероватно зато и инзистира на глазби Виктора Сламнига, коју сам и изводи уз Димитрија Симовића и Матеја Перића, те припадајућој изведбеној многострукости, скоковитим прилазима између сонга и монолога, комуникације с публиком и фанатичног солипсизма, јер не жели суосјећање, иако га не одбија, него акцију, барем индивидуалну и менталну, с обје стране врло јасне границе између жртве и починитеља.

У том смислу постоји велика разлика између *Крхотина од соли* Марије Шегвић и *Депре* Марушке Арас: прва је интимно путовање и суочавање са самом собом, друга је ватима разгласа појачан аларм. Једно је сасвим коморна изведбена минијатура која ауторици и извођачици омогућује интроспекцију у сурадњи с гледатељским пасивним судјеловањем, друго је тематски пунк-рок концерт којем не би било мрско извести публику на улицу, јер је с улице и дошао.

И тако се, на само та два примјера, сасвим зорно показује колико монодрама има могућих лица и колико домаће глумиште, с овом или оном мотивацијом, увијек поновно посеже за том тако потентном врстом изведбе. Жанром који, иако номинално најмањи, јест већи, чак и од самога себе.

***ЗЛАТНИ РЕЗ '42: ДЈЕЦА КОЗАРЕ*,**
РЕДИТЕЉ ЛОРДАН ЗАФРАНОВИЋ, 2026.

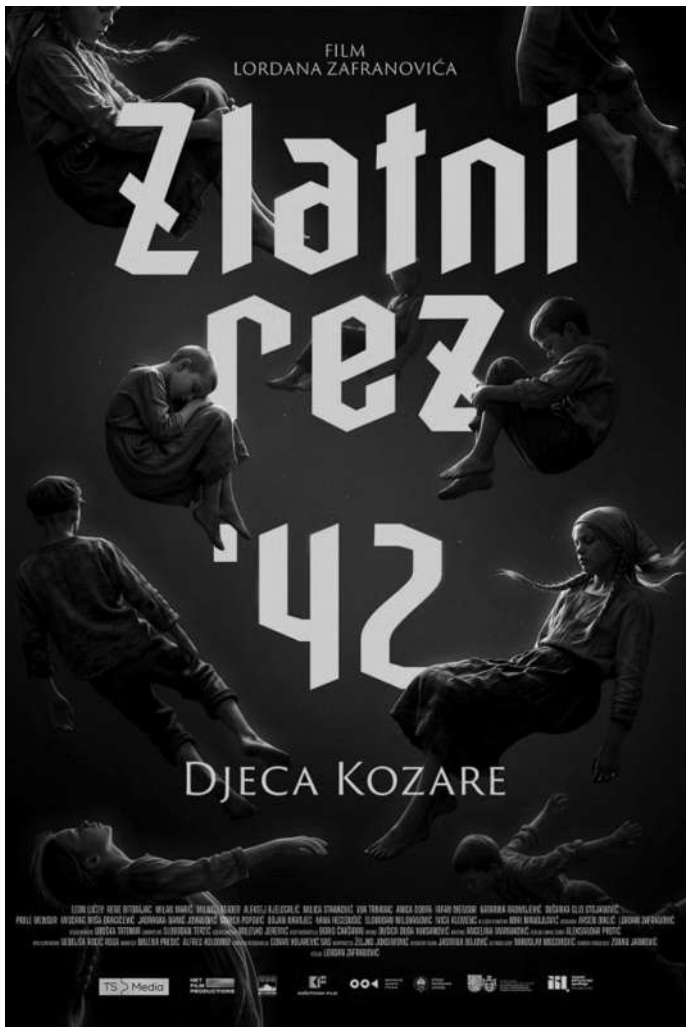
ЗАФРАНОВИЋЕВ ЗЛАТНИ РЕЗ

> **Чак ни коментатори који буду говорили о политичкој злоупотреби овог филма, па и самог Зафрановића, када га погледају, неће моћи да кажу да је аутор на било који начин компромитовао садржај или да је свој филмски стил и поетику некоме или нечему подредио. Реч је о аутору сувише великом да би то дозволио, тим пре што га ова тема опседа деценијама**

пише: Ана Вучковић Денчић

Многи су ових дана имали потребу да се изразе поводом новог и дугоочекиваног филма Лордана Зафрановића *Златни рез '42: Дјеца Козаре*. Било је речи о волумену филма који траје нешто више од четири сата, о његовим финансијерима и контексту у коме је филм приказан на отварању ФЕСТ-а, о томе да ли је аутор свесно пристао да буде политички изманипулисан у настојању да уопште и сними филм који је круна његове каријере или је то све била само (не)срећна комбинаторика. Најгласнији су били они који филм, бојкотујући ФЕСТ, нису ни погледали, тако да се појавило тек неколико текстова и критика овог по свему амбициозног филмског подухвата једног од најважнијих југословенских синеаста.

Велика су била очекивања, будући да се Зафрановић овом темом предано, чак опсесивно, бави деценијама. Пре равно четрдесет година Лордан Зафрановић и Арсен Диклић написали су сценарио о ужасима страдања Срба, Јевреја и Рома у Јасеновцу, логору НДХ, а у средишту приче била је судбина деце. О овој теми Зафрановић је снимио документарац *Крв и пепео Јасеновца* (1983), али је наилазио на перипетије да заокружи финансијску конструкцију за снимање играног филма, што му је тек сада пошло за руком. Он је адаптирао

стари сценарио и проширио поље нарације: осим судбине деце логораша, у причу је увео и њихове крвнике.

Старо је питање може ли уметност, и на који начин, да досегне размере неке важне историјске теме, да осветли и обради трауму достојно и сврсисходно, да донесе боље разумевање и, на концу, катарзу. Уметници то покушавају одувек, настојећи да себи и свету објасне како су неки догађаји уопште били могући. Сетимо се само Пикасове *Гернике*. После пројекције филма, један човек који је као дете преживео Јасеновац, похвалио је напор, вештину и сам филм, али је рекао и како је то само хиљадити део оног што се тамо дешавало. И то је потпуно разумљиво: о свакој појединачној особи и судбини могао би се снимити филм, написати књига или насликати слика. Свестан тога, Зафрановић посвећује овај филм свима који су живот изгубили или били дотакнути овим непојмљивим страдањем. Управо померајући објектив са деце на команданте и наредбодавце, он себи поставља тежак задатак: да покуша да продре у саму суштину зла, рашчлани његове механизме и одговори на питање како је могуће да човек, упркос свом напретку, кроз читаву историју не престаје да коље и убија.

Зафрановић се подухвата велике теме, а дешавало се да уметници верују како је сама важна, болна или горућа тема довољна да дело учини актуелним, признатим и да уздигне аутора. Зафрановић је био свестан свог умећа и тежине коју носи ова тема. Можда је баш зато требало да прође оволико времена да прича сазри, а можда је требало сачекати управо ове глумце, који су у филму остварили маестралне улоге. То ће публика видети кад филм, додуше у скраћеној, двосатној верзији, стигне у биоскопе, или у већ најављеној телевизијској серији. То има и добре и лоше стране. Серију би потенцијално видело више људи, али би се таквим гледањем можда изгубили набој и снага који се стварају управо у четворосатном биоскопском искуству. Ипак је ово Зафрановићев *magnum opus* и његов *Новеченто* (*Novecento*), филм истодобно и ауторски и комерцијалан. Поред мучне теме, будућег гледаоца може уплашити и дужина филма, поготово оног ко се није сусрео са двадесетчетворочасовном представом *Олимп* или филмовима Лава Дијаза, али за ту бојазан нема разлога: ритам овог филма подељеног у четрнаест поглавља такав је да не постоји досадно или непромишљено место. Чак ни они који буду говорили о политичкој злоупотреби овог филма, па и самог Зафрановића, када га погледају, неће моћи да кажу да је аутор на било који начин компромитовао садржај или да је свој филмски стил и поетику некоме или нечему подредио. Реч је о аутору сувише великом да би то дозволио, тим пре што га ова тема опседа деценијама. Ово је тешко могла да буде камерна драма, али да се аутор држао првобитне идеје, наративна осовина могла би да буде само дечија визура. Вођен жељом да буде свеобухватан и раскошан у изразу, да покаже нежност и беспомоћност, али и да сецира зло, аутор храбро, као кроз калеидоскоп, укључује мноштво јунака и различитих животних и идеолошких перспектива.

Управо померајући објектив са деце на команданте и наредбодавце, он себи поставља тежак задатак: да покуша да продре у саму суштину зла, рашчлани његове механизме и одговори на питање како је могуће да човек, упркос свом напретку, кроз читаву историју не престаје да коље и убија

Година је 1942. Усташе и Немци хоће да елиминишу Србе из региона Козаре. План је да се сви мушкарци старији од четрнаест година побију, мајке пошаљу у радне логоре, а деца покрсте. Посебно се фокусирамо на девојчицу Зору, која бива одвојена од мајке, али и од два брата, од којих је један још беба. Једна линија приче биће мелодрамска, она о одрастању и наклоности која се рађа између двоје тинејџера Зоре и Баје (уверљиви Милица Станковић и Вук Трнавац) на најнеобичнијем месту за тако нешто – у логору. Занимљива је симболика у томе што је момак Баја остао жив тако што се, по мајчином савету, обукао у хаљину и правио да је девојка, а Зори, која му се у логору одмах допала, предложио је да се прави да је дечак како би преживела. Баја је спона са светом крвника јер као потрчко младог усташе Ловре (Алексеј Бјелогрлић), стицањем његове наклоности и поверења

купује време и спасава свој живот. Слично као у Андрићевој причи о Аски и вуку. Убрзо упознајемо и крвнике и њихову свиту, међу њима најистуренијег Макса Лубурића (Рене Биторајац), официра Бобинца у тумачењу Леона Лучева, али и заменика команданта логора Јасеновац Љубе Милоша кога глуми Миливој Беадер. И сви би заробљеници хтели да неког умилостиве својом причом, да остану живи, као у причи о Шехерезади. Атрактивна Јеврејка (Катарина Радивојевић) секретарица је и љубавница команданта логора Љубе Милоша, али њега не занима ерос, танатос му је много ближи. Можда би било једноставније да је све црно-бело, али Зафрановић нијансира и ваја своје ликове, па у једном тренутку можете развити симпатију за Бобинца који, иако усташа, показује људско лице и ломи се, и то много пре него што схвати да губе рат. Још на самом почетку, у сцени распоређивања деце по логорима, видимо како нежно реагује на бебу у колони, бебу која је Зорин брат. Та „слабост" ће јачати како пролази време, од све слабије воље за обављање задатака до самог краја, када му је важан једино син, дете које је са женом, загриженом усташком функционерком, узео и покрстио. Зафрановић зло представља у неколико валера: млади кољач, у тумачењу маестралног Миодрага Драгичевића, несрећан је јер је изгубио оштрицу и ужитак у убијању; а Бобинац је неко ко, упркос идеологији и систему којем припада, у себи препознаје „слабост", односно људскост. Сваки од ових ликова носи неку амбиваленцију, нисте сигурни колико вам се свиђа што једним делом навијате за Бобинца или што готово поверујете да је однос дечака Баје и кољача Ловре пријатељски. Томе доприноси поставка лика, али и начин на који глумци доносе своје роле. Алексеј Бјелогрлић је изузетан као Ловро за кога нисте сигурни да ли ће да убије или помилује по коси уз разоружавајући осмех.

Ништа није црно-бело, осим архивских снимака које аутор намерно умеће како би нам, ако то дотад нисмо схватили, предочио да ово није „само филм", како је гласио слоган у трејлеру једног старог хорора, него да су се ужаси стварно десили и да су забележени

Дакле, ништа није црно-бело, осим архивских снимака које аутор намерно умеће како би нам, ако то дотад нисмо схватили, предочио да ово није „само филм", како је гласио слоган у трејлеру једног старог хорора, него да су се ужаси стварно десили и да су забележени. Зафрановић користи материјале који укључују оригиналне, пропагандне снимке које су правиле усташе, али и снимке југословенских филмских сниматеља Густава Гаврина и Косте Хлаватија, који су забележени при уласку у ослобођени логор у мају 1945. Та архива коју Зафрановић уводи претапањем посебно је мучна, али она на свакој равни, и симболичкој, и значењској, и ритмичкој, увезује играно и документарно у једну посебно ефектну целину. Укрштање и низање сцена је спретно и неусиљено, и поред потпуно другачијег тона и ракурса има нечег у овом филму што подсећа на *Inglourious Basterds*, у динамици, у узбуђењу које редитељски приступ генерише, али и у начину на који је у неколико наврата експлоатисано графичко насиље. Лордан је сликар међу редитељима, њему је изузетно важна композиција, али и телесно. И у овом филму, у коме се обилато реферише на своје прошле филмове, он не одступа од тога. Карнално и божанско, па и мученичко и свето, сударају се у једној посебно тешкој, али вероватно антологијској сцени вешања у којој су посебно упечатљиве две слике: рађање детета у тренутку вешања мајке и један пркосни осмех. У ефектној епизоди, млада сељанка у тумачењу Ане Сакић пркосно и поносно одлази у смрт, као што је то учинио и чувени народни херој Љубо Чупић. Има у овом филму и нечег од магијског реализма, посебно у сцени у којој вода из бунара прошикља и крене да прска по несрећном заточеном народу, кад сцена клања буде окупана сунцем. Природа је прелепа и у потпуном несагласју са трагедијом која се у њој одвија. Вода је изузетно важна Зафрановићу, она доноси живот, а у њој се дави Баја не могавши да истрпи све што се десило, али у њој завршава и нож којим су се резали вратови. Тај нож начињен је од златних зуба логораша. Аутор као да жели да проговори о прабитку, о томе да смо из воде дошли, али и о вечном понављању зла и насиља, који су, чини се, неискорењиви. Посебно је фаталистичка сцена у којој Љубо Милош ликвидира чланове ромског оркестра, једног по једног док свирају, као што су свирали музичари на Титанику док је тонуо. Или она у којој хистрион, логорски глумац, на приредби за усташки врх сипа истине као што су то кроз историју одувек чиниле луде. Ако се вратимо на поље магијског, необичан је јунак Вукашин, сељак који не може да умре, а кад се то коначно деси, природа као да на то бурно реагује. Посебно је мучна и изненађујућа сцена у којој уштогљени заповедник ломи кости српској девојчици и прекрива је лишћем. Она се, не случајно, зове Александра. Јасно је да се Зафрановић реферише на случај девојчице Александре Зец, чије је тело нађено прекривено земљом и лишћем.

Неки Зафрановићеви знакови су увијени и суптилни, а неки готово нацртани, али гледалац ниједног момента нема осећај да су накалемљени. Можда би се могло замерити што је филм препун симбола и знакова разбацаних свуда по филму, који додуше трају четири сата, па то може да поднесе. Нешто је могло да остане недоречено, неке реплике су могле да буду тишина, негде је слика могла да делује сама, али чини се да је аутор желео да ово буде колико уметнички толико и читљив филм за широку публику. Чини се да је тако третирао и насиље, желећи да га буде таман толико да створи непријатност, а да опет не зађе у већини неприхватљиву хороричну експлоатацију. Ово је потресан, карналан, узбудљив и катарзичан филм, али он није јефтина пропаганда. Зато би било добро да га види ко год буде у прилици. Видеће велики филм великог редитеља, који је овако или онако тријумфовао, успевши да га сними после више деценија борбе.

FILM MORA DA ZAVARA TRAGOVE

LUKA PAPIĆ, REDITELJ

U protekle dve godine je došlo do kulminacije bizarnog odnosa bivše vlade prema filmu i kulturi uopšte. Ukinuto je skoro sve finansiranje, mnogo uglednih festivala srozano i obesmišljeno, a podržane razne opskurne inicijative. Trenutna situacija oko svega u Srbiji se menja iz trenutka u trenutak i mislim da se svi opravdano nadamo da će stvari u bliskoj budućnosti biti bolje postavljene

RAZGOVARALA: **Anja Kožul**

FOTOGRAFIJA: **Tanja Kanazir**

Istražujući kako može doći do jednostavnije i brže materijalizacije filma, u odnosu na velike produkcije i klasične scenarije, reditelj Luka Papić (1989.) prigrlio je dokufikciju kao svoj pravac. Kada su ga na davnoj premijeri diplomskog filma *Grapevines* pitali da li je otrovani pacov u filmu zaista umro te da li glavni lik, dječak koji okopava baštu, u stvarnosti ima roditelje i ide u školu, Papić je shvatio koliko je polje dokumentarnog filma i hibridnih formi široko i da prostora za igru ima unedogled. A poenta je, kaže, malo zbuniti ljude. Konfuzije i podijeljene reakcije obilježile su i domaće i međunarodne premijere njegovih filmova *Bez* i *Prizvan i pozvan*, ostvarenja koja su nastala zajedno s njegovim najbližim saradnikom i producentom Srđom Vučom.

Rodom iz Vrbasa, odrastao na beogradskom Južnom bulevaru, Papić danas živi u Rijeci. Investitorski pogled na Hram Svetog Save u Beogradu zamijenio je pogledom na Jadransko more. Za *Prosvjetu* govori o svom stvaralaštvu, radu sa naturščicima i autsajderima s kojima suosjeća.

Započeli ste snimanje prvog dugometražnog igranog filma o napaćenim vitezovima. Kao i u prethodnim ostvarenjima, i ta viteška uloga povjerena je autsajderima, muškarcima s margine srpskog društva na poziciji nemoći. Sve počinje tako što beogradski slikar Aleksandar Denić, u filmu prikazan kao vitez, nakon pada s kruške postaje disfunkcionalan za obavljanje viteških dužnosti. Porodica ga potom šalje u banju za rehabilitaciju vitezova. Tko su vitezovi današnjice i koje su paralele suvremenog i srednjevjekovnog doba?

Luka Papić: U filmu demokratizujemo i relativizujemo pojam viteza i kroz svet disfunkcionalnih vitezova prelamamo razne savremene društvene uloge i odnose. Tu svako može da bude vitez, a biti jedan od njih, ne podrazumeva baš ništa. U našem filmu vitezovi su vrlo ranjivi ljudi, koji nose breme raznih duševnih i fizičkih posledica svojih „velikih" pohoda. Neki od njih, na primer, liče na današnje profesionalne sportiste – muči ih meniskus i depresija posle velikih utakmica, dok neki liče na izgubljene umetnike spremne da zarate za svoja uverenja. Na kraju, naš protagonista Denić, nesvesno ispunjava svoj poduhvat, a to je da se junački ne uklopi ni u jednu ustajalu vitešku paradigmu.

Ovo nije vaš jedini film koji je u fazi razvoja ili snimanja. Da li paralelno radite na više njih iz nužde ili vam dobro čini kada se rasplinete na nekoliko strana?

Luka Papić: Još na prvoj godini u Filmskom odseku HFBK-a u Hamburgu jedan od profesora nas je posavetovao da uvek treba raditi, minimum, na dva projekta paralelno. Projekti se često zaglave zbog nedostatka finansiranja ili manjka inspiracije, pa je po njemu neophodno stalno šaltanje. Posle se ispostavilo da je to logičan način rada za mene, jer nemam konvencionalan posao i imam dovoljno vremena da guram svoje projekte zajedno sa Srđom Vučom.

Šuška se da pripremate i dokumentarni film s elementima fikcije koji se bavi odnosom identiteta, politike i hrane na ovim prostorima? Po beogradskim kafanama se priča da će za jedan drugi film reper

Kene Beri ući u ulogu podkastera, tražeći ljubavne savjete od svojih gostiju? Otkrijte nam koliko smijete u ovoj fazi. Zvuči uzbudljivo!

Luka Papić: Tako je. U filmu *Kutlača Svetog Efrosina*, koji je, uslovno rečeno, o hrani, istražujemo *timeline* od mita o zlatnim viljuškama, do skorašnjeg Vučićevog insistiranja na ćevapima od ljudskog mesa, i pitamo se šta se sve desilo između te dve tačke. Zašto hrana, politika i identitet stalno idu zajedno? Film je dokumentarni, ali vodimo se tezom da se putem hrane kao „potentnog sredstva za putovanje kroz vreme" može videti život iz prošlih vremena, pa je u pitanju neobična i atraktivna mešavina dokumentarnog, naučne fantastike, komedije, političke satire i horora. U *Dirljivoj planeti* Kene Beri tumači lik podkastera, kojeg misteriozno napušta devojka influenserka, koju igra pevačica Tam. Ne znajući šta da radi, on počinje da se za romantične savete obraća svojim gostima – teoretičarima zavere i sličnim stručnjacima za ovo-i-ono-zemaljsko. Šta na temu ljubavnog problema može da predloži jedan stručnjak za geopolitiku duboke države? Svakim korakom njegova bivša devojka je sve dalje, ona postaje neka vrsta onlajn duha same sebe, a on je sve dublje u zoni u kojoj se lične emocije i opšte stanje sveta mešaju. To je osnovna ideja, ali filmovi ovog tipa su živa stvar i menjaju se u hodu i u saradnji sa protagonistima.

Prošli ste njemačku školu filma studirajući u pomenutom Hamburgu. Kako ste došli u tu akademiju? Da li je to bio prvi izbor ili sticaj okolnosti?

Luka Papić: Posle gimnazije sam izlazio na prijemni na FDU dva puta i oba puta sam stizao do zadnjeg kruga. Čuo sam od jednog „veterana", koji je na taj prijemni izlazio mnogo puta, da ima neka škola u Hamburgu. Svidelo mi se što nije u pitanju klasična filmska škola, već likovna akademija sa odsekom za film. Čuo sam da tamo predaje u tom trenutku Vim Venders i bio sam u fazonu: idem ja tamo! Za naše standarde je bilo izuzetno povoljno što se tiče same školarine. Školarina je bila nešto između 400 i 500 evra godišnje, ali život nije bio jeftin. Za prve dve godine mnogo mi je pomogla šira porodica – svi su uskočili, kod svih smo se zadužili. Mislio sam da ću tamo naći studentski posao i da ću onda na mesečnom nivou da otplaćujem familiju, što nije bilo realno. A onda sam posle dve godine počeo da dobijam stipendije pa je bilo lakše.

U kakvom sjećanju vam je ostao Hamburg? Da li ste razmišljali da tamo ostanete, da li vam je taj život auslendera bio primamljiv?

Luka Papić: Hamburg je stereotipno malo tvrđi severnjački, lučki grad. Ljudi su zatvoreni, a stalno duva vetar koji naizmenično nosi kišu – s jedne strane sa Baltika, s druge strane sa Severnog mora. Velika je to luka, grad je iskolažiran. U vreme dok sam bio tamo postojala je baš dobra *underground* muzička scena. Oko godinu i po nakon studija sam merkao da li da se vraćam. Za završni rad sam dobio nagradnu stipendiju grada koja se odnosila na dalji umjetnički i naučni razvoj. Kad sam produžavao vizu, bili su užasno neprijatni, ispitivali su me kako to da hoću da ostanem, a neću da radim? *Kunst-was*? A sama stipendija me je obavezivala da neću tražiti posao. I tu sam se prvi put pokolebao. A onda sam krenuo da gledam ljude u okruženju i napravio kalkulaciju s dva faktora.

Šta je presudilo?

Luka Papić: Delovalo mi je da neću moći tamo da se bavim konvencionalnim filmom. Iako sam bio dosta uspešan kao student, niko nije bio zainteresovan da radi sa mnom. Mogućnost da dalje potencijalno nižem

stipendije i rezidencije me nije privlačila. Delovalo mi je da mogu ili da do kraja života delim stan sa pet cimera ili, da jureći novac, skrenem u ekstrem advertajzinga i komercijalizacije. Ili da, mnogo gore, kao neki bizarni oportunisti, ostanem u umetničkom svetu praveći koješta od sebe. U Srbiji mi je delovalo da je ipak moguće prosto živeti skromno, iako su me svi, uključujući oca, ubeđivali da se ne vraćam. Ali sam ipak odlučio da se vratim.

I dobro ste učinili jer ste demantirali oca, barem u svom slučaju. Čak dva filma ste završili 2022., *Bez* i *Prizvan i pozvan*. Poznato mi je da su prvi snimljeni materijali za *Prizvan i pozvan*, film o prvim višestranačkim izborima u Srbiji, postojali mnogo ranije, prije nego što ste se upoznali sa Srđom. Pojavili ste se u toj priči, čini se, kao svježa krv i unijeli drugačiju radnu disciplinu?

Luka Papić: Srđa i ja smo se upoznali nekoliko meseci pre nego što smo počeli da radimo te filmove, na jednom *scripted realityju*. Na poslu smo se brzo sprijateljili, a nakon što je projekat pukao, odlučili smo da probamo da radimo nešto zajedno. Stavili smo svoje projekte na sto. Srđa je imao ideju za film o prvim višestranačkim izborima u Srbiji, a ja sam imao film *Bez* koji sam tad krenuo da snimam. Kada sam video materijal za njegov film, pomislio sam: pa ovde postoji struktura za celi film, tu su likovi, prebogat arhivski materijal, zaplet, kontekst... Bukvalno je na neki način *ready-made* situacija.

Imam predrasudu o publici dokumentarnih filmova: deluje mi da vole da se precizno i moralno postave prema temi i likovima. A ovde to nije moguće. Par godina nakon filma shvatio sam da kad se baviš istorijom i politikom, film mora kao „Indijanac“ da zavara tragove svojim goničima

Sve kreće od izložbe iz 2011. *Glasačka mašina* i s arhivskim snimkama s početka 1990-ih koje je prikazivao kolektiv Medijska arheologija?

Luka Papić: Da. Srđi je palo na pamet da u saradnji sa Medijskom arheologijom napravi izložbu o našim ranim pluralističkim pokušajima i njihovim izletima u propagandu i marketing. Kada sam se ja uključio, postojao je već taj ogroman i sortiran arhivski materijal. Međutim, od toga što su snimali pre nego što sam ja došao, mislim da na kraju ništa nije iskorišćeno, ali i to što nije iskorišćeno bila je smernica za ono što smo dalje radili. Ja sam tu možda uneo nešto drugačijeg doživljaja u temu. Pošto sam mlađi od Srđe, manje sam opterećen kontekstom, pa sam možda mogao da prepoznam u materijalu nešto što je promicalo. Mnoge stvari koje oni ili znaju ili su ih proživeli, ja ne znam niti imam neki posebni odnos prema tome. Možda sam doneo perspektivu spolja. Sa Srđom se dobro slažem kad je film u pitanju – lako donosimo odluke i lako se usaglasimo oko vizije.

Kada već govorite o tome, možemo da otkrijemo pozadinu nastanka filma. Interesantno je da su snimljene perjanice tadašnje opozicije, kao što su Šešelj, Mićunović, Guberina, Jović. Ipak, ništa od toga nije završilo u filmu jer ste reflektore uperili u političke marginalce iz tog vremena. Dakle, o tim prvim izborima govore ljudi koji su se na kratko, svako iz svojih antikomunističkih poriva ili hirova, obreli u politici. Tko su heroji vašeg filma i zašto baš oni?

Luka Papić: Odlučili smo da zbog njihovog filmskog kvaliteta, a i zbog samog narativa, u filmu budu isključivo ljudi koji su neka vrsta autsajdera u politici. Glavni kriterijum u odabiru je bio da to budu osobe u kojima možemo da prepoznamo delove sebe. Sa kojima stvarno možemo da saosećamo – ljudi koji se možda, na svoju nesreću, nisu najbolje snašli u politici, ali se kroz njih vidi i oseća šta politika pravi od ljudi. Vođa Velike rok en rol partije, Savo Nešković, nam je ostao velika inspiracija. Tu su još i Pra Milan od Lužice, pesnik i filozof, Dragan Jovanović, filozof i bivši urednik NIN-a, Milorad Jakšić Fanđo, direktor fotografije i legendarni filmski snimatelj, kao i Ljiljana Ćuić, pesnikinja i instruktorka vožnje. Mejnstrim političari nam nisu bili zanimljivi jer jednostrano svedoče. Oni blistaju u javnim i medijskim nastupima, što se kroz brojne arhivske snimke i vidi u filmu.

Kada kažete „ljudi koji su nama bliski“, na šta točno mislite? Učitavaju li se vaši politički svjetonazori u ovo, da li su gledatelji to tako percipirali? Također, film se može protumačiti kao jednostran ili faktografski nepotpun.

Luka Papić: Kada kažem nama bliski, neskromno ću i nas svrstati u neku vrstu autsajdera, po sopstvenom odabiru. A možda su negde na tom spektru i naši politički svetonazori. U Amsterdamu nam je besno prišao jedan Holanđanin, govoreći kako mrzi naš film, da bi se ispostavilo da mu je prosto bilo previše bolno koliko se prepoznao u likovima i situacijama. Posle nam je obrnuo par tura piva, što je valjda znak odobravanja. Bilo je i doživljaja da film zapravo pokazuje kako je, eto, Milošević bio najbolja opcija... To uopšte nije poenta. Film delom pokazuje kako se manipuliše izborima i izbornom voljom, a s druge strane pokazuje šta politika radi od običnih ljudi – kakav je to pakao.

Čula sam komentar jednog čovjeka koji je, potpuno zgranut, posve iskreno pitao zašto bi itko htio snimati „takve“ ljude.

Luka Papić: Imam predrasudu o publici dokumentarnih filmova: deluje mi da vole da se precizno i moralno postave prema temi i likovima. A ovde to nije moguće. Par godina nakon filma shvatio sam da kad se baviš istorijom i politikom, film mora kao „Indijanac“ da zavara tragove svojim goničima – istoričarima, politikantima i ostalima koji pokušavaju da se uhvate za nešto. Mora umetničkim postupcima prevazići tu neprekidnu poteru za činjenicama, agendama i istorijskom ispravnošću.

Kako je publika reagirala na film *Bez*?

Luka Papić: Na premijeri u Nyonu u Švajcarskoj je bila užasno napeta atmosfera. Film je tendenciozno komičan, i to je specifični humor koji ljudi uglavnom u manjoj ili većoj meri kapiraju, ali tamo je delovalo da im apsolutno ništa nije jasno. Shvatio sam da se ljudi koji dođu da gledaju dokumentarni film mogu osećati prevareno i da ih može vređati to što u slučaju

Bez ne znaju šta je igrano, šta je dokumentarno. Film ne daje odgovore ni kako živi Denić, ni ko je on zapravo, ni iz kakve je porodice, ni iz kog je sloja, kamoli da li njega treba sažaljevati ili ga treba mrzeti, i da li se on šali kada priča o anarhomonarhiji, neprirodnosti ekologije ili je mrtav ozbiljan. Pa čak i ako je mrtav ozbiljan, da li onda treba biti Denićev neprijatelj?

Aleksandar Denić noseća je figura u vašim filmovima. Od filma *Bez* sve kreće uzlaznom putanjom za njega. Tu ste pokušali doskočiti njegovoj poetici i slikarstvu. Prikazana je serija njegovih slika *Sistem te ne laže* i *Anarhomonarhija*, uz njegove eksplikacije i filozofiju. Vidimo ga kako čuči i slika pored nedovršenih kuća, novoizgrađenih crkvi, tu je i neki zapušteni antifašistički spomenik… Začudna atmosfera i šašavi dijalozi. Na neki način njegove slike i jesu oživljene, pogotovo zato što ste u filmu priredili susrete Denića i likova kao što su Sava Nešković, fudbaler i političar Dragiša Binić, Minimaksov sin reper Ila…

Luka Papić: Otkad sam ga upoznao, imam želju da ga snimam jer mi je delovao kao savršen naturščik – izgled, govor tela, način na koji priča. Po glavi mi se vrzmalo nekoliko ideja. Jedna za film o nekom ko ne samo da izgubi psa već mu pas prosto iščezne, i ta osoba od tog trenutka postaje jedina osoba na svetu bez psa. Druga ideja je bila o nekom ne baš talentovanom slikaru, koji je, recimo, slikarstvom počeo da se bavi tokom robije, a sada pronalazi nešto lepo u nedovršenim crkvama po predgrađima Beograda koje slika opsesivno. Treća je bila ideja, za pomalo dosadan film, u kojem bi Denić po nekim prigradskim lokacijama sretao beogradske mislioce raznoraznih usmerenja i diskutovao sa njima, na kraju uvek bivajući u pravu. Na kraju sam sve te ideje povezao u jedno. Pitao sam ga da li je zainteresovan i rekao mu da ćemo da falsifikujemo njegov život i njegovu stvarnost, slično kao što on radi na slikama, i on je rekao – odlično!

U vašim filmovima su zastupljeni naturščici, i to osebujni naturščici. Nema profesionalnih glumaca i nije kao da nedostaju, naprotiv.

Luka Papić: Glavni sporedni lik u *Bez* je Đorđe Branković, on je po vokaciji glumac. Za ulogu u *Bez* je koristio svoja autentična iskustva, ali i glumački pronašao način da se neprimetno uklopi u *docu-fiction* format. Može se reći da nisam zainteresovan samo za osebujne naturščike, već dolaze u obzir i osebujni glumci. Na fakultetu me je prvo zainteresovao rad sa naturščicima, pa onda i dalje prelivanje fikcije u okvire stvarnog, odnosno na koje načine se može izrežirati nešto u dokumentarnim okvirima. Slično pristupam i samoj strukturi. *Prizvan i pozvan* jeste dokumentarni film, ali su nam glavne reference bile smena igranih i arhivskih sekvenci u *RoboCop*-u, odakle potiče i taj rokenrol ritam filma, kao i atmosfera transmisije iz budućnosti iz Carpenterovog filma *Prince of Darkness* iz koje dolazi prisutni osećaj natprirodne nelagode.

Zanimljivo je što u vašim filmovima muškarci imaju skoro sve uloge, ali ti filmovi s druge strane nisu nimalo mačo. Šta mislite o tome?

Luka Papić: To nam je na neki način i tema, stalno se vraćamo „muškim" pitanjima i u velikoj meri ih problematizujemo. Ali u *Prizvan i pozvan* jedan od najupečatljivijih likova je Ljiljana Ćuić, koja će bez dileme ostati zapisana u knjigama kao prva žena kandidat za predsednika u istoriji Srbije.

Možda je manje poznato da se bavite muzikom i da nastupate pod imenom Mangulica FM. Ne bi li čitateljima kroz pisanu riječ približili o čemu se radi, iskoristit ćemo jedan opis u kojem se kaže da je u pitanju imaginarna diskoteka u kojoj se turbo-folk mantre spajaju s ezoterijskim ritualima. Tko je, dakle, Mangulica?

Luka Papić: Neki ljudi me i znaju samo kao Mangulicu, možda i ne znaju kako se zapravo zovem, niti čime se bavim. Mangulica je na neki način samo hobi projekat nastao iz ljubavi prema *underground* sceni, sa željom da pristupim lokalnim muzičkim gurmanlucima bez predrasuda i da ih na nastupima izvučem u neki neočekivan kontekst. Sada je to klupski spoj mojih *synth* eksperimenata i nekog globalnog turbo-folk sentimenta.

U trenutku dok razgovaramo, politička situacija u Srbiji se izmijenila na parlamentarnim izborima 25. oktobra. Studenti su pobijedili. Mnoga strukovna udruženja traže ostavke rukovodstva i revizije ugovora. Kakva je situacija u ovom momentu sa Filmskim centrom Srbije? Što se događalo u protekle dvije godine?

Luka Papić: U protekle dve godine je došlo do kulminacije bizarnog odnosa bivše vlade prema filmu i kulturi uopšte. Ukinuto je skoro sve finansiranje, mnogo uglednih festivala srozano i obesmišljeno, a podržane razne opskurne inicijative. Trenutna situacija oko svega u Srbiji se menja iz trenutka u trenutak i mislim da se svi opravdano nadamo da će stvari u bliskoj budućnosti biti bolje postavljene.

Vaši prethodni filmovi bili su državno dotirani, što je vjerovatno i jedini mogući način da se nešto napravi. Kako izgleda politika financiranja FCS-a pa i HAVC-a?

Luka Papić: Imam jednu *hot-take* teoriju: Filmski centar Srbije je u suštini birokratska greška. Neko je ugasio jednu državu i jedan sistem u kojem je postojala određena kulturna politika, odnosno izvesna logika. Kada su gasili tu državu, valjda im je to promaklo pa nisu primetili da bi podrška kulturi mogla i u potpunosti da se ugasi. I onda je, na svu sreću, ipak ostao taj prostor u kojem radimo svi mi sa ovih prostora koji se bavimo filmom. Moju *hot-take* teoriju potvrđuje to što je zadnja vlada u Srbiji, na neki način dovršavajući posao uništenja prethodne države i u potpunosti, obustavila finansiranje i podršku filmu i kulturi.

Na što ste najponosniji u desetogodišnjoj filmskoj karijeri?

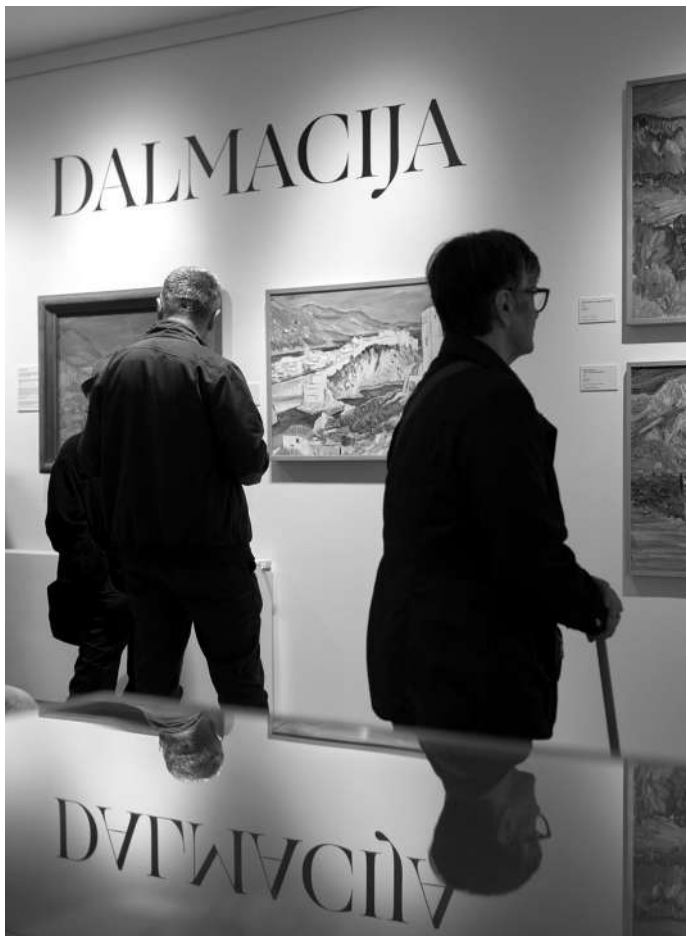
Luka Papić: Nisam nešto ponosan, ali se osećam privilegovanim što uopšte mogu da se bavim time čime se bavim i da opstajem. To zaista nisam očekivao. Uvek sam mislio da ću u nekom trenutku morati da izučim neki pravi zanat, da završim neki programerski kurs, i slično, ali taj trenutak još nije došao.

Nedavno ste se preselili iz Beograda u Rijeku i sada živite na toj relaciji. Kako izgleda taj život?

Luka Papić: U Rijeci sam zbog ženinog posla. Tu smo tek godinu i po dana. Lepo je – more, priroda Gorskog Kotara, ostrva, autentičan gradski život... Ribolov mi je hobi, pa je za mene veliki luksuz što sam za pet minuta na lukobranu. Po potrebi se brzo stiže i do Beograda, osim u sezoni kada se prave mučni zastoji. „Šta je ovo, Mad Max? Seriously?"

***PETAR DOBROVIĆ – OBZORI*, SRPSKI KULTURNI CENTAR ZAGREB, 15. 10. – 15. 11. 2026.**

DOBROVIĆEV DALMATINSKI KOLORIZAM

Hedonistički mediteranski kolorizam tog srpskog slikara elite modernističkog slikarstva između dvaju ratova nikoga nije ostavio ravnodušnim. Kad uđe u centralni prostor SKC-a, publika biva doslovno obasjana „sunčanim dalmatinskim“ bojama slika Dobrovićevog ciklusa što je nastao u najbolje vrijeme njegova života dok je ljeta provodio u Dalmaciji

PIŠE: **Branimira Lazarin**

FOTOGRAFIJE: **Sandro Lendler**

Izložba *Petar Dobrović – Obzori* koja je u sklopu ovogodišnjih Dana srpske kulture održana u Srpskom kulturnom centru (SKC) u Zagrebu, izazvala je iznimno zanimanje publike. Ta činjenica ne bi bila vrijedna naglaska da intenzitet dojmova posjetitelja nije bio toliko upadljiv. Hedonistički mediteranski kolorizam tog srpskog slikara elite modernističkog slikarstva između dvaju ratova nikoga nije ostavio ravnodušnim.

Kad uđe u centralni prostor SKC-a, publika biva doslovno obasjana „sunčanim dalmatinskim“ bojama slika Dobrovićevog ciklusa što je nastao u najbolje vrijeme njegova života dok je ljeta provodio u Dalmaciji, osobito u Mlinima pokraj Dubrovnika. Izložba čiji koncept i postav akcentira različite faze slikareva opusa, prati (i) „Dobrovićevu Dalmaciju“ u rasponu od 1920-ih: najprije kao njegov veličanstveni „arkadijski san“ započet u napuštenom mlinu u Mlinima gdje je slikar radio i u svom vrtu pored ateljea okupljao prijatelje u tada vrlo poznatom Dobrovićevom intelektualnom kružoku; pa polako do hvarskog ciklusa iz 1940. gdje se u specifičnom koloristićkom diminuendu događa finale njegovog dalmatinskog ciklusa. Tako je, u sinkronicitetu s historijskim događajima u osvit rata 1940-ih, uz Dobrovićev kolorizam na izložbi moguće vidjeti i osjetiti nadolazeću sumornost. Za razliku od ranijih veduta intenzivnih boja i mediteranske širokogrudnosti, njegovi hvarski prizori nastali tijekom posljednjeg boravka u Dalmaciji odišu smirenom introspekcijom i „tišim“ ritmom.

A zašto je i po čemu je ova Dobrovićeva izložba tako „iskočila“ i je li ovakva recepcija takozvane obične publike iznenadila njezinu autoricu, kustosicu Nevenu Petrić? Razgovaramo kratko, u pokušaju problemskog pogleda na radijaciju ovog zagrebačkog događaja.

„Čini mi se da su se ljudi, možda i više nego što smo toga svjesni, pomalo uželjeli umjetnosti koja u sebi nosi mogućnost istinskog emocionalnog i duhovnog iskustva – umjetnosti koja ne ostaje na razini vizualnog podražaja, nego nas svojom snagom može duboko potresti, otvoriti neki unutarnji prostor i, u određenom smislu, potaknuti iskustvo katarze. Ono što posjetitelji vrlo često ističu jest intenzitet neposrednog susreta s Dobrovićevim slikarstvom. Govore o gotovo fizičkom doživljaju boje, o njezinoj energiji, vibraciji i snazi kojom zahvaća promatrača. Čini mi se da se u tom susretu događa nešto više od uobičajene estetske recepcije – kao da se pred tim slikama ponovno uspostavlja ona neposredna, pomalo zaboravljena veza između čovjeka, prirode i ljepote. Možda je upravo u tome i jedna od osobitosti Dobrovićeva slikarstva. Za njega ljepota i priroda nisu bili tek motivi ili predmet slikarskog istraživanja, nego svojevrsni put prema spoznaji nečega što nadilazi granice vidljivog i prolaznog. U njegovu se slikarstvu priroda uzdiže na gotovo metafizičku razinu; ona postaje prostorom susreta s nečim većim od nas samih, s

univerzalnim i gotovo transcendentnim poretkom. Vjerujem da publika, čak i kada to ne artikulira riječima, intuitivno prepoznaje tu dimenziju. Možda je upravo zato reakcija na njegove slike toliko neposredna i snažna“, objašnjava Nevena Petrić.

„Petar Dobrović bio je jedna od onih izrazitih markantnih umjetničkih figura čiji se život i stvaralaštvo ne mogu razumjeti izvan složenih povijesnih, političkih i kulturnih okolnosti prve polovice 20. stoljeća“, kaže kustosica Nevena Petrić

Iako konceptualno nije u prvom planu, biografija Petra Dobrovića detaljno je kronološki izvedena na „vremenskoj lenti“ i protkana čitavim postavom gdje djeluje kao izuzetno važno uporište za promatrače. Koji bi onda bili konkretni, prijelomni momenti biografije što svjedoče o njegovoj historijsko političkoj ulozi?

„Kao što je poznato, Petar Dobrović bio je jedna od onih izrazitih markantnih umjetničkih figura čiji se život i stvaralaštvo ne mogu razumjeti izvan složenih povijesnih, političkih i kulturnih okolnosti prve polovice 20. stoljeća. Njegova biografija gotovo je paradigmatska za vrijeme velikih povijesnih lomova, ideoloških previranja i intenzivnih migracija ljudi, ideja i umjetničkih koncepata. Međutim, ono što ga čini posebno zanimljivim nije tek činjenica da se našao na sjecištu različitih kulturnih i političkih prostora nego i način na koji je te različitosti aktivno upisivao u vlastiti intelektualni i umjetnički identitet“, rekla je Petrić.

Budući da je rođen u Pečuhu i formirao se u mađarskom društvenom i kulturnom krugu, Dobrović je istovremeno bio pripadnik srednjoeuropske umjetničke scene, a zatim intenzivno vezan i uz Beograd i uz hrvatski, posebice dalmatinski prostor.

U tom je smislu točno reći da je „pripadao onom tipu umjetnika čiji se identitet ne može jednoznačno odrediti nacionalnim ili geografskim granicama“, kaže naša sugovornica. „Njegov je život obilježen stalnim pomicanjem obzora ne samo u doslovnom, geografskom smislu nego i na razini mišljenja, umjetničkih uvjerenja i svjetonazora. Recimo, važan prijelomni trenutak njegove biografije je razdoblje nakon Prvoga svjetskog rata kada se u atmosferi raspada Austro-Ugarske Monarhije i revolucionarnih previranja uključuje u politički život. Njegov politički angažman kao politički aktivan umjetnik i lijevo orijentirani intelektualac, svjedoči o dubokom uvjerenju da umjetnost i društvo ne postoje kao odvojene sfere. I zanimljivo je pratiti kako se taj politički angažman kod Dobrovića kasnije transformira u njegov složeniji odnos prema društvenoj stvarnosti: ali nikada ne napušta uvjerenje o autonomiji umjetničkog stvaranja“, naglašava Petrić.

Međuratni Beograd kao središte intelektualnih i umjetničkih krugova Petru Dobroviću rezonira snažno. „Odnos s Miroslavom Krležom, sudjelovanje u časopisu *Danas* i kontakti s nizom književnika, kritičara i intelektualaca pokazuju ga kao osobu koja je aktivno sudjelovala u najvažnijim raspravama

svojega vremena. Nije bio samo umjetnik koji je tek usput pratio društvene i ideološke promjene, nego doista njihov sugovornik i sudionik. Zanimala su ga pitanja položaja umjetnika u društvu, odnosa umjetnosti i ideologije, a uvijek i neumorno – mogućnosti modernog umjetničkog izraza“, objašnjava kustosica koja je već na otvorenju izložbe naglasila kako je ovdje riječ o „povratku javne pažnje“ na cjelokupan opus tog velikog slikara. Posljednja Dobrovićeva izložba u Zagrebu održala se u prošlom stoljeću, u Klovićevim dvorima 1990. godine.

Sklonost zagrebačke publike svih kategorija, prema općenito uzevši modernističkom umjetničkom habitusu, kodirana je u najvećoj mjeri zbog historijskih razloga: počevši od uspona socijalističkog modernizma i moderniteta od 1960-ih nadalje. U okviru takvog, uvjetno rečeno minimalističko-modernističkog fokusa, Dobrovićev opus naprosto nije bio prisutan? Može li se možda i tako tumačiti, razgovarati, tematizirati „novu“ Dobrovićevu domaću, zagrebačku recepciju, pitamo našu sugovornicu. Jer nam se čini – a to je možda najuzbudljivija posljedica i poanta ove izložbe, da (re)valorizacija Dobrovićevog opusa može ići u različitim smjerovima. Ili, da pitamo jasnije: što bi zapravo značilo da slikar Dobrović, čija su djela u Hrvatskoj uglavnom nepoznata javnosti i uglavnom uopće nisu „interpretirana“, doživljava aktualnu reinterpretaciju? Je li uopće moguće interpretaciju opusa Dobrovića, „zadržati“ unutar užeg profesionalno likovnog polja, manje se baveći širinom njegovih utjecaja u političkom i kulturnom životu Hrvatske?

„Jedna od najzanimljivijih osobina umjetnosti modernizma, pa tako i međuratnih umjetničkih realizama, čini se upravo njezina neiscrpnost u interpretaciji. Odmakom vremena, a zahvaljujući novim metodološkim pristupima u polju povijesti umjetnosti, sve više postajemo svjesni koliko se različitih slojeva jednog umjetničkog opusa može otvoriti iz promijenjenih perspektiva. Multidisciplinarnost je bila važan izazov u koncipiranju ove izložbe na temelju slično određenog pitanja: kako u diskursu o umjetniku čiji je opus već toliko puta analiziran i valoriziran, otvoriti prostor za nešto novo? Naravno, pritom ne mislim nužno na otkrivanje dosad nepoznatih činjenica nego na mogućnost drukčijeg povezivanja. U tom smislu ‘povratak’ Petra Dobrovića u Zagreb nakon toliko desetljeća nije tek pitanje ponovne prezentacije njegova opusa nego i prilika da se promijeni ili barem proširi način na koji ga razumijemo. Činjenica da njegova djela u Hrvatskoj nisu bila kontinuirano prisutna u izložbenom i interpretativnom prostoru svakako je važna. No, čini mi se da je još važnije pitanje što danas, iz perspektive suvremenih istraživačkih pristupa, možemo čitati iz njegova slikarstva, a što je u ranijim interpretacijama možda ostalo manje vidljivo. I ne bih pritom njegovu relativnu odsutnost iz zagrebačkog izložbenog prostora nužno tumačila kao posljedicu dominantnog modernističkog ili minimalističkog senzibiliteta. Prije bih rekla da je riječ o složenijem pitanju recepcije, koje uključuje povijesne okolnosti, institucionalne kontinuitete i diskurzivne prioritete pojedinih razdoblja. Ukratko, rekla bih da nam je svima važno ponovno otvoriti prostor za Dobrovića. Ne samo kao velikog kolorista europskog slikarstva nego i kao umjetnika, čovjeka šireg društvenog, kulturnog, intelektualnog horizonta“, zaključila je Nevena Petrić.

Ili, kako je davno rečeno u ovih par Krležinih rečenica, posvećenih prijatelju čiju naglu smrt 1942. Krleža nikad nije prebolio: „Značaj Petra Dobrovića u našoj likovnoj umjetnosti jest u tome što je on otkrio sunce našeg Juga. Njegove slike nisu intelektualne konstrukcije, one su trijumf čistoga vida, bljesak mediteranskog podneva koji razbija balkanske tmine i magle.“

***RADIKALNA SUBJEKTIVNOST: KATALIN LADIK I TOMASO BINGA*,**
MUZEJ MODERNE I SUVREMENE UMJETNOSTI RIJEKA, 3. 7. – 27. 9. 2026.

RASPARANI RUBOVI I ZGUŽVANI DIJELOVI

Jedna od najintrigantnijih izložbi ovog ljeta kroz kolaže, fotoperformanse te video i audio radove predstavila je paralelno čitanje opusa dviju iznimnih autorica, Katalin Ladik i Tomaso Binga, daleko poznatijeg pseudonima Biance Pucarelli Menna

PIŠE: Jasna Jakšić

Katalin Ladik, *Poemim*, 1978 – 2016 / serija fotografija (photo by Imre Póth)
Courtesy Katalin Ladik and acb Galéria Budapest / Fotografija postava u MMSU: Hrvoje Franjić

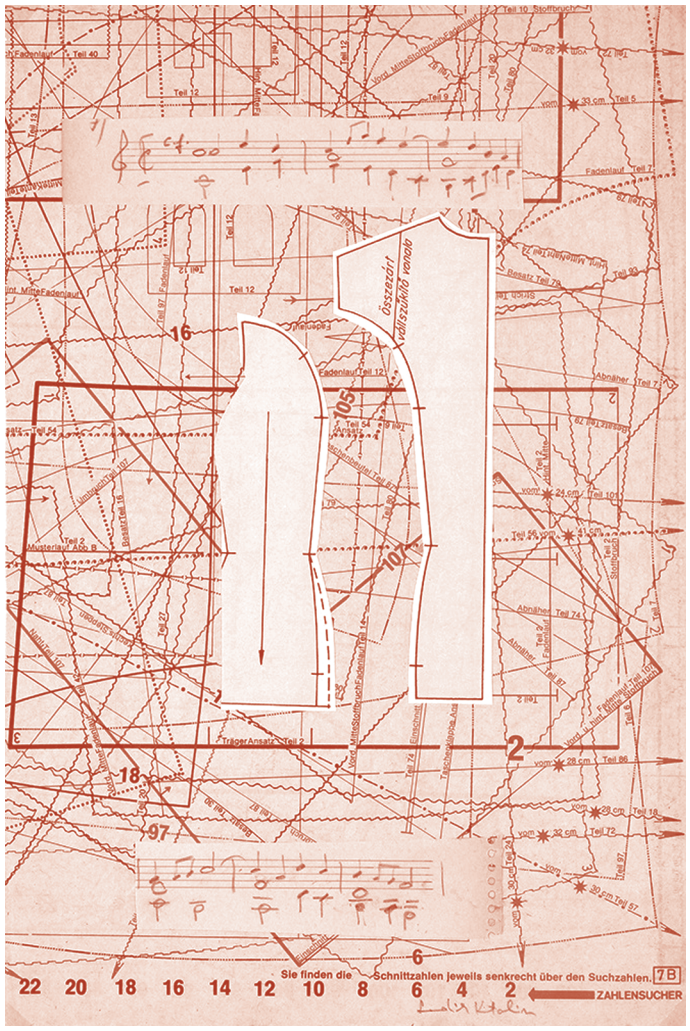
Glas mi je bio oružje, tijelo plakat. I kad su upitali: „Što ta žena traži sama na sceni, napola gola, vrišteći?“, znala sam da je upravo to moje djelo. Tijelo nisam koristila da bih izazvala, već da bih postojala – bez dopuštenja.

(Katalin Ladik u razgovoru za *Novosti* s Milošem Đurđevićem)

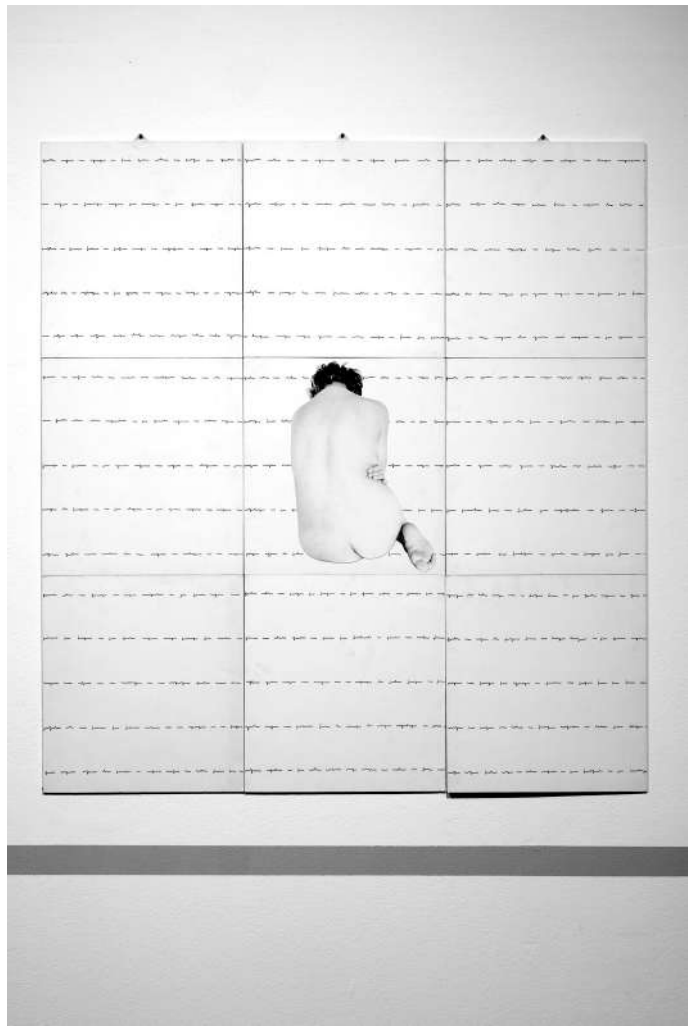
Prošireno je polje poezije bilo jedno od izvorišta radikalnih praksi u umjetnostima te žarište intermedijalnih eksperimenata i njihovih gesti: to smo mogli vidjeti na jednoj od najintrigantnijih izložbi održanih ovog ljeta u Hrvatskoj pod nazivom *Radikalna subjektivnost* u riječkom Muzeju moderne i suvremene umjetnosti od 3. srpnja do 27. rujna. Izložba je predstavila paralelno čitanje opusa dvije iznimne autorice, Katalin Ladik i Tomaso Binga, daleko poznatijeg pseudonima Biance Pucarelli Menna, kroz njihove kolaže, fotoperformanse te video i audio radove. Obje su autorice svoj put počele u šezdesetim godinama, u vrijeme kada se polje umjetnosti demokratizira i sadržajem i medijima, uvođenjem neortodoksnih praksi što su negirale ideju o umjetnicima kao o samotnim muškim genijima, bogomdanima tumačima *zeitgeista* i obje su počele djelovati upravo kroz poeziju.

Riječ i gesta, poezija i performans, mediji su kojima su ponekad dovoljni samo pisaljka i vlastito tijelo, postajući time sredstva izgradnje nepredvidivog i – kako kustosica ove dvostruke samostalne izložbe Branka Benčić citira talijansku feministkinju Carlu Lonzi – „neočekivanog“ subjekta. Neočekivani se subjekt, piše Lonzi, formira kroz otpor društvenim strukturama i opresiji strategijama humora i subverzije i manifestira kroz nepredviđene geste. On se, dakako javlja usporedo s borbom za ženska prava i borbom protiv patrijarhalne kontrole nad ženskim tijelima. Imamo li na umu da je u Italiji pobačaj legaliziran tek 1978. te da su dugo vladali zakoni što su opravdavali zločine iz časti i strasti, dok je u Jugoslaviji, nominalno naklonjenijoj ženskim pravima, društvena kontrola itekako disciplinirala ženska tijela i govor u skladu s očekivanjima nikad prevladanog patrijarhata, žensko tijelo i glas koji izlaze izvan uobičajenih normi ponašanja pljuska su u lice ne samo dobrom ukusu nego i konvencijama interioriziranima kroz odnose moći.

Tomaso Binga samim odabiranjem vlastita imena podriva mušku povijest umjetnosti desakralizirajući i izlažući poruzi vjerojatno najpoznatiju (ali ne i jedinu) očinsku mizoginu figuru avangarde – Filippa Tommasa Marinettija. Riječi u slobodi, na koje se pozivao futurizam, podrazumijevale su, prema futurističkim manifestima, uglavnom slobodu na užitak kolonijalnog muškog subjekta. Bianca Pucarelli Menna 1971. uzima muško, drugo Marinettijevo ime – koje u njezinoj verziji prkosi i talijanskom pravopisu. Koju godinu kasnije, 1977., ona će u performansu *Oggi Spose* (ambivalentno *danas vjenčane* i *danas mladenke*) sretno stupiti u brak sa svojim alter-egom Tomasom Bingom. Mnoge umjetnice i književnice stvarale su i pisale pod muškim pseudonimom kako bi izbjegle predrasude i udaljile se od rodno obojenih interpretacija. Binga je, osim rodnog, u patrijarhalnoj sredini nosila i bračni

Katalin Ladik, *Estrangement*, 1978 / kolaž / Courtesy Katalin Ladik and acb Galéria Budapest
Fotografija postava u MMSU: Hrvoje Franjić

Tomaso Binga, *"Q" di quadro*, 1977 / tinta i kolaž na kartonu
Courtesy Archivio Tomaso Binga, Galleria Tiziana Di Caro and Frittelli arte contemporanea
Fotografija postava u MMSU: Hrvoje Franjić

teret – nije željela da se na njezin rad gleda kao prvenstveno na rad supruge uglednog rimskog teoretičara i kritičara Filiberta Menne.

Njezini su performansi, poput jednog od prvih, *Vista Zero*, u kojemu na lice nanosi izrezane prikaze očiju, ispočetka bili shvaćeni kao duhovita maskerada, kao igra – iako se ironija tu našla tek kao sredstvo komunikacije otpora i podrivanja moći pogleda. U kasnijim kolažima tijelo i pismo povezuje kroz gestualni trag. Ukidanje dihotomije ruke i pisma, tijela i duha vodi do slobode i od sintakse i od značenja i od jezika kao koda, kao sredstva normiranja i zapovijedanja.

U onoj mjeri u kojoj Binga pismo pretvara tek u trag ruke, Katalin Ladik u svojim zvučnim performansima često koristi nesemantičke zvukove, primordijalne prariječi – što provodi i kroz šamanske izvedbe. Njezini su grleni i oslobađajući nastupi bili dodatno naglašeni „divljim" kostimima od životinjskog krzna i puhanjem u gajde, odnosno u instrument načinjen od dijela životinjskog tijela. Poezija i poetski iskaz postaju tako osnovna potreba, osnovna mjera komunikacije i iskaza, a ne tek građanska razbibriga. U nevelikoj sredini, u Novom Sadu šezdesetih godina Ladik napušta stabilan uredski posao bankarske službenice da bi se zaposlila na radiju gdje njezina poezija, koju piše od ranih šezdesetih godina, dobiva i eksperimentalnu, zvučnu ekstenziju. Kasnije se u potpunosti posvetila glumačkom, performerskom i pjesničkom pozivu. Dolazeći iz manjinske kulture i manjinskog jezika, kao pripadnica mađarske jezične zajednice u Vojvodini, kroz poetski se i performerski izričaj spaja s ne tako davnim generacijama naših seoskih nepismenih pretkinja koje su se brinule o članovima domaćinstva komunicirajući s njima izvan granica racionalnog, standardnog jezika – djeci, starcima, ali i domaćim životinjama. Neki od njezinih najpoznatijih ciklusa kolaža – u kojima krojeve tretira kao partiture koje kasnije i glasovno izvodi – razvili su se iz kućanski dostupnih, svakodnevnih predmeta. Naravno, u okružju gdje bi svaka mladenka na poklon dobila šivaću mašinu, takozvanu „singericu".

Pravila dobrog ponašanja nalažu nam da se u javnosti pojavljujemo u ispeglanoj odjeći – iza koje stoje sati neplaćenog ženskog rada. Zato će možda Katalin Ladik tradicionalnu umjetnost usporediti s dobro izglačanom košuljom – i dodati da nju više od čistoće zanimaju rasparani rubovi i zgužvani dijelovi. Tako „gužva" i vlastito lice u videu *Poemim* u kojemu ga, ako pomislimo na objektivizaciju ženskog tijela, na humoristočan način nastoji nasilno prilagoditi dvodimenzionalnom prikazu i okviru. U *Poeziji tijela* vlastiti akt pretvara u medij poetskog djelovanja – suradnik, umjetnik Attila Csernik, koji nanosi od značenja oslobođene grafeme na njezinu kožu antipod je Piera Manzonija koji se desetak godina ranije potpisivao na tijela modela. Eros i pravo na užitak među osnovnim su elementima subverzije i Tomaso Binga – od tjelesnog alfabeta do stiropornih objekata pod nazivom *Eros me ponovo gleda*. Igra riječima osnova je za njezino ismijavanje seksizma u jeziku u videu *E io non te la do* kao i eksploatacijske televizijske kulture.

Postav izložbe uspostavio je izravan dijalog između dvije umjetnice čiji

Tomaso Binga, *Di nuovo Eros mi guarda*, iz serije *Polistiroli*, 1974 / kolaž, stiropor, pleksiglas / Courtesy Galleria Tiziana Di Caro and Archivio Tomaso Binga / Fotografija postava u MMSU: Hrvoje Franjić

su se radovi, kako u predgovoru piše Branka Benčić, prvi put susreli na izložbi *Materijalizacija jezika* koju je u sklopu Venecijanskog bijenala 1978. postavila umjetnica Mirella Bentivoglio. Taj se dijalog širi u materijalnim, formalnim, semantičkim podudarnostima u kolažima, fotoperformansima i video radovima obje autorice, pojačan dodatno elementom crvenog konca što diskretno izložbu okuplja u jedinstvenu cjelinu. Crvena nit revolucije nije napeta i pravocrtna – nepravilna je, nepredvidiva, može se čitati i kao vokalna dionica i kao granica, dijagram ili kardiogram, ali i trag krvi, biljeg tjelesnosti.

Na kraju, izložba premijerno predstavlja i uvećane nedavno otkrivene fotografije izvedbe jednog od najpoznatijih performansa Katalin Ladik *Šamanska pjesma* 1970. u Rijeci u okviru Studentske eksperimentalne kazališne scene – SEKS, koje je snimio tada mladi riječki fotograf Ranko Smokvina. U vrijeme kada su ženska, reproduktivna, manjinska, ali i opća ljudska prava unatoč deklarativnom liberalizmu izložena sve većim napadima, neočekivane i radikalne subjektivnosti podsjećaju na davno vrijeme borbi. Prava nisu nikad bila poklonjena, već izborena, a radikalne pobune i radikalni rezovi ne kreću samo s ulice nego i od kuhinjskog stola.

Fotografije postava izložbe ljubaznošću MMSU Rijeka – Muzej moderne i suvremene umjetnosti

KATALOZI KUSTOSICE DAVORKE PERIĆ: *BARBAROGENIJ NADREALIZMA*, *NIŠTA U JUGOSLAVIJI*, *ZEMLJA ZABRANE*

MI SMO NIŠTA, NEKA BUDEMO SVE[1]

Vrijednost projekata, u čijem je središtu kustoska figura Davorke Perić, u stalnom je preispitivanju motivacije estetskog i umjetničkog, s punom sviješću i o modusima proizvodnje umjetničkog rada i modelima njegove prezentacije, te u propitivanju umjetničke autonomije i habitusa stvaranja u širem društvenom kaleidoskopu stvarnosti koju umjetnost ne samo da odražava već i proizvodi

PIŠE: **Sonja Leboš**

Tri kataloga povezana s tri izložbe na koje se osvrće ovaj tekst nastala su u razdoblju od tri godine, od 2024. do 2026. Ono što ih povezuje je autorsko i kustosko ime Davorke Perić, i konstanta napora da se ukaže na zajednički kulturno-umjetnički, ali i politički prostor koji se silom raskoljavao više puta u historiji: od crkvenog raskola daleke 1054. godine do balkanskih ratova 1990-ih koji se u hrvatskom nacionalnom mitu svode na jedan jedini sukob, hrvatsko-srpski, kao i na mitologiju tzv. Domovinskog rata. Upravo je zato rad Davorke Perić izuzetno bitan u današnjem kulturno-političkom trenutku, obilježenom ne samo normalizacijom već i uzdizanjem fašistoidnih retorika od strane političkog establišmenta.

Davorka Perić diplomirala je povijest umjetnosti i komparativnu književnost 1999. godine u Zagrebu te potom radila kao koordinatorica programa u neprofitnoj organizaciji Academia moderna. Već 2000. godine osnovala je međunarodni festival vizualnih umjetnosti Vizura aperta (koji se dugo održavao u istarskom Momjanu, a kasnije na raznim lokacijama poput Zlarina, Lastova, Visa, Pelješca, Šolte i Zagreba). Niz godina radila je kao voditeljica stručnog programa u Društvu arhitekata Zagreba (DAZ), potom kao voditeljica programa kulture Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“, a unazad nekoliko godina djeluje kao nezavisna kustosica. Osim projekata na koje ću se osvrnuti u nastavku, od

1 Naslov je preuzet iz riječi kojima je beogradski umjetnik Marko Paunović podcrtao svoj rad posvećen Marijani Nikolić Ivšić.

recentnih Davorkinih projekata istaknula bih multimedijalnu izložbu *Glas Jovanke Broz* koja je održana u travnju 2025. godine u Srpskom kulturnom centru u Zagrebu, nastalu u suradnji Srpskog narodnog vijeća i Fondacije Jovanka Broz iz Beograda,[2] te izvanredan projekt iz 2024. naziva *Tišina koja je srušila spomenik* (autor koncepta: Milorad Pupovac, kustosica projekta: Davorka Perić, autor multimedijalnog i likovnog postava: Sandro Đukić, te autorica diskurzivnog programa: Lana Lovrenčić), koji je nagrađen prestižnom europskom nagradom za očuvanje kulturne baštine Europa Nostra 2024. godine.[3]

Prvi od tri projekta jest, rekla bih, najambiciozniji. Radi se o izložbi i katalogu naziva *Barbarogenij nadrealizma*, a sama izložba održana je u okviru Dana srpske kulture 2024. godine (točnije od 10. listopada do 2. prosinca 2024. u Galeriji Srpskog kulturnog centra u Preradovićevoj 21, te od 11. listopada do 2. studenog 2024. u Galeriji Forum Kulturno-informativnog centra u Zagrebu). Davorka Perić je autorica koncepta, postava i pratećeg programa ove izložbe, a kao suradnicu na izložbi pozvala je kustosicu i istraživačicu Senku Ristivojević iz Kulturnog centra Beograd.

U katalogu kojeg je urednica (nakladnik SKD „Prosvjeta“, Zagreb), u dva uvodna teksta, Perić nam predstavlja preteče projekta *Barbarogenij nadrealizma*: bila je to izložba *Umjetnost približavanja* iz 2022. godine, svojevrsni istraživačko-terenski projekt u hrvatsko-srpskoj koprodukciji, te izložba *Veze Zagreb–Beograd* iz 2023. godine, koja je kulturne suradnje hrvatskih i srpskih autora predstavila u transhistorijskom kontekstu, kroz jedno stoljeće unazad. „Kroz različite tematske cjeline i umjetničke medije, književna i teorijska izdanja, bogatu privatnu korespondenciju, pozivnice i kataloge izložbi, umjetnička djela, slike, plakate, grafike, fotografije, fotograme, filmove i scensku izvedbu, izložba *Barbarogenij nadrealizma* naglašava kontinuirane kulturne veze hrvatskih, srpskih i slovenskih autora koji su bili pokretači kulturnih suradnji na našim prostorima, ali i često zanemarivano mjesto unutar europske kulturne mreže.“[4] Upravo ova rečenica sukus je i aktualnosti ovakvih napora: u trenutku kada Europa, a naročito ono što se danas (ponovo) smatra njenim limesom, a to je Balkan, grca u kompradorsko-buržujskom teroru koji nam (sada i doslovce) otima vodu, zemlju i zrak, barbarogenij Balkana, pogotovo nakon recentnih zbivanja u Beogradu i (nadamo se, konačnog) pada Aleksandra Vučića, gotovo sinkrono, stoljeće nakon Micićeva *Zenita*, postaje bitan motiv kulturološke bliskosti južnih Slavena, upravo toj kompradorskoj klasi u inat. Određujući medij kolaža kao „metanarativ izložbe“, u sljedećem tekstu naziva „Kolaž života i revolucije“, Perić pokazuje namjeru isticanja radikalnog osporavanja naizgled progresivne europske kulture međuraća (koja će samo petnaestak godina kasnije biti pregažena strahovladom terora Trećeg Rajha). Obim izložene građe bio je više nego impresivan, jer smo imali prilike vidjeti originale kao što je npr. *Divotvelebno pismo*, „rebus-pismo Miroslava Krleže upućeno 1936. godine Marku Ristiću, kolaž (...) nastao kombiniranjem početnih slova članaka, ilustracija i novinskog teksta te Krležinih vlastoručno pisanih dijelova“.[5] Ovo pismo bilo je i jedno od ključnih mjesta rizomatskih proširenja izložbe, odnosno Eurokazovih dramskih izvedbi koje su se održale u sklopu projekta. Već samo izlaganje velikog korpusa arhivske građe koja se odnosi na, grubo rečeno, zagrebački dadaizam i beogradski nadrealizam, bilo je podvig za sebe. Dodatno nadslojavanje, odnosno aktualiziranje te izvanredno vrijedne građe, postignuto je produkcijom novih radova suvremenih umjetnika, među kojima su ansambl Eurokaz/Eurijal, Ivana Momčilović, Zoran Todorović, Naporno Suicid i Sexi seke (Vinko Barić, Gildo Bavčević, Davorka Perić, Tanja Lukić), Marko Paunović, Mihovil Rismondo, Stanko Juzbašić, Matija Dijanović – MJ, Tomislav Maglečić, Marko Milovac & Branko Brezovec, Tihomir Milovac, Predrag Brebanović, Lela Tajac i dr.

Kako nadalje u katalogu ističe Perić, iznimno važan doprinos izložbe bio je dio posvećen (pre)malo poznatim ženama avangarde, tog izuzetno pregnantog perioda između dva rata. „Suradnice *Zenita* bile su Stana Košanin, Céline Arnauld, Claire Goll, Beatrice Hastings, Marie Tak van Poortvliet, Vjera Biller i Anuška Micić. Anuška Micić, čiji portret zajedno s *Cinikom* zauzima centralno mjesto na izložbi *Barbarogenij nadrealizma*, bila je jedna od najvažnijih figura zenitizma. Pisala je poeziju i prevodila tekstove pod imenom Nina Naj, a *poslednja nadrealistkinja* Marijana Nikolić Ivšić (bila je) zastupljena na izložbi u sklopu audiovizualne instalacije u radu Marka Paunovića.“[6]

Kokustosica Senka Ristivojević u svom tekstu pak ističe: „Zagrebački zenitizam i beogradski nadrealizam su dva evropska avangardna pokreta koja

2 Više o izložbi u tekstu “Otuđena Jovanka”, *Prosvjeta* 186 (2025): 62–64. https://casopis.skd-prosvjeta.hr/wp-content/uploads/2026/03/web_PROSVJETA_186.pdf.

3 Više ovdje: https://artkvart.hr/sandro-dukic-problem-estetike-je-uvijek-prvenstveno-problem-etike/.

4 Perić, Davorka. 2024. „Uvodnik“. *Barbarogenij nadrealizma*. Zagreb: SKD „Prosvjeta“: 14.

5 Perić, Davorka. 2024. „Kolaž života i revolucije“. *Barbarogenij nadrealizma*. Zagreb: SKD „Prosvjeta“: 28.

6 Perić, Davorka. 2024. „Kolaž života i revolucije“. *Barbarogenij nadrealizma*. Zagreb: SKD „Prosvjeta“: 37.

su bila oštro sukobljena i često osporavana u intelektualnim i umetničkim krugovima. Ipak danas, ceo vek kasnije, znamo da su imali emancipatorski i revolucionarni značaj za kulturu na našim teritorijama."[7] Aleksandar Bošković i Stefan Teref u svom tekstu ukazuju na opasnosti „ugniježđenih orijentalizama" (pojam Milice Bakić-Hayden) kao i aktualnost već spomenute kompradorske buržoazije koja, onda kao i danas, „pomaže kolonizatorima i živi od prodaje" (teritorija, vode, zemlje).[8] Biljana Andonovska svoj tekst posvećuje radu Aleksandra Vuča i Dušana Matića, kolažu „L", koji je je Marko Ristić uvrstio na *Nadrealistički zid*, „tu retku i po svoj prilici prvu umetničku instalaciju na jugoslovenskim prostorima".[9]

Izložba i njen popratni dvojezični katalog naziva *Ništa u Jugoslaviji* iz 2025. godine, kao da se direktno nadovezuju na prethodnog *Barbarogenija*, s nadom, ali i ciljem da budu razumljivi publici s prostora nekadašnje Jugoslavije – onima koji su oblikovani kroz srodna iskustva otpora, ironije i stalne potrebe za preispitivanjem granica umjetničkog i društvenog poretka i djelovanja. U organizaciji Srpskog narodnog vijeća (SNV) i Vizure aperte, izložba je održana u prosincu 2025. te je predstavila paradoks umjetničke teme „ničega": od književne avangarde 1920-ih pa sve do postmodernističkih radova 1990-ih, ali i u suvremenosti kritičkih fokusa, izlažući radove Mladena Stilinovića, Slobodana Šijana, Josipa Vanište, Oresta Zagoričnika, Vladana Radanovića, Miroslava Bate Petrovića, Antuna Maračića, Vlade Marteka, Ivana Martinca, Mite Dimitrijevića MID-e, Borisa Cvjetanovića, Gorana Trbuljaka, Dubravke Rakoci, Gorana Đorđevića, Sandra Đukića i drugih. Katalog u nakladi Srpskog narodnog vijeća i Vizure aperte, a u uredništvu Aleksandra Boškovića i Davorke Perić, u svom uvodniku upozorava: „Osim stogodišnjeg kontinuiteta avangardnog i subverzivnog jezika umjetnosti na ovim prostorima, na uprizorenje izložbe *Ništa u Jugoslaviji* potaknula nas je i potreba da se reagira na pojačani sustav kontrole kulturne i umjetničke proizvodnje, koji se sve češće uspostavlja nauštrb izražavanja umjetničke slobode."[10] Ističući, između ostalog, i manje poznate segmente Yu-međuratne avangarde, kao što su radovi Mite Dimitrijevića (MID), „Seksualni ekilibr novca" iz 1925. ili „Metafizika ničega" iz 1926. godine, i ova izložba gradi vrlo specifičnu kulturološko-umjetničku mrežu kao alat otpora dominantnim hegemonijama danas (opet) genocidne Europejštine.

U konačnici, najsvježiji katalog odnosi se na izložbu *Zemlja zabrane* (kustosica izložbe: Davorka Perić, autori programa: Davorka Perić, Jelena Pašić, Hrvoje Hribar, Galerija Forum i Galerija na katu, Kulturno informativni centar, od 8. travnja do 1. svibnja 2026.), koja pak kao da sumira što se događa kada kompradorska klasa potpuno preuzme društvo koje podliježe normativima fašistoidnog. U svojoj suštini, izložba je dijalog povijesnih radova Udruženja umjetnika Zemlja s djelima suvremenih autora, što znači da je izložba opet obuhvatila izvanredno vrijednu muzejsku građu, te je izložila u galerijskim uvjetima, što je, kao što je već navedeno i za *Barbarogenija*, podvig za sebe. Tako je, riječima Davorke Perić, izložba „mapira(la) kontinuitet porasta društvenog urušavanja, povezujući ga s pratećim strategijama cenzure".[11]

Ovom izložbom kao da se zatvara trilogija dijaloga povijesnih avangardi i neoavangardi sa suvremenim produkcijama, koja, opet, upućuje na sinkronicitet povijesnih zbivanja i umjetničkih pokreta koji upozoravaju na posljedice tih povijesnih zbivanja. Ta upozorenja često ostaju bez snažnijeg odjeka u javnosti, a i bez odjeka u eho-kameri političkih elita koje, ipak, u našem društvu još koliko-toliko podržavaju umjetnost i kulturu (barem u Zagrebu).

Radikalna empatija umjetnika međuraća, poput Zemljaša, prokazuje nadolazeću dehumanizaciju Trećeg Rajha. Suvremeni/e umjetnici/e na izložbi na različite načine se nose s tom dehumanizacijom, služeći se ironijom (Gildo Bavčević, Boris Burić) kako bi se odmakli od nepodnošljivog ili neprihvatljivog im, ili *re-enactmentom* (Neli Ružić, Božena Končić Badurina) što pak ukazuje na (žensku) potrebu za radikalnom empatijom umjesto (maskuline) ironije koja nas razdvaja od prezrenih na svijetu, ili se pak traži srednji put između politike i poetike kolažnim tehnikama (Marko Paunović). Umjetnička djela pak iz doba Jugoslavije, od Srđana Karanovića i Slobodana Šijana, preko konceptuale Vlaste Delimar, Mladena Stilinovića, Vlade Marteka, do ikonoklazma Novog kolektivizma (čuveni plakat Dan mladosti iz 1987. godine), kao da ukazuju na kontinuitet zabrana, neovisno o društveno-političkoj pozadini te zabrane.

No, tu se možda očituje i slijepa pjega ove izvanredno vrijedne trilogije: *Gleichschaltungom* društveno-političkih motiva zabrana i cenzure izjednačuju se represivni državni aparat (jer je državni aparat represivan *per se*) i galopirajući fašizam u čijoj je osnovi genocidna politika. A to živimo danas. Ne parcijalne zabrane djela koja vrijeđaju zakržljala poimanja estetskog kod raznih partijskih komesara i socijalističkih aparatčika, već policijsko batinanje studenata koji protestiraju protiv genocida u Palestini u najvećim centrima tzv. europske demokracije: Amsterdamu, Berlinu, Londonu.

Drugim, ujedno i završnim riječima, vrijednost je ovih projekata, u čijem je središtu kustoska figura Davorke Perić, upravo u stalnom preispitivanju motivacije estetskog i umjetničkog, s punom sviješću i o modusima proizvodnje umjetničkog rada i modelima njegove prezentacije, te u propitivanju umjetničke autonomije i habitusa stvaranja u širem društvenom kaleidoskopu stvarnosti koju umjetnost ipak ne samo da odražava već i proizvodi. Upravo u takvim analizama uočit ćemo da je autocenzura koju „prodaje" Mladen Stilinović ipak i strategija (samo)obrane u društvu kojim je u osnovi vladala vojnička disciplina, kao i da motivacija Novog kolektivizma (kao što i ime kaže) nije bila puka provokacija, već i značajan korak ka novom poretku. Odgovornost umjetnosti za društvo je velika, a borba za recipročnu pažnju i uvažavanje, nažalost, konstanta je društvenih dinamika koje poznajemo. Stvaramo li umjetničkom proizvodnjom horizonte nekih novih oblika društvenih odnosa ili tek učvršćujemo bastione postojećih, to je suštinsko pitanje koje inicira ova trilogija, zbog kojeg se i jako radujem novim iteracijama i preispitivanjima koje će konceptualizirati Davorka Perić.

7 Ristivojević, Senka. 2024. „Mreža kao alat promene". *Barbarogenij nadrealizma*. Zagreb: SKD „Prosvjeta": 63.

8 Bošković, Aleksandar i Teref, Stefan. 2024. „Barbarogenij, balkanizacija Europe i kulturni nihilizam". *Barbarogenij nadrealizma*. Zagreb: SKD „Prosvjeta": 79.

9 Andonovska, Biljana. 2024. „Matićevo L'". *Barbarogenij nadrealizma*. Zagreb: SKD „Prosvjeta": 86.

10 Perić, Davorka i Bošković, Aleksandar. 2025. „Uvod". *Ništa u Jugoslaviji / Nothing (:) Made in Yugoslavia*. Zagreb: Srpsko narodno vijeće, Vizura aperta: 8.

11 Perić, Davorka. 2026. „Estetika otpora i disciplinski aparat". *Zemlja zabrane*. Zagreb: Kulturno informativni centar.

КАКО СЕ У СМРТ ОДЛАЗИ: *ДЕРВИШ И СМРТ* И *АНТИГОНА*

АХМЕД НУРУДИН КАО АНТИ-АНТИГОНА

За Антигону можемо рећи да ништа у концепцији њеног лика не упућује на осветољубивост. Мотивацију за поступке она црпи из потпуно другачијег извора. Њен усуд последица је родитељске инцестуозне везе, Едиповог хибриса и све несреће које ће је задесити детерминисане су, те им она не може утећи. Са друге стране, несрећа која задеси шејха Нурудина резултат је његових одлука

ПИШЕ: **Данило Лучић**

Пишући недавно драмски текст о партизанским данима Меше Селимовића и догађајима у вези са смрћу његовог брата, изнова сам ишчитавао роман *Дервиш и смрт*, објављен пре тачно шест деценија. Током проучавања лика Ахмеда Нурудина, неизбежно су ми се наметнуле паралеле са Софокловом Антигоном, још једним књижевним ликом који се суочава са смрћу брата. На плану психолошке и моралне основе делања јунака, Нурудинов лик ми се тако указао као доследно спроведен карактеролошки негатив Едипове несрећне ћерке. Иако је тако нешто свакако немогуће доказати, имао сам утисак да је Селимовић, ставку по ставку, градио свог јунака у оштром опозиту спрам Антигоне, изврћући на злу страну сваку њену позитивну особину.

На почетку овог компаративног огледа кренућу од најпознатије Антигонине реплике: „За љубав, не за мржњу, ја сам рођена.“[1] Заиста, улога коју Антигона преузима на себе је крајње брижна и пожртвована према члановима њене породице. Као што се у драми *Едип на Колону* брине за оца, овде се брине за мртвог брата, као и за живу сестру. Шејх Ахмед Нурудин на једном месту у роману има мисао која је донекле парафраза поменуте Антигонине реплике: „Ја немам два срца, једно за мржњу, друго за љубав. Ово што имам сад зна само за тугу.“[2] Тада, у почетном делу романа, њега још увек карактерише пасивност. Он пушта живот да тече мимо њега, не би ли остао неузнемирен, неокрзнут њиме, све док не изгуби неког довољно блиског да му у срцу ипак букне мржња и жеља за осветом. Након братовљеве смрти препознаје да је мржња у њему одувек постојала и да ју је негирањем само оснаживао: „Била је у мени, сигурно одавно (…) Сазријевала је у тишини, као и свако осјећање, и родила се јака и снажна, дуго храњена чекањем.“[3]

За Антигону можемо рећи да ништа у концепцији њеног лика не упућује на осветољубивост. Мотивацију за поступке она црпи из потпуно другачијег извора. Њен усуд последица је родитељске инцестуозне везе, Едиповог хибриса и све несреће које ће је задесити детерминисане су, те им она не може утећи, али такође не може бити ни одговорна за њих. Са друге стране, несрећа која задеси шејха Нурудина резултат је његових одлука. Она у извесном смислу почиње рано у његовом животу, када као младић одбацује жену коју је волео и чија љубав би га спасила и од ратовања и од скривања од света у окрињу вере, а одбацујући њу он заправо одбацује сам живот. Када на крају романа из Цариграда стигне Катул-ферман за њега, што је осуда на смрт, у шејху Нурудину накратко се распламса воља за животом и он мисли да се неће предати, да ће га тај елан натерати да се спаси, да би већ у следећем тренутку сав нагон за самоодржањем спласнуо: „Борићу се, зубима ћу гристи, бјежаћу док ми кожа не отпадне с табана, наћи ћу неког да ми помогне, нож ћу ставити под врат и тражићу да ми помогне, и ја сам помагао другима, свеједно ако и нисам (…) Али сам одједном клонуо. Нестало је бодрости, и наде. И снаге. Све је узалудно.“[4] Тако, шејх Нурудин смрт дочекује сломљен, одустајући од борбе, а покоран закону, јер технички Катул-ферман то и јесте.

Потпуно супротно, Антигона, иако жали свој живот, смрт чека спремно и пркосно. Зато код ње нема премишљања и сумње, већ она дела одлучно, непоколебљиво и самоуверено. Њена логика је

1 *Грчке трагедије*, превео Милош Н. Ђурић, Београд: Дерета, 2001: 418.

2 Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*, Београд: БИГЗ, 1985: 190.

3 *Ibid.*: 267–268

4 *Ibid.*: 406.

суицидална, али доследна: „(...) ја ћу онога / сахранити. За такво дело радо мрем. / И мила с њиме, с милим, у гроб лећи ћу, / са светим грехом. Морам дуже времена / да дођем свету угађам но овоме. / Јер онде вечно бићу."[5] Чини ми се да у тој Антигониној потреби да прописно сахрани брата, не би ли му тиме омогућила да сиђе у свет мртвих, почива још једна, помало посесивна, манифестација њене љубави. Предвиђајући свој скори полазак у Хадово царство, она се можда нада да ће тамо бити поново уједињена са Полиником. То можемо закључити, посредно додуше, из разлога којима она сама брани свој чин: од уверења да се онај који живи у толикој несрећи природно радује смрти, преко тога да ће радије удовољавати вољи доњих богова, јер код њих ће бити заувек, до тога да је губитак и мужа и детета надокнадив, али брата не.

За разлику од Антигоне, шејх Нурудин је веома прорачунат лик. Зато око сваког поступка ломи главу, премерава га и подешава у складу са максимизацијом сопствене добити. Опрез и страх су од њега направили калкуланта

Антигона се, осим тога, нигде не изјашњава о Полиниковој „издаји", нити негира законе полиса, јер управо у складу са њима прихвата и кривицу и казну. То говори у прилог тумачењу да њен чин није замишљен да буде политички, већ је такав постао силом прилика, па је бунт против ауторитета Креонтове самодржачке власти тек индиректна последица тог чина. А опет, због тога што бира да њен чин буде јаван и што оправдава тај чин јавним говором, не може се говорити о мањку њене свести да дела политички. Џудит Батлер у својој студији *Антигонин захтев* пише да она „у политичкој сфери покушава да говори језиком суверенитета који је инструмент политичке моћи",[6] и то иако зна да ће је то стајати главе. Због тога је важно истаћи да се Антигона тим језиком служи како би одбранила своје дело као чин љубави према брату, а не као политички чин, док се шејх Нурудин њиме служи веома свесно и промишљено. Он својим поступањем заправо подр(а)жава корумпирани и неморални поредак моћи у касаби тако што дела попут оних који су изазвали смрт његовог брата, дакле лажима, подвалама и закулисним радњама. У ту сврху, он ће чак претворити народ у оруђе своје осветничке сплетке који ће, уместо њега и за његов рачун, запалити и (с)рушити касабу, као и оне који су му се замерили. Са друге стране, Антигонина побуна ипак у себи има нешто корисно за заједницу, а према Статису Гургурису, то је зато што разоткрива „читав низ могућности којима нужно проблематична институција закона доводи у питање заједницу".[7]

Када Ахмед Нурудин долази код муселима да се распита за разлоге братовљевог утамничења, у једној кафкијанској сцени у којој се нити именује злочин, нити образлаже казна, нити даје могућност одбране, он ће се позвати и на људске и на божје законе, и како му они намећу дужност да се распитује за брата. Никола Ковач пореди ову сцену са сценом разговора Антигоне и Креонта. У оба случаја имамо са једне стране тврд и непоколебљив принцип сурове силе, а са друге принцип хуманости и позивања на право и правду. Суровост муселима разоружава шејха Нурудина и та спознаја о окрутној природи власти разоткрива му безизлазност његовог положаја. Ковач то овако образлаже: „Дервиш схвата да између онога што је дефинитивно изгубљено и онога што је прекасно за освајање, он остаје заробљен садашњошћу, ослобођен окова вјере, али неспособан да својој слободи удахне живот."[8]

Исто тако, ту ће му постати јасно да он заправо није бранио неко право, а ипак одмерава своје поступке, водећи рачуна како ће их перципирати његови суграђани: „(...) ако људи буду мислили да ја свој лични губитак претпостављам свему изван мене, онда је све испало како најгоре може бити, и моја мутна страховања била су оправдана. А најгоре је што у ствари нисам бранио брата, само сам се у једном неразумном тренутку побунио против страшне суровости, а нисам био ни на његовој ни на муселимовој страни. Нисам био нигдје."[9] За разлику од Антигоне, шејх Нурудин је веома прорачунат лик. Зато око сваког поступка ломи главу, премерава га и подешава у складу са максимизацијом сопствене добити. Опрез и страх су од њега направили калкуланта. Када у башти текије затекне бегунца како се скрива од стражара, он се одмах упушта у прерачунавање последица пријављивања или даљег скривања одбеглог: „Осудивши га, предавши га властима, прешао бих преко своје збуњености, остао бих оно што сам био без обзира на све што се десило (...) и ишао даље утрвеном стазом послушности, невјеран својој муци. Али ако бих га спасао, то би била моја коначна одлука: био бих на другој страни, дигао бих се против некога и против себе досадашњег, невјеран своме миру."[10] Решење за одржавање неутралне позиције, шејх Нурудин (несвестан да је одлука о неутралности истовремено чин укидања неутралности, јер има последице) налази у пребацивању своје мучне недоумице на другога, тако што обавештава о свему свог штићеника Мулу Јусуфа, знајући да ће он бегунца сигурно пријавити. Међутим, Надија Реброња у студији *Дервиш или човек, живот и смрт* тврди да је Нурудин већ самим оклевањем починио „прву побуну, први праисконски грех",[11]

5 *Грчке трагедије*, превео Милош Н. Ђурић, Београд: Дерета, 2001: 401.

6 Џудит Батлер, *Антигонин захтев*, превод са енглеског: Татјана Попов, Београд: Центар за женске студије, 2007: 35.

7 Статис Гургурис, *Да ли књижевност мисли?*, превод на српски: Нада Харбаш, Београд: ФКМ, 2016: 219.

8 Никола Ковач, „Текија и тврђава", у *Књижевно дело Меше Селимовића, зборник радова*, уредио Славко Леовац, Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, 1990: 91.

9 Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*, Београд: БИГЗ, 1985: 87.

10 *Ibid.*: 59.

11 Надија Реброња, *Дервиш или човек, живот и смрт*, Београд: Службени гласник, 2010: 49.

јер је немешањем посредно спасао бегунца. Ребронја сматра да тиме „Ахмед остаје без свог непоколебљивог веровања које је његов психолошки ослонац“.[12]

Очито је, дакле, да се он на почетку романа држи по страни од спровођења закона и избегава да пресуђује препуштајући одлуке о његовој примени другима и Богу. Згодно по њега, води се начелом да су и право и закон у Божјим рукама, јер од њега и потичу, те је стога било какво мешање у њихово извршавање излишно. Ово ће се драстично променити кад радња романа уђе у фазу расплета. Никола Милошевић у својој студији Зиданица на песку истиче да су управо средства за којима шејх Нурудин тада посеже она која „правда не дозвољава“.[13] Тезу илуструје случајем хаџи-Синанудина, недужне шејхове жртве, чији ће статус доброг и поштеног човека Нурудин искористити у својој завери, тако што ће подвалом приредити његово утамничење. То је показатељ преломног тренутка у етичком посрнућу Селимовићевог јунака. Видимо да, када одлучи да спроведе своју освету у дело, шејх Нуридин наступа без скрупула и етичких обзира, у чему му помаже то што постаје морални релативизатор: „Није ме узнемирио осјећај кривице што је затворен добар човјек, јер да је друкчији, све ово не би имало никаква смисла, не би ничему послужило. Ако и страда, послужило би то већем и важнијем циљу него што је живот или смрт једног човека. Све ћу учинити за њега што будем могао, а Бог нека одреди како хоће.“[14] Милошевић зато закључује да је прича о шејху Нурудину заснована на двоструком парадоксу: „онај ко жели да оствари правду мора бити не само нехуман, него и неправедан“.[15]

Са друге стране, Антигона ни не помишља да допусти да ико невин страда због њених одлука и поступака. Након што је ухваћена по други пут крај Полиниковог тела, она одлучно одбија да прихвати сестрину понуду за саучесништво:

„ИСМЕНА
Учиних дело, ако она признаје;
и ја сам учесник, и носим кривицу.
АНТИГОНА
Ал’ правда тај не допушта ти споразум,
нит’ хтеде ти, нит’ с тобом ја учиних то.
(...)
Ти не смеш са мном умрети; не присвајај
што ниси такла! Довољна је моја смрт.“[16]

Она прави сингуларну селекцију закона доношењем одлуке да људске законе одбаци, а прихвати божије, законе вишег и супериорнијег реда према њеном схватању. Тиме она постаје директна претња устројству полиса, јер жртвујући себе, доспева у позицију да преиспитује односе моћи у њему. Како каже Лиз Иригарај у есеју „Вечна иронија заједнице“, Антигони је полис оно *спољашње* – уосталом, као што је и она спољашњост њему – то је оно против чега она ослобађа свој бес и диже глас, који тиме постаје глас „народа, робова, оних који само шапућу у тајности своју побуну против господара“.[17] У том процесу она је морала у себе интегрисати нешто од репресивног маскулинитета, који укида њено право на живот, не би ли проговорила језиком који је адекватан за револт против патријархата. Иако је њено средство у тој борби само њено тело и њен језик, по Креонтовој реакцији очито је да је хијерархијски систем полиса уздрман.

Нурудин не мења ништа у политичко-друштвеном систему у коме живи. Он не жели ни да му буде претња, ни да га модификује, испрва јер га то не интересује, а потом зато што му је систем, такав какав је, од користи. У Нурудиновој биографији налази се заметак оваквог става. Наиме, он није постао дервиш из неког дубоког религијског осећања, већ зато што је хтео да побегне од бола због неостварене љубави, од свог кукавичлука и емотивне крутости, па се у текију сакрио религијској догми под скуте, покушавајући да угаси нагоне и угуши осећања – али узалуд. Отуда је његово позивање на себе као браниоца или светло вере, за којим више пута посеже, без тежине, а и њега самог оставља у недоумици: „(...) свјетло вјере то је охолост коју нисам ни осјећао а сад је се помало и стидим. Какво сам ја свјетло? Чиме сам просвијетљен (...) Све је дошло у питање, и сада сам само Ахмед, ни шејх ни Нурудин.“[18] Егзистенцијални слом у њему подстакнут је идентитетским сломом, пошто је слика коју је о себи имао и коју је градио пред касабом разорена до темеља, па из такве позиције он и не може ништа да мења.

Када се *Дервиш и смрт* појавио на југословенској књижевној сцени 1966. и критици и публици је веома брзо било јасно да имају пред собом ремек-дело. Монументалном замисли и ингениозном уметничком реализацијом, овај роман пружио је невероватно детаљну студију (слома) једне личности, у којој је ипак и најмрачнији кутак душе главног јунака препознатљиво људски. *Дервиш и смрт*, као и *Антигона*, описује екстремну егзистенцијалну ситуацију у којој појединац бива суочен са неумитношћу преране смрти и једино што може је да бира како ће у ту смрт поћи. Не треба губити из вида ни то да је начин на који шејх Нурудин и Антигона у њу одлазе одређен тиме какве су животе живели. Док је њему живот одузет завером, као што је и његова завера одузела друге животе, она је живот дала, да парафразирам Милана Ракића, знајући шта даје и зашто га даје. У дилеми да ли у сукобу са влашћу пружати отпор средствима супротним њеним или идентичним којима се она служи видимо политичку актуелност ова два дела. Турбулентни поремећаји политичке сценографије, и локални и глобални, држе питање улоге и значаја индивидуалног ангажмана отвореним. Али и питање моралног делања. *Дервиш и смрт* и *Антигона* приказују два могућа исхода таквог ангажмана и делања.

---

12 *Ibid*.

13 Никола Милошевић, *Зиданица на песку*, Београд: Слово љубве, 1987: 170.

14 Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*, Београд: БИГЗ, 1985: 333.

15 Никола Милошевић, *Зиданица на песку*, Београд: Слово љубве, 1987: 171.

16 *Грчке трагедије*, превео Милош Н. Ђурић, Београд: Дерета, 2001: 419.

17 Luce Irigaray, *Speculum of the Other Woman*, transl. Gillian C. Gill, Ithaca, New York: Cornel University Press, 1985: 218 (превод на српски: Д. Л.)

18 Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*, Београд: БИГЗ, 1985: 10.

НОВА СРПСКА ПОЕЗИЈА

ЛЕПА РЕВОЛУЦИЈА

Доносимо кратки преглед оног што је најживље и највредније у савременој српској поезији, њен актуелни главни ток, песникиње у најбољим стваралачким годинама које објављују код најбољих издавача, а које, у поетичком смислу, имају мало до ништа заједничког, што заправо актуелни песнички тренутак чини још богатијим и изазовнијим

ПИШЕ: **Марјан Чакаревић**

Одговор на питање – само по себи умногоме беспредметно – шта је главни ток неке књижевне сцене, у најмању руку мора се кретати у три смера: оно што је од културне јавности, дакле, критике, жирија за различита признања, академско-универзитетске јавности, препознато као вредно у једном времену; или пак оно што се у самој поезији истог тог времена препознаје као најутицајнији поетички образац, то јест, конкретније, круг повлашћених тема и мотива и начин на који се обрађују, лектира на коју се реферише, одређени стилски жаргон који се следи; те, коначно, оно на шта тзв. публика најбоље реагује. У идеалним културним околностима те три гране поетске власти требало би да контролишу једна другу, али у Србији неколико година пре лепе октобарске револуције 2026. сва јавна слава и институционална подршка, или нешто баналније речено – сав јавни новац, одлазили су у руке неколико апсолутно другоразредних песника, према чијим су опусима сви, а нарочито генерације које долазе савршено равнодушни. Истовремено, и то овај кратки преглед треба да покаже, и оно што је најживље и највредније у савременој српској поезији, њен актуелни главни ток, дакле, песникиње у својим најбољим стваралачким годинама које објављују код најбољих издавача, попут Културног центра Новог Сада или краљевачке Повеље – у поетичком смислу, имају мало до ништа заједничког. Што заправо актуелни песнички тренутак чини још богатијим и изазовнијим. Све у свему, као што каже онај постмодерни графит: књига има, ко хоће да чита.

ПАНК И ЏЕЗ

Даница Павловић: *Забава код мојих ја*,
Културни центар Новог Сада, Нови Сад, 2025.

Једно од најугледнијих књижевних признања у Србији, Награда „Биљана Јовановић“, коју додељује Српско књижевно друштво, и која промовише јединство етике и естетике, специфичан књижевни ангажман који је неговала ауторка култног романа *Пада Авала* – ове је године вратила у фокус културне јавности песникињу Даницу Павловић (заједно са прозиастом Сашом Илићем). Награђена књига *Забава код мојих ја* је ауторкина (рођ. 1976) трећа збирка, прва након готово деценију и по паузе (претходна *Слободна територија* објављена је 2011, а прва *Вертикални хоризонти* 2002), те у том смислу, очекивано, доноси и неке упадљиве иновације, како на тематском тако и на формалном плану.

Књига је подељена у 4 циклуса: „Смањен свет“, „Соаре код мојих ја“, „Институције“ и „Нови свет“, у којима се од слика из детињства и, уопште, наивно-детињастих представа о свету (поезији, друштвеним односима и др.), преко суочавања са собом (телом), то јест прихватања себе и својих не/моћи, долази до проналажења сопственог, увек заправо сасвим посебног места у свету, нимало идеалном. Иза ове, помало апстрактне класификације – у доброј мери провизорне, будући да песме представљају заокружене текстуалне јединице, а не нужно делове песничке књиге – крију се врло живе и доживљиве слике и утисци, који у хировитом мозаику доносе (свакако нецеловиту) биографију лирске јунакиње, „викенд-песникиње“, која, ни на измаку пете деценије живота, извесно другачијег од оног каквог га је замишљала да ће бити, не одустаје од свог уметничког позива. На стилској равни то доводи до раслојавања израза на кратке, експлозивне исказе и стихове, до репетитивног, али оштрог, бунтовног ритма (пр. „Крв је моја киша“), с једне стране, и на, неретко таутологизоване, дуже стиховне целине, налик на џез импровизације. Између та два пола, прецизних, ангажованих порука и разлепршалих, личних, сноликих асоцијација креће се ова књига и сведочи о нашим ранама и надама.

ЦРНА ЗВЕЗДА

Јелена Савић: *На ауто-путу братства и јединства*,
Културни центар Новог Сада, Нови Сад, 2026.

Јелена Савић (рођ. 1981), баш као и Даница Павловић, била је судеоница београдске књижевне феминистичко-активистичке сцене краја деведесетих и почетка двехиљадитих, и тим поетикама остала је верна и данас, четврт века касније. Штавише, њена поезија као да тек овом књигом, насталом након двоцеценијске паузе, стиче пуну равноправност, ако се тако може рећи – у оквиру те некадашње сцене, будући да су њене прве две књиге *Причице* 2003, (објављена у часопису *Професина*, бр. 33–34) и *Експлозивне трунчице* из 2004, утемељене на панкерском, свесно инфантилизованом (над)реализму, али и на одјецима увек актуелног младалачког романтизма и огољавању рањене душе.

На рубовима тих прича и песама, лирска јунакиња је говорила о свом ромском пореклу, које сада у *Аутопуту* не само да постаје главна тема него и нека врста оружја с којим се ауторка обрачунава са доминантним културним обрасцима превасходно домаће, али исто тако и евроамеричке историје и цивилизације. Песникињина вештина да своја искуства заогрне плаштом (ауто) ироније, која се најупадљивије очитује у бројним, изузетно успешно употребљеним референцама/наводима из поп-музике – од Бајаге, Филма, Галије, преко Синана, Јужног ветра и Аце Лукаса, па све до некада нестварно популарних, а данас помало заборављених New Kids on the Block – али и да о свим, бројним, болним темама проговори са позиција свесно и нужно изабране маргине (и то у оквиру једне, саме по себи периферне културе), и то лудистичким, децентрираним, разглобљеним језиком – чини ову збирку кудикамо значајнијим књижевним догађајем него што то може деловати на први поглед. То потврђује и неколико антологијских песама, попут „Easy Kill“, „Albus homo balcanicus academicus tractatus de resistentia“ или „Уметници улазе у фабрике“, у којима Савић успева да лично искуство угради у заједничку историју, беспоштедно га преиспита и тиме издигне на универзалну раван, ону на којој је заправо свако са собом сам.

СВЕ МИРНО И СВЕ ГОРИ

Јелена Жугић: *Како скућити ћелије сусрета*,
Дом омладине Београда, Београд, 2025.

Јелена Жугић (рођ. 1989) најпре се јавила као преводитељка са шпанског и португалског, а потом је, у сразмерно кратком року, објавила три песничке књиге, од којих свака наредна подразумева крупан корак даље како на поетичкој тако и на садржинској равни. Уколико је прва књига *Како сам постала фламенко плесачица* (ППМ Енклава, 2021) обнављала искуство романтизма и читавог света као домовине, али са лудистичко-надреалистичким наносима и женском сексуалношћу као једном од главних тема, дотле су наредном, *Коме пева хиљаду могућих тела* (Дом омладине Београда, 2023), иначе знатно концептуалнијом, доминирале теме дома и егзила, поезије и музике, односа уметности и стварности, а све то у тоновима пригушенијим, мирнијим, интроспективнијим.

Књига *Како скућити ћелије сусрета* корак је даље у стапању поезије и прозе, али и корак даље у фрагментизацији текста на мале и све мање целине. Подељена на пет делова, који се сви састоје од низова кратких и краћих текстова, формално најсроднијих песмама у прози, које су, пак, додатно уситњене на мање фрагменте, а који се фрагменти, опет, растачу даље на појединачне мотиве – нова књига Жугић један је од најрадикалнијих, најавангардних уметничких експеримената последњих година у српској књижевности, који се, ипак – и то је заправо њена највећа вредност – никако не исцрпљује у формалним екстраваганцијама. Напротив, Жугић и овде говори о жудњи (за сусретом, спајањем са другим), о стварању, поезији, луталаштву као животном обрасцу и свим оним темама које је у првим двема књигама представила као своје. Истовремено, да би се до ових тема уопште дошло, да би се оне уопште појавиле на рецептивном хоризонту, потребна је изузетна посвећеност и читалачко стрпљење, уживање у малим дозама. Онда се, корак по корак, фрагмент по фрагмент, долази до дивних слика и луцидних увида у људску природу и природу стварања.

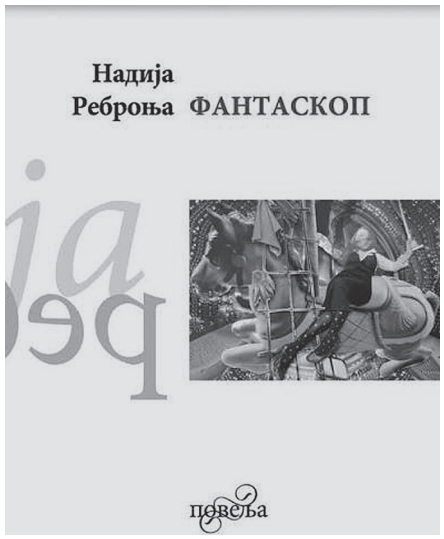

ТАМА ЈЕЗИКА

Ангелина Животић: *Наша матка*, Радио Београд 2
Фестивал културе младих Србије, Београд, Књажевац, 2026.

Песнички деби *Наша матка* Ангелине Животић (рођ. 1997), са којим је победила на конкурсу „Тимочка лира“ Другог програма Радио Београда и Фестивала културе младих Србије у Књажевцу, одликују неке од опсесивних тема и поетичких образаца који карактеришу млађу српску поезију последњих петнаестак година. Када се ово каже, онда се најпре мисли на корпус тема везаних за детињство, трауматична искуства одрастања и породичног насиља, које су, по правилу, представљене у заумно-надреалистичким сликама. Надреализам као основна стилска матрица није, дакако, изабран случајно. Наиме, не само да су надреалисти први увели ову тему у нашу књижевност (Растко Петровић, Давичо, Вучо и др.) већ је онеобичена епитетика и метафорика, којима су се служили, савршено средство за дочаравање призора детињства, у којима се много више осећа и доживљава него што се разуме.

Ту линију, коју је почетком прошле деценије обновила песничка група *Caché* (Горан Коруновић, Бојан Васић, Тамара Шушкић, Владимир Табашевић и Урош Котлајић), сада је наставила и Ангелина Животић, и то не нужно непосредним преузимањем утицаја наведене групе, колико нагонским праћењем духа епохе, који увек на овај или онај начин усмерава. Песникиња, међутим – што и сам наслов вишесмислено сугерише (рус. матка – матица, материца) – на речени комплекс додаје и, изузетну значајну, тему женског наслеђа. Али однос лирске јунакиње према овом питању је у најмању руку амбивалентан. Иако се уписује на женско стабло, јунакиња се и опире тим наслеђеним обрасцима. То се може видети и на језичко-стилској равни: ток свести и одсуство интерпункције – због чега није увек јасно где једна реченица (а свака целовита реченица налик је на срећну породицу) почиње а где се завршава – потом претакање из слике у слику, убрзано преображавање фигура и појмова у неке друге фигуре и појмове – све то заправо, на психолошкој (психоаналитичкој) равни, говори о тежњи да се обухвати све, да све буде целина, да буде породица, и, истовремено, зазору, дубинском опирању том покрету. Тако језик и поезија, и у случају изврсног дебија Ангелине Животић, упркос сложености и обиљу којима засипају, када је реч о овим болним темама, много више скривају него што показују.

КАО НА ФИЛМУ

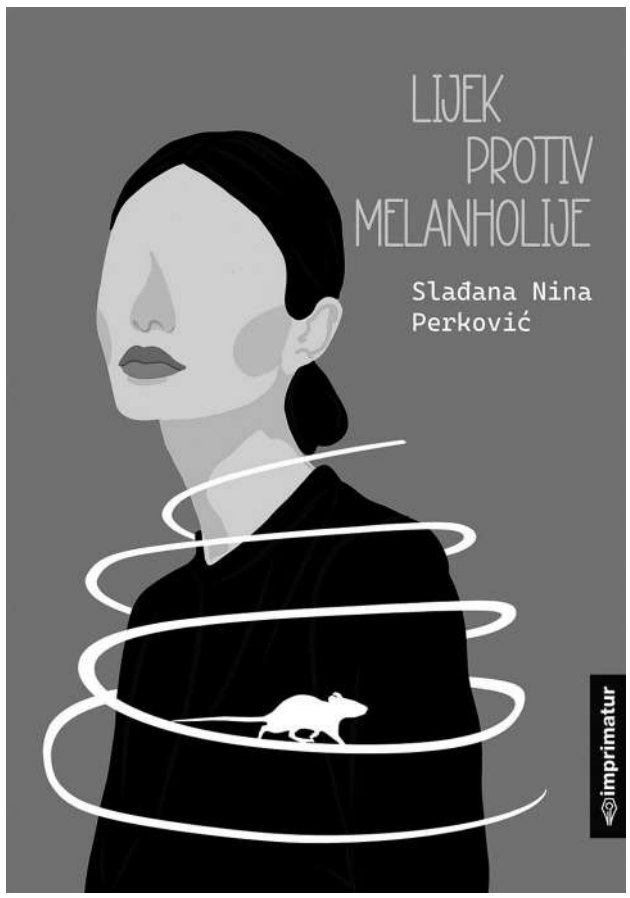
Надија Реброња: *Фантаскоп*,
Повеља, Краљево, 2025.

Фантаскоп, четврта књига Надије Реброње (рођ. 1982), остаје на формалном трагу њених првих трију књига, али доноси и једну аутентичну стваралачку зрелост, истинску песничку вештину да се досегне модерна патетика, она која успева да обнови снагу и важност великих речи. Оно што је обележје свих досадашњих Надијиних књига, са делимичним изузетком прве, младалачке, јесте њихова висока концептуализованост: песме, односно песнички текстови, колико год били самостални, своје пуно значење добијају унутар целине књиге. Тако оно што је у претходној књизи 88 (2022/4) био клавир са својих 88 дирки, где је сваки текст подразумевао једну дирку, сада представља корпус од педесетак филмова, највише Буњуелових, и оних који спадају у тзв. уметнички филм, али и понеког блокбастера.

Основни концепт *Фантаскопа*, дакле, представља авион, у којем путници и путнице гледају филмове. На почетку, два пута у средини и на крају им (нам) се обраћа и капетан, да подсети да је све то само омама људских очију. Иако би се вероватно очекивало да ће песме бити екфразе филмова из наслова или варирање њихових најпознатијих мотива, то у Надијиној књизи изостаје: филмови које путници гледају тек су платно на коме се приказују други филмови, односно друге судбине и животи. Ти животи и карактеристичне ситуације из њих могу се далеким асоцијативним нитима повезати са својим предлошцима, али би биле једнако узбудљиве и када би наслови били неки сасвим другачији. Управо на тој линији напетости између подразумеваних очекивања и њиховог сталног изневеравања *Фантаскоп* гради своју кључну динамику. Читалац добија понекад блиско, понекад слично, али увек нешто друго од онога што очекује. А шаренило судбина и разноврсност животних искустава, као и језичко богатство и прецизност са којима се ови исказују, показују у пуном сјају све могућности и лепоте модерне поезије.

SLAĐANA NINA PERKOVIĆ: *LIJEK PROTIV MELANHOLIJE*, IMPRIMATUR, BANJA LUKA, 2026.

SITKOM O RATU I RASPADU

> ***Lijek protiv melanholije*** **je zabavno štivo koje se veoma lako čita – ima otprilike 150 stranica, a knjigu biste mogli da završite u jednom „sedenju“, kako se to danas kaže, jer razne vratolomije u zapletu, pretežno odsustvo kontemplativnih delova i čist stil bez suvišne poetizacije omogućavaju da kroz tekst praktično klizimo**

PIŠE: **Dunja Ilić**

Roman *Lijek protiv melanholije* Slađane Nine Perković još jedan je roman o ratu u Bosni – na određeni način. Neki cinični ili možda samo umorni pripadnik bilo mlađe bilo starije generacije, koji bi voleo da lokalni autori više pišu o univerzalnim temama, u inat onoj kišovskoj maksimi prema kojoj smo „osuđeni na politiku“, mogao bi se dati zavarati hronotopom ovog romana: Pariz, godina po svoj prilici 2012, kada se Fransoa Oland kandidovao za predsednika. Kao modernizovana, odmaku vremena prilagođena, verzija „romana o ratu“, *Lijek protiv melanholije* o Bosni progovara tako što na nju relativno malo, ali na značajnim mestima referiše. Čitav roman je jedno komično uprizorenje traume, traume koju glavna junakinja, emigrantkinja Marina, godinama potiskuje, i sa kojom nenadano mora da se suoči. Zbog toga je *Lijek protiv melanholije* na prvi pogled ponajmanje roman o ratu, a ponajviše o raspadu jedne ličnosti, a onda i ljubavne veze, u Parizu koji bi kod svakog naivnog turiste pokrenuo takozvani „pariski sindrom“.

Komično uprizoriti traumu zvuči u najmanju ruku kao podvig, i jedino recentno delo kojeg trenutno mogu da se setim, a koje u tome uspeva, jeste zbirka *Priče o Adamu* srpskog pisca Lazara Pavlovića, u kojoj se niz bizarnih i za čitaoce zabavnih epizoda ispostavlja kao posledica traume izazvane smrću junakovog oca. Kod Slađane Nine Perković, trauma je lična, ali i politička. Nesrećna na poslu i u vezi s Denisom, samozaljubljenim čistuncem, Marina konačno puca kada sazna da joj je majka, tamo negde u dalekoj Bosni, kupila porodično grobno mesto koje bi sada htela zvanično da „otvori“. Otac je davno umro, a kontakt s njim su prekinule još kada je tokom rata dezertirao. Od Marinine priče dobijamo tek konture, a u njihovom centru je, kao i kod Pavlovića, trauma očeve smrti. Kada je Denis (po drugi put) napusti, Marina će plakati bez prestanka više dana i noći. To će biti njeno „pročišćenje“, a kraj romana ostaće potpuno otvoren, iako afirmativan. Ipak, više nego pomenuta trauma, koja je u središtu sadržaja, na strukturu ovog romana najviše utiče humor koji obeležava pojedinačne scene i čitavu radnju. Od prvih stranica, na kojima Marina priča izmišljenu anegdotu o učiteljici koju su zaklali na kućnom pragu sve kako bi ućutkala Denisa i njegove prijatelje, preko kafe prolivene po pločicama, vina prolivenog po zidu i instant nudli po stolu, pa sve do trenutka kada će bosih nogu i u pidžami izaći na hodnik zgrade, histerisati pred namrgođenim korisnicima gradske čitaonice i konačno poplaviti čitavu zgradu, ovaj roman je baš ono što obećava naslov – jedan „lijek protiv melanholije“ ispunjen komično-teatralnim scenama koje se nalaze negde blizu granice realizma, a možda je i prelaze.

Iako roman ni u jednom trenutku ne napušta realistički okvir radnje tako što bi zašao, na primer, u fantastiku, pojedine scene, maksimalno nategnute radi bombastičnosti efekta, pomalo nas ipak bacaju u nevericu i prezasićuju humorom, „preterivanjem“, kao da se tekst plaši da ne postane ozbiljan – da ne postane još jedno patetizujuće delo o ratu. Tako, u prvoj trećini romana, nakon što smo već imali nekoliko neočekivanih *plot twistova*, počevši od Denisovog nestanka nakon svađe koja je izbila zbog

priče o zaklanoj učiteljici, u stan dolazi muškarac koji treba da pomogne Marini da se reši miša za kojeg veruje da ga je ugledala. Ovaj prevarant, koji baca poglede kroz prozor i koji će samo postaviti klopke, a onda pokušati da ih preskupo naplati, već je, iako smo tek u prvoj trećini romana, malčice previše: njegovo prevarantsko ponašanje možda bi delovalo *verovatno* (u aristotelovskom smislu te reči) da se radnja odvija na Balkanu, ali u Parizu je ono potpuno neubedljivo. Time ne želim da kažem kako u Parizu nema prevaranata – pre bih rekla da se poseta majstora manje uklapa u francuski kontekst, a više u strukturu romana zasnovanu na brzoj akciji u prostoru, otprilike poput miša koji hitro pretrčava kuhinju dok Marina vrišti i ruši sve što joj dođe pod ruku. Kada majstor ne uspe da reši problem, Marina se zaključava u spavaću sobu, a čitalac, pitajući se sada opet koliko je to realistično, počinje da shvata da ovo nije roman u kojem treba tražiti realizam. Realizam nije obaveza; ipak, to ne menja utisak da se radnja ovde razvija, tačnije rečeno *odvija*, više kao posledica zanosa u kreiranju zanimljivih scena, zanosa pisanja samog, nego u službi razvoja ideje ili karaktera.

Iako ni u jednom trenutku ne napušta realistički okvir radnje tako što bi zašao, na primer, u fantastiku, pojedine scene, maksimalno nategnute radi bombastičnosti efekta, pomalo nas ipak bacaju u nevericu i prezasićuju humorom, „preterivanjem", kao da se tekst plaši da ne postane ozbiljan – da ne postane još jedno patetizujuće delo o ratu

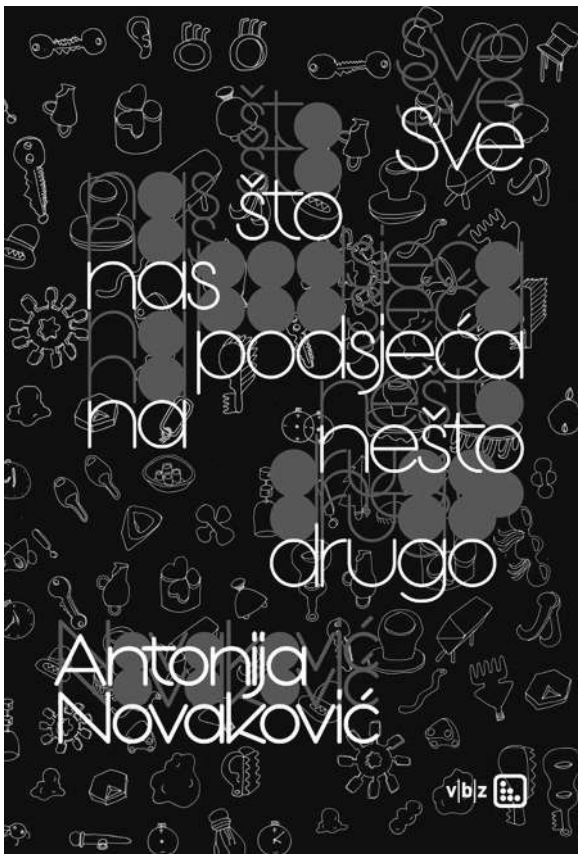
Lijek protiv melanholije je zabavno štivo koje se veoma lako čita – ima otprilike 150 stranica, a knjigu biste mogli da završite u jednom „sedenju", kako se to danas kaže, jer razne vratolomije u zapletu, pretežno odsustvo kontemplativnih delova i čist stil bez suvišne poetizacije omogućavaju da kroz tekst praktično klizimo. Ali suštinu ovog romana bilo bi moguće obuhvatiti jednom rečenicom već posle prvih tridesetak stranica, jer razvoj ideje i karaktera, uprkos činjenici da na kraju imamo nekakvu „epifaniju", zapravo ne postoji. Niz različitih pića i jela koja završavaju prolivena po stanu, odnosno, niz sličnih scena, brzo postaje repetitivan – već smo shvatili da je junakinja nesređena, zbunjena i nespretna, a da je njen dečko *control freak* previše usmeren na ono kako stvari deluju od spolja. Isto tako je previše, na sve to, imati u 150 stranica i miševe i (potencijalno) stenice. Marina se od početka romana pa sve do momenta kada poplavi stan zapravo ne menja, a čak ni taj niz teatralnih, gotovo *slapstick* momenata nije ispisan gradacijski, tako da vodi ka postupnoj eskalaciji. *Lijek protiv melanholije*, između ostalog i zato što se njegova radnja prevashodno odvija u jednom stanu, deli i dobre i loše osobine s prosečnim sitkomom. Ako u one dobre spadaju atmosfera koja bi, mada nije baš puna dijaloga, mogla biti praćena studijskim smehom, kao i koloritni, pomalo karikaturalni junaci (samozaljubljeni, smešni Denis; njegova dušebrižna i zlobna prijateljica; neposredna komšinica Rumunka), onda u loše spada ono što naposletku presudno utiče na osrednji kvalitet ovog romana – činjenica da upadljiva, ali prividna dinamičnost radnje prikriva suštinsku statičnost zapleta i proizvoljnost, površnost njegovog razvoja.

Pri kraju romana, Marina čuje dve radio-hostese kako sa slušaocima traže „lek za melanholiju". Ako je za jednu od njih to šetnja, a za nekog slušaoca priključivanje glumačkoj trupi u poznim godinama, za Marinu će lek biti poplavljivanje stana zbog kojeg joj je Denis toliko dosađivao i bežanje s lica mesta u nepoznato, u kraj romana. Iako priča ima jasan okvir – Marinina mama u Bosni je kupila grobnicu, ona sama potiskuje svoj prethodni život, ali taj život je „utroba naše porodične grobnice" (115) iz koje nema bega – puno je propuštenih prilika da se značenje ovog romana konkretnije oblikuje i učvrsti, i da sam roman postane bolji. Marina je „jedna veoma oštećena osoba" (126), kako će joj na rastanku grubo reći Denis, ali dublje poente, dublje veze, ostaju labave. Zašto je Marinin lek za melanholiju poplaviti stan o kojem se Denis brinuo, kada nije stvarno Denis problem, nego trauma, ono što se dogodilo u Bosni, kako nam roman sve vreme poručuje? U kakvoj je vezi sećanje na detinjstvo s lošim Denisovim ponašanjem koje Marina dozvoljava? Da li je implicitna autorka, da upotrebim taj termin iz teorije književnosti, svesna u kojoj meri Denis loše tretira Marinu, i da li je to jedna od poenti romana, ili samo kulisa za njegov zaplet? I šta je s majkom, koja iz priče nestaje kako se u njoj i pojavila, uz karakteristično pištanje *skype* poziva?

Paradoksalno, s obzirom na način na koji sam započela ovaj tekst, *Lijek protiv melanholije* nam daje najviše onda kada govori upravo o Bosni. To su trenuci kada silazimo ispod površine. Kada drugarica iz osnovne, koja se tokom rata bez najave odselila, kaže Marini kako joj zavidi što živi u Parizu, čitamo: „Osvrnula sam se oko sebe. Nije bilo ničega na čemu bi mi Alma mogla pozavidjeti" (111). Ova misao upućuje interpretaciju u pravcu junakinjine „odsutnosti" iz sopstvenog života i mogla bi da objasni zbog čega je Pariz mogao da bude zamenjen nekim drugim evropskim gradom, a da sadržina ostane nepromenjena. Istovremeno, nismo sigurni da to nije čitalački *wishful thinking*, a da je „statiranje" Pariza zapravo autorski propust, budući da Marina nekoliko puta izlazi iz stana u grad, a jednom završi čak i na nekom groblju. Ako bih u razgovoru, recimo, na čitalačkom klubu naginjala prvoj interpretaciji, jer je ona relevantnija za čitaoce kao ljude od krvi i mesa, kao kritičarki mi se ipak čini da je posredi ovo drugo. Tako je i sa mnogim drugim detaljima ovog romana – potrebno je puno hermeneutičke dobre volje da bismo iza njih videli dublju, relevantniju priču, čak i kada su nam njene konture intuitivno jasne. Mada je napisan korektno i čistim stilom, a zbog radnje može da se pročita u dahu, *Lijek protiv melanholije* ujedno je i roman u čijem čitanju nešto može da vas prekine, pa da na njega, ne završivši ga, potpuno zaboravite.

ANTONIJA NOVAKOVIĆ: *SVE ŠTO NAS PODSJEĆA NA NEŠTO DRUGO*, V.B.Z., ZAGREB, 2026.

GRANANJE ASOCIJACIJA, OŠTRINA REZOVA

U čitanju ove knjige već na prvi pogled razvidne su drugačije namjere u odnosu na prvu zbirku. Prostor pjesme na bjelini stranice ukazuje se kao „prostor bez rubova“ i njega je u tom kratkom spoju značenja moguće takoreći paradoksalno proširiti, a isto tako poništiti, u uzajamnom odnosu slojevitih poveznica koje se potencijalno granaju između naslova i često reduciranog teksta pojedine pjesme

PIŠE: **Miloš Đurđević**

Nova knjiga poezije Antonije Novaković treći je naslov ove zapažene i prevođene autorice, koja je do sada objavila zbirku pjesama, *Lako mi je biti lošija* (2008), za koju je dobila Goranovu nagradu za mlade pjesnike, a nakon toga također nagrađivanu zbirku kratkih priča, *Birali ste broj koji se ne koristi* (2011). Zbirka *Sve što nas podsjeća na nešto drugo* podijeljena je u sedam ciklusa od kojih svaki sadržava po deset pjesama, mahom u prozi i slobodnom stihu. Stoga se nameće dojam da je s tim kompozicijskim rješenjem i urednim organiziranjem pojedinih ciklusa na stanoviti način prošireno, pa i pojašnjeno njezino shvaćanje izražajnih elemenata poetike kao osnovnih postupaka u gradnji pjesme.

Novaković je u jednom intervjuu povodom prve zbirke rekla da je za nju pjesnička figura nazivanje stvari njihovim pravim imenom. Taj proces u pisanju pjesme ona nastoji usmjeriti i koncentrirati kao da je praktički, kako je rekla, fotografski *le moment décisif*, onaj takoreći savršen trenutak vizualnog i doživljajnog sklada koji fotografkinja kao autorica treba zabilježiti i na taj način otrgnuti kontingenciji zaborava i kaosu prolaznosti. Njezina je poetička namjera, kao što je referirajući se na Raymonda Carvera tada rekla, da se ono o čemu govori na neki način iskustveno poklapa i potvrđuje, da odjekuje i vibrira u onom što se, sada i ovdje, događa i drugima.

Numeričku pravilnost u ovoj knjizi stoga je moguće uzeti kao okvir fotografije, a to bi ovdje bile poetske slike. Pjesme su na taj način izdvojene u jednoj od potencijalnih cjelina koju sačinjavaju, pri čemu su istaknute njihove poetičke i izražajne posebnosti. Naslovi ciklusa, pa i čitave knjige, također su ugrađeni u određenim pjesmama, što će reći da su već upotrijebljeni ili ulančani kao naslovi pojedinih pjesama. „Unutrašnjost cigle“ spomenuta u zadnjem retku posljednje pjesme prvog ciklusa, kao naslov sljedećeg ciklusa onda tvori kariku u mogućem povezivanju. „Ljetno računanje vremena“ u naslovu pjesme ponovljeno je kao naslov sljedećeg ciklusa, „Prostori bez rubova“ pojavljuje se u množini u istoj funkciji. „Janje na cesti“ je, možda konvencionalnije, naslov pjesme i pripadnog ciklusa, a „Male stvari koje smo poslali od sebe“ u naslovu prvog ciklusa i početnom stihu druge pjesme imaju jednaku funkciju. Nadalje, naslov knjige naveden je u zadnjem retku pjesme „Trinaesti sat“ kao svojevrsna nadopuna, sažeti opis onoga s čime ta pjesma započinje: „Tuđa ideja (…) sve što nas podsjeća na nešto drugo.“

U vezi toga, također treba napomenuti da je ta pravilnost provizorna budući da se, na primjer, šešir u naslovu zadnjeg ciklusa „Sjaj i propast šešira“ dvaput pojavljuje u knjizi, inače u oba navrata povezan je s ženskim likovima. Jednom je to Anka Žagar, zatim Marilyn Monroe, prva kao usklik i završetak sažetog zapisa, odnosno poetske skice „Zadnji dan lipnja“, a druga stoji na vratima na početku pjesme u prozi „Vikendi su najgori“. Međutim, kod faktičkog ukazivanja na moguće unutrašnje povezivanje ciklusa pjesama naposljetku nije posve razvidno radi li se o osmišljenoj

kompoziciji knjige kao cjeline, naizgled slučajnim ponavljanjima u fragmentaciji kao istaknutom obilježju u radovima ove pjesnikinje, ili možda otvaranju nekih novih vizura drugima koje je navela, čitateljima i recipijentima njezine poezije, u vrlo ekonomičnom prostoru pjesme.

U prilog potonjem moguće je navesti tragove poetike Anke Žagar, koji su prepoznatljivi u nekim momentima ove knjige, kao što „zadnje dane lipnja" nije teško spojiti s ikoničkim, fiktivnim i još realnijim likom Marilyn Monroe. Isto tako, slučajnosti u smislu asocijativnog povezivanja i naglih rezova u tekstu kako bi se pjesma dodatno otvorila, upravljaju i ovom knjigom, te usmjeravaju gotovo svaki redak pjesme u prozi, odnosno stih u slobodnoj formi.

Numeričku pravilnost u ovoj knjizi moguće je uzeti kao okvir fotografije, a to bi ovdje bile poetske slike. Pjesme su na taj način izdvojene u jednoj od potencijalnih cjelina koju sačinjavaju, pri čemu su istaknute njihove poetičke i izražajne posebnosti

Kod prve zbirke Antonije Novaković kritika je u fragmentarnosti ekspresije prepoznala začudnost kao postupak za ostvarivanje jarkih, mimetički vrlo upečatljivih poetskih slika. Taj je dojam pojačan „traumom govora", koju autorica u toj knjizi izjednačava s poezijom u stihovima, „jer poezija je trauma / govora (nećemo / o tom)" i stoga poezija kao takva, kao trauma i zacijelo obrnuto, posljedično dubinski uzdrmava dijalošku situaciju, bilo da je riječ o introspektivnoj refleksiji, rasprsnutom solilokviju, ili ocrtavanju reakcije imaginarnog, što će reći realnog sugovornika, dakako u suprotnoj, muškoj ulozi. Fragmentarne slike u nestalnoj dinamici koja nastaje u disbalansu naglog kretanja i zastajkivanja, onda se u prostoru pjesme moraju povezati, semantički proširiti, ne samo da bi se ostvarila začudnost u nasumičnosti novih značenja već i zbog elementarne razgovjetnosti i omogućavanja prijenosa u recepciji.

Ovu funkciju vrše i svojevrsne didaskalije, koje su u pravilu naznačene zagradama, primjerice u stihu „(istina je / samo površinska rana)", te izravno upućuju na mjesto govora izvan „traumatskog" prostora pjesme. Na taj je način nadalje upotpunjena implicitna narativnost ove poezije, kao što je vjerojatno dodatno učvršćena u mimetičkom prepoznavanju.

Ako se prva zbirka Antonije Novaković čita u okviru ljubavne lirike, budući da je najvećim dijelom uronjena upravo u taj žanr, njezin je poetički *rite of passage* pritom često negativno označen korištenjem izostavljanja, prekida i ponavljanja. Na primjer, u stihovima „granice između onoga što / želiš i onoga / što želiš izbjeći", pomoću iteracije je gotovo neprimjetno, u donjem ključu, u prvi plan postavljen manjak, praznina kao sastavni dio, a ne naličje žudnje. Taj je osnovni uvid učvrstio spontanu, intuitivno razumljivu afirmaciju lirskog glasa i kad je doveden do ruba negativnosti, praznine koja daje emotivni sadržaj krnjoj metafori, kao u stihovima „pružim ruku / i zagrlim tamu, to veliko polovno / koje obavija svjetlo".

U čitanju ove knjige već na prvi pogled razvidne su drugačije namjere. Prostor pjesme na bjelini stranice ukazuje se kao spomenuti „prostor bez rubova" i njega je u tom kratkom spoju značenja moguće takoreći paradoksalno proširiti, a isto tako poništiti, u uzajamnom odnosu slojevitih poveznica koje se potencijalno granaju između naslova i često reduciranog teksta pojedine pjesme. S jedne strane, čini se da u ovoj knjizi ekspanzivnost ipak odnosi prevagu. Organski oblici od pletene žice Ruth Asawe, modernističke američke kiparice japanskog porijekla, navedene u pjesmi „Životinje bez rogova i repa", pojavit će se možda tek naknadno u čitateljskom proširivanju teksta. Kako će i hoće li uopće njezina umjetnost figurirati u vraćanju skokovitom, naglašeno asocijativnom tekstu pjesme ostaje otvoreno gotovo na istom fonu kao i „ruke" Lidije Boševski, suvremene zagrebačke slikarice i keramičarke, u sjajno naslovljenoj pjesmi „Posljedice zaokruživanja na drugu decimalu". U tom kontekstu fotografije Francesce Woodman trebaju ostati prikrivene u naslovu pjesme „24 ružičaste vježbe F. Woodman iz siječnja 1981.", koji se tu zaustavlja i samo upućuje na boju omota njezine jedine za života objavljene umjetničke knjige.

S druge, komplementarne strane, pjesma od dva retka, distih posvećen Bekimu Sejranoviću nadaje se u razrađivanju začudnosti na drugačijem fonu kao varijacija posvete, štoviše epitaf, kao maksimalno zgusnuta, a ipak prozračna i prikladno vedra eulogija prerano preminulom piscu. Kao što Vermeerova *Mljekarica*, navedena u izvorniku kao „Het melkmeisje", bez zastajkivanja navodi na optimizaciju posluge „sredinom 17. stoljeća u Nizozemskoj", kako stoji u opisnom naslovu, a Madame Bovary je u pjesmi „Nitko te ne voli više od mene" korištenjem istog postupka „prije svog vremena izdvojena / kao primjer" i zatim je elegantno, premda možda ipak predvidivo, mimetički ukotvljena u odsječnom zadnjem stihu: „što će ljudi reći?" Ili, recimo, fotografija Jima Morrisona „ispred plitkog reljefa, s rukama iza leđa" snimljena u frankfurtskoj crkvi za turneje po Njemačkoj, koja se u pjesmi „Obični ljudi" vizualno nadovezuje na „odrubljenu Meduzinu glavu".

U pjesmi „Trinaesti sat", iz koje je preuzet naslov ove knjige, nakon „tuđih ideja" i francuskih revolucija nailazimo na „samosterilno bilje" kojemu je za donošenje plodova i sjemena potrebno unakrsno oprašivanje, dakle izvanjski čin. Navedene su đurđice i njihove „podzemne stabljike", premda je istovjetna intervencija ustaljena praksa u voćarstvu, kod uzgoja svakodnevnih jabuka, trešanja, šljiva, krušaka i badema. Asocijativnost onda potencijalno dobiva narativni zamah u dvostrukom pretapanju običnog i neočekivanog, naravno u okviru poetičke ekonomičnosti ove pjesnikinje, gdje je s malo izražajnih sredstava u međuprostorima aluzivne paracitatnosti i vrlo jasne mimetičke senzibilnosti očito moguće učiniti mnogo, bez obzira na konfiguraciju pretpostavljenog horizonta očekivanja. Vjerujem da će toj mreži nasumičnog povezivanja i ciljanog razmrsivanja, neophodnog spajanja i asocijativnog račvanja, čvrstog uplitanja i pomnog izdvajanja, u internaliziranim rezovima, kumulacijama i rasprsnućima, čitatelji vrlo brzo uvidjeti da je njihov ulog u povratku pjesmama Antonije Novaković uvijek vrijedan truda. Stoga bih rekao da će bezrezervno podržati i ovu njezinu knjigu.

ПУТ ПРВЕ СРБ-КРАСАРКЕ

Лаура Барна

Одломци из необјављеног романа

Димитрије Давидовић
Галерија Академије у Бечу, фебруар 1837.

Катарина је стајала по страни, у сенци масивног стуба, немо је посматрала посетиоце и строге бечке критичаре који су се у неверици окупили испред њеног *Аутопортрета*. Са слике их је изазовно гледала право у очи. На моменте је осећала понос, чак и тријумф, али и дубоку изолацију странкиње и генија у простору створеном за мушкарце. Ритмично је одбројавала тактове Шопенове етиде, плашећи се да бруј не надвлада жамор, несигурна да ли јој је лице са платна довољно верно да би је препознали. Ако изађе из сенке и прошета галеријом, препознаће је ипак по хаљини са слике, није одолела да је не обуче, спремна на скандал који би без пардона приписала Катарини. Јаче је стегла муф покушавајући да умири дрхтавицу од треме и хладноће. Немачки комплименти су јој звучали као ехо у празној цркви, још се више прибила уз хладни мермер.

„Чија је ово кћи у тако изазовној хаљини? Прича се да је словенске крви?“, чула је мушки шапат иза својих леђа, потом и звонак смех пригушиван храпавим кашљем.

Из полумрака сале пред њу је искорачио старији мушкарац у похабаном салонском капуту. Лице му је било аветињски бледо, исцрпљено болешћу и бригама иако је покушавао да одглуми раздраганост. Његов портрет је вијала у кућама учених Срба, портрет човека који је држао перо српске слободе сада је, налик утвари, стајао пред њом.

„Фрауљејн Ивановић, бечка школа тражи мир и форму, а у вашим потезима има превише немира које препознајем својим немиром. Не вреди да се крије те. Дозволите, Димитрије Давидовић!“, нежно јој је привукао руку, прислонио усне на надланицу. „Неће вам сметати ако наставим на српском, пожелео сам не само да сањам него и разговарам. Откад сам запао у немилост кнеза Милоша и протеран из службе, живим повучено, мало кога од наших срећем по дунавској монархији, али нисам одолео данас да видим то чудо о којем се прича по Бечу, чак и *Код златног бика* се помиње“, глас му је звучао уморно, говорио је с напором као да отима ваздух. „Кажу да је једна лепојка изгланцала огледало и натерала Аустрију да у њему види српско лице, а што се у кафани прича, вреди проверити. И заиста, слика је величанствена, дете моје“, застао је, обема шакама се подбочио о држало штапа. Погледом је прешао по препуној сали, потом јој се заверенички унео у лице. „Та слика тамо... она од данас не припада вама, она припада нашој националној сујети. Сарајлија ће о њој певати стихове, кнез Милош ће тражити да му ласкате четкицом, а народ ће од вас очекивати да будете светица а не сликарка, и ако одбијете, они ће одбити вас“, начас су му очи засузиле, сваки час је жмиркао, унезверено се осврtао око себе.

Катарина је спустила поглед на мокре врхове својих чизама, натопљене снегом. Мушке сузе су је одувек постиђивале.

„Ја само желим да сликам светлост и истину, господине Давидовићу!”, изговорила је шапатом.

„Светлост је опасна међу слепима, а истина разапиње! Радујем се вашем успеху, у њему је све што сам желео за свој народ”, закашљао се, принео марамицу устима, њоме обрисао и очи. „Тачно на данашњи дан, пре две године, Србији сам подарио *Сретењски устав*, али је за велике силе превише био модеран и демократски. Кнез није одолео притисцима, укинуо га је, а мене смртно ојадио. Ја сам хтео да им дам законе, а завршио сам у блату, заборављен од свих – пред вама стоји бивши човек“, спорим покретом раширио је руке. „Вас сад овенчавају ловорикама, али пазите, тај венац је тежак. Немојте допустити да вам четкица постане политичко оружје. Останите своји, чак и када од вас буду ласкавим понудама или уценом тражили да будете њихови“, привукао је на чело обод шешира и полако почео да се повлачи назад у гомилу, пре него што га ико од кнежевих шпијуна или бечке полиције примети у њеном друштву. „Срећно, госпођице Катарина!“, дошапнуо је на одласку утапајући се у силуете тамних капута.

Када је поново погледала свој *Аутопортрет*, девојка са платна јој више није деловала поносно. Наликовала је на ратника који тек треба да крене у битку.

Италијански виноградар
Тоскана, септембар 1842.

Ваздух је мирисао на прегрејану земљу, рузмарин и медоносну сласт зрелог грожђа. Иако ју је фијакер довезао још зором, сунце је пржило као усред поднева. Са узвишице су се јасно назирали црвени кровови, куполе и торњеви фирентинских кућа и цркава. Застала је испод издужене сенке чемпреса, марамицом обрисала чело и науснице. Торбу с бојама, склопивим штафелајем и платном спустила је на земљу, изула летње ципеле, начас јој се учинило да гази меким веспремским травњаком и нека милина прострујала јој је целим телом. Дланом заклањајући очи, подигла је поглед ка сунцу. Оно више није било боја на палети, оно је било живо биће које прождире сенке и претвара све што дотакне у злато.

Иза кривине, изненада се зачуло шкрипање дрвених точкова и лењи бат копита. Хитро је закорачила уназад, зграбила торбу и штафелај, склањајући их са уске стазе. Призор који је угледала учинио јој се толико нестваран да се инстинктивно леђима прибила уз стабло, обгрлила га обема рукама. Обасјан златним зрацима, пред њом се појавио крупан мушкарац са дугом коврџавом брадом и косом. На ужету је водио магарца који је вукао колица натоварена плетеним корпама пуним црног и белог грожђа. Био је то локални виноградар. Кошуља од грубог небељеног платна висила му је раскопчана до пупка, откривајући снагу мишавих груди. Руке су му биле тамне, умрљане соком распуклих гроздова, а ноге потпуно босе, улепљене прашином и трњем.

И да је хтела да се уплаши живе анатомије и голе природе, Катарина јој не би дала. Истурила ју је правац пред сцену о којој је ноћима маштала и градила је у слику. У праву је Пешки, структура коре и коже наликује тканини, помисли, задивљено зурећи у мушке облине усред рајског окружја.

Виноградар је зауставио магарца тик пред њеним босим ногама. Деловало је као да га присуство странкиње залутале у виноград нимало није зачудило. Погледао је у њену фину тамну хаљину и сламнати шешир са широким ободом, потом у штафелај и торбу са цртаћим прибором, и широко се осмехнуо откривајући два реда бисернобелих зуба.

„Buongiorno, signorina!“, довикнуо је, живо гестикулирајући као да пева. *„Artista?“*, махнуо је главом на торбу и штафелај.

Грозничаво је покушавала да се присети оних неколико италијанских фраза које је научила за случај да се нађе у каквој незгодној ситуацији, али на сусрет с виноградаром није рачунала и није могла да призове ниједну разумну реч.

„Si... si... artista... si...“, несигурно је промуцала, из торбе извукла уролано платно, брзо га наместила на штафелај. *„Prego*... слика... ви... мени позирати... *pittura... capisco?“*

Виноградар се гласно насмејао, очигледно забављен њеном збуњеношћу. *„Me? Un povero contadino?“*, показао је прстом на своја прљава стопала и прасну у смех. Израз лица одавао му је веселу доброћудност, што ју је охрабрило, примакла му се толико близу да је осетила запах његовог опорог зноја измешаног с мирисима смоле и рузмарина. Ухватила је ваздух као да ће да зарони и сигурним потезом исцртала контуре његове главе, кривуље његових снажних мишица, линије гломазних прстију испреплетених ужетом, а затим показала на крупни грозд који је замамно висио из корпе.

„Molto bello! Светлост... *Luce*... на вашем лицу...“, изговорила је готово молећиво.

Виноградар је ућутао, на трен као да је размишљао шта да каже или уради. Осмех му је постао мекши и цео израз попримио је неку помирљиву лукавост. У очима ове бледе странкиње запазио је непоколебљиву одлучност и грозничаву жељу да уради оно што је наумила, и та жеља га је сместа разоружала. Прекрстио је руке на грудима, поносно се испрсио, шеретски јој намигнуо.

„Va bene, signorina... quanto lire?“, питао је, наједном се уозбиљивши.

Катарина је брзо отворила торбицу привезану за струк, извукла неколико сребрних новчића и ставила му их у длан. Виноградар је задовољно климнуо главом, загризао један новчић, зачкиљио као да му процењује вредност и задовољно се осмехнуо. Потом је пришао корпама, одабрао највећи грозд са три велика листа и сео на ниски камени зид уз стазицу. Зрак сунца обасјавао му је десни профил.

Прва линија дефинише почетак и крај слике, присетила се речи безименог учитеља из Секешфехервара и пожелела да је сад може видети слободну и срећну док је лаганим потезима осликавала свог *Италијанског виноградара*.

Кнегиња Персида Карађорђевић
Двор Карађорђевића, Београд, пролеће 1847.

У пространом салону опремљеном мешавином оријенталног намештаја и бидермајера увезеног са запада, на овалном столу од тамне ораховине дочекала ме је топла кафа служена у филџану и слатко од ружиних латица. И Јулија га је често спремала, али мајка се увек жалила да не мирише довољно на руже и терала је да га носи на пијацу и подели сиротињи. А ја сам, док га не преспе у глазирани ћуп, кашичицом мрљала по густој маси у потрази за латицама, са слашћу лизала умазане прсте, и на непцима осећала ружин трн.

Кроз полузатворене дрвене капке тракасто су се пробијали зраци пролећног сунца, осветљавајући честице прашине у ваздуху презасићеном аромом полена и воска којим је премазиван мобилијар. Служавка у белој ланеној хаљини и простом јелеку седела је непомично у углу и све време се доброћудно осмехивала, али није проговарала, чак и кад сам јој наздравила добар дан с тешким немачким нагласком, брзо је оборила поглед и ситно се закикотала.

„Стигли сте пре времена, госпођице", тргао ме је дубок продоран глас, начас ми се учинило да је мушки и нагло се окренух на петама. Кнегиња је већ била обучена у тешко плаво либаде ивица опшивених златовезом, око струка јој је блистао скупоцени појас са уденутим драгим камењем који је стезао фистан од шареног атласа, док јој је између прстију провиривала марамица од танке чипке налик гути паучине. „Знате ли да је поранити исто као и одоцнити, непристојно и једно и друго. Уосталом, завршили сте велике школе у Бечу и Минхену, сувишно је од мене да слушате подуке финим манирима. Но да почнемо, сликаћете ме док седим, тако је достојанственије за једну владарку. Све што сте поручили по гласнику ту вам је спремљено: штафелај, платно, боје, фирниз, четкице свих дебљина... а ако нешто затреба, слуге ће добавити за дана", погледала је на тацну са ибриком и филџаном. „Кафу можете да пијете док позирам, нећу данас дуго остати, имам државничких обавеза после ручка. Кнез је одсутан, све је пало на мене", рекла је строго и запутила се ка столици с кратким наслоном резбареним флоралним мотивима, која ме је неодољиво подсетила на оцину из радне собе.

Одједном, као да је нестало светлости, по свим предметима, па и платну, спустила се густа сенка.

„Кнегињо, дозвољавате ли да отворим прозор, требаће ми више светла, прво намеравам да скицирам лице, не бих да га сенке отврдну", изговорила сам равнодушно како бих прикрила нелагоду због њеног нимало љупког наступа. Нисам се усудила да јој поменем колико ме је од првог сусрета изазвао њен нескладан лик с грубим, безмало мушким цртама, нити сам намеравала да га улепшавам сенчењем и сфуматом, несигурна колико се клацка на танкој линији сујете.

Персида је нагло подигла једну обрву, приметих да су јој се углови усана трзнули, што ми је личило на одобравање, и широм растворих капке.

„У Србији се жене ретко питају шта желе, а још ређе им се допушта да гледају тако оштро као ви", поглед јој је склизнуо ка прозору иза којег се чуо бат коњских копита и звон калдрме. „Када су ми рекли да долази српска сликарка из Мађарске, мислила сам да ће донети слатке речи и манире угарских салона, а ви сте донели надмену тишину. Чаршији се то не свиђа, Катарина. Кажу да сте превише горди за једну девојку, и очигледно вам не пада на памет да пригушите тај понос", исправила је леђа, чврсто их приљубила уз наслон. Начас ми је заличила на завршену слику и тај призор сам задржала као замрзнут у мислима, и знала сам да ћу га лако призвати кад год то будем желела, и знала сам да ми њено присуство више неће бити потребно.

„Чујем шта се по чаршији шири брже од кошаве, Ваше височанство. Причају да пристојној девојци није место за штафелајем, да скрнавим српски немачким нагласком, да боса и гологлава излазим на улицу налик луди, пртим на леђа скаламерију и торбу као просјакиња, да се носим с мушкима као себи равнима... Али неће ме поколебати аброви. Ако је мој понос грех, онда је и ваш", гледала сам је право у очи, одједном су постале мутне и безличне и осетих благо сажаљење према тој жени која је одавно надрасла своју улогу као и своју околину и која с њоме није знала шта да ради осим да је окива у лед.

У салону је завладала потпуна тишина, утихнули су и малопређашња граја и њиска коња с улице. Слушкиња је уплашено спустила главу, са њеног лица нестао је доброћудан осмех, било је јасно да је очекивала кнегињин излив гнева, из искуства служења на Двору свесна колико је врећају дрскост и супротстављања.

Кнегиња је полако опустила рамена, а из мутних очију нестало је хладноће, одменили су је тежак умор и нека неодређена туга.

„Потпуно сте у праву", рекла је тихо, поправљајући свилену капу на глави. „Мој понос је једино што држи овај двор на окупу кад већ не може Кнежевину. Мудрост му је савезник, то је све што смем да покажем али само у спаваћој соби, на кревету умиљавајући се припитом кнезу", поново је, из навике, наместила капу. „Сликаћете ме са црвеним брокатом у позадини, нека устаничка Србија види да се ничега не бојим", рекла је и још се више привукла наслону, гордо исправљајући тело и главу. Израз лица повратио јој је малопређашњу хладноћу; осетих поштовање и саучесништво према жени која је по сваку цену стала у одбрану своје титуле.

SUPERNOVA ĆE BITI NAŠA

Darko Tuševljaković

DARKO TUŠEVLJAKOVIĆ (Zenica, 1978) srpski je pisac, urednik i prevodilac. Od 2002. objavljuje prozu u Srbiji i regionu, a dosad je objavio pet romana (*Senka naše želje, Jaz, Jegermajster, Uzvišenost, Karota*) i tri zbirke priča (*Ljudske vibracije, Naknadne istine, Hangar za snove*). Dobitnik je više priznanja za svoj rad: Nagrade Evropske unije za književnost (za roman *Jaz*), Andrićeve nagrade (za zbirku pripovedaka *Hangar za snove*), Nagrade „Beskrajni plavi krug" i NIN-ove nagrade za roman godine (za roman *Karota*). Dela su mu prevedena na više evropskih jezika. Živi i radi u Beogradu.

ĐIR U MIR

Kad je bilo pitanje da li ostati ili ići
kao u pesmi, samo što su tada
pesme sve bile desne,
rekli su joj pa ne morate vi nikuda,
pa vi ste naša, kao porodica uža,
dobićete posao, zadržaćete stan,
možete i decu, samo bi trebalo
da ostavite muža.
Taj vaš mešani brak ionako je
izmislio komunistički mrak.
I rekla im je njet, kao onda
Tito Staljinu, zasukala je haljinu,
natovarila naše stvari na kamion
i tako napravismo đir u mir.
Kakav mućak za ručak.
Kad je došla tu gde je došla,
pitala je ima li neka soba za nju,
muža i decu, rupa, šupa, bilo šta,
rekli su: gospođo, ostali ste živi
i dobro ste prošli,
ali najbolje se vratite odakle ste došli,
bez rime, doduše, ali sa njom
zvuči bolje i s malo više duše.
Vratila se nije, njet je opet pao,
i dobro znam da je ostala zbog nas
i što nije htela da kopa raku
svom mešovitom braku.
Njihova nije, a nije ni vaša,
tako je i mene odgojila,
od krvi i tla me odvojila,
od krvi i tla me odvojila.

HOTELSKI ŽIVOT

Kad smo došli ovamo
živeli smo u hotelu.
Šalili smo se da samo
gospoda tako žive.
I Nikola Tesla.

U hotelu živiš tako
što ti je frižider kod kreveta
a sudove pereš
tamo gde se tuširaš
i sereš.

Kuvaš u hodniku,
vrištiš u liftu.

Gospođa na recepciji
pogledom te kamenuje,
kaže nekad je ovde
odsedala elita.

Nekad smo imali balove,
sad imamo balvane, kaže,
došli pacovi da zagade grad.

A ispred hotela, na ulicama,
ljudi žure kućama,
tramvaji seku reku,
sve ide od tebe,
nemaš pojma kuda.

Trideset godina kasnije
naučio sam gradske linije
i kako da ućutkam recepcionere
dok idem na bal.

SAN

Jutro je velik zalogaj.
Tvoje noge kao lozica oko mojih,
sunčev jezik klizi po sobi.
Probudi se,
toliko toga nas čeka,
toliko toga imam da
podelim s tobom.
Nećemo hodati, poletećemo
kroz prozor pravo na gradski trg
i objavićemo se sugrađanima:
dve bele prilike, svilene kože,
sunčevih očiju,
spojene u svetlu kuglu
koja plamti i pleni.
Gledajte nas, reći ćemo,
gledajte i pamtite,
jer nije svako jutro optočeno zlatom,
a ni lozica ne rađa baš uvek.
Probudi se, čuješ li, draga,
da mi, pre nego što postane
suviše toplo, ispričaš svoj san.

KAO KOD KUĆE

Nikad niotkud nisam u potpunosti otišao,
niti sam se igde u potpunosti vratio.
Jednom nogom sam uvek tamo
gde ostatak mene nije.
Ne postoji mesto na kom se osećam
kao kod kuće i ne postoji kuća
čiji prag ne smem da pređem.
Nil Degras Tajson kaže:
To je kvantna superpozicija.
Ja ne znam ništa o kvantima,
niti da li je to super,
ali znam da mi je korak
istovremeno težak i lak,
i to je čudo ovog putovanja,
na kom, kad god pogledam napred,
istovremeno gledam unazad.

SUPERNOVA ĆE BITI NAŠA

Jednog dana
Ne tako daleko od sada
Za stotinak hiljada godina
Betelgez će eksplodirati u supernovu
I neko vreme svetleti na nebu
Kao dnevni mesec
Ili mikrosunce
Za njim će ostati neutronska zvezda
Ili crna rupa
Možeš da biraš
Sada
Dok stojimo na obali Save
I jedemo sladoled
Jedan s prelivom od čokolade
Drugi od jagode
Možeš da biraš
Šta će ostati od Orionove ruke
Sedamsto puta veće od Sunca
Čokolada ili jagoda
Nije bilo lako ali smo uspeli
Prodavačica se snebivala
A deca iza nas kmečala
Ali uspeli smo uspeli
Supernova će isto tako biti naša
Biraćemo je sada
Kao i za sto hiljada godina

DUŽ BREZIKA
(BALADA O JEDNAKIM MOGUĆNOSTIMA)

Često sanjam povorku, dugačku i nemu,
kako se kreće ravničarskim putem
s jedne strane oivičenim brezama.
Visoka stabla, jedno do drugog,
kao ograda sa čije se druge strane
nazire ostatak polja – samo, to je tamo
izmenjen svet, jer ga gledam
kroz brezovo lišće.
Vetar u brezama obično peva
pesmu drugačiju nego u ostalim krošnjama,
ali u snu ga nema,
breze su tihe i nepomične, kao naslikane.
Ljudi u koloni nisu uvek isti.
Nekad su to bednici u ritama,
sirotinja i seljaci na natovarenim kolima
koja vuku konji i mazge,
nekad su to vojnici u povratku s fronta
ili zarobljenici pušteni na slobodu.
Nikad među sobom ne pričaju, nisu veseli,
ali i ne plaču, imaju tek toliko snage
da polako koračaju
dok ih posmatram iz polja.
Nebo je uvek mrko iznad breza,
kao da će svakog trena kiša,
koja je, sudeći po vlažnoj zemlji,
te noći već padala, ali dok traje san,
ona se ne izliva iz oblaka,
već ostaje kao mogućnost.
Međutim, kroz brezovo granje,
nad ostatkom polja vidim
tanku liniju svetla,
boje kao kora stabala,
i po tome znam da je sunce
jednaka mogućnost kao kiša.
Često poželim da se priključim koloni
i ispričam im o toj velikoj borbi,
da vidim hoće li neko progovoriti
i osmehnuti se možda,
ali, kao u inat, zemlja poda mnom
toliko je raskvašena da mi čizme
tonu u mulj.
Tada se pomirim s nemoći koju nosi san
i pomislim da možda nije loše
ostati u mestu i sačekati ishod
nebeske bitke o kojoj kolona ništa ne zna
ili se pravi da ne zna.
Ali pravila sna su okrutna i jasna,
tako da se uvek probudim pre velikog finala,
sa mutnim sećanjem na to da sam u koloni,
duž brezika, uočio poznato lice.

POSLE KRATKE TIŠINE

Ko se seća virusa seća se i
dana provedenih između zidova,
vesti i vakcina, šerpi i šetnji
u gluvo doba.

Grozno doba.
U Italiji su mrtve odvozili
kamionima.

I jednom sam, dok je trajalo,
pozvao majku i rekao: ovo
kao da ne proživljavam ja,
već neko drugi dok ga
sa strane gledam.
Kao da sam odvojen
od sopstvenog života.

Posle kratke tišine
ona mi reče: dragi moj,
ne brini ništa,
ja se tako osećam
od devedeset prve.

ŠANGAJ

moram opet u Šangaj
jer oči dalje
nepce jače
nos više
noge nose
Nanking roudom
moram u mravinjak
u košnicu da osetim
strašnu ogromnost
i slasnu skromnost
da pustim još jednom
da me uguši život

PANOPTIKUM

Goran Borković

KAD IZDAVAČI ZASUČU RUKAVE

Dok se kulturna politika na ovim prostorima već godinama iscrpljuje u partijskom kadroviranju, klijentelizmu i proizvodnji ideološke magle, tri prominentna beogradska izdavača – Vladislav Bajac (Geopoetika), Zoran Hamović (Clio) i Gojko Božović (Arhipelag) – odlučila su povući crtu. Kroz „Inicijativu br. 3“ ovi ljudi s imenom i prezimenom pokrenuli su dugoročnu platformu koja građansku pobunu konačno prevodi u konkretan jezik institucija i profesionalne solidarnosti. Njihova dijagnoza je precizna: kultura nije plijen za potkusurivanje ni roba na buvljaku, već temeljno javno dobro koje je stradalo pod teretom nestručnosti i političkih ucjena.

Autori platforme nude pritom razrađen plan ozdravljenja – od spašavanja Beogradskog sajma i vraćanja manifestacije knjige dostojanstvenom formatu, preko radikalne depolitizacije ministarskih komisija, pa sve do čišćenja medijskog prostora od toksične propagande i takozvanih „crnih lista“. Posebno bodri ustrajavanje na tome da mešetari koji su provodili cenzuru i dijelili plijen po partijskoj liniji više ne smiju prismrdjeti stručnim tijelima. Kada se izdavači pobune protiv provincijalnog mraka i zatraže pravila u javnom interesu, to više nije samo strukovni bunt, to je lekcija iz elementarnog dostojanstva.

„Iskustvo građanske pobune i profesionalne solidarnosti nedavno je pokazalo da otpor može da okupi ljude, ali da su za trajne promene neophodni jasni ciljevi, organizovano delovanje i odgovorne institucije. Zato želimo da energiju pobune pretvorimo u program obnove“, naveli su Bajac, Hamović i Božović.

Oni se zalažu za očuvanje Beogradskog sajma i preuređenje u suvremeni kulturni kompleks namijenjen knjizi, filmu, kazalištu, muzici i drugim umjetničkim i obrazovnim sadržajima. Poštujući 70-godišnju tradiciju, predlažu nastavak održavanja Međunarodnog sajma knjiga u Beogradu na njegovom mjestu uz oblikovanje inovativnog modela, otvorenog za suvremene kulturne programe, međunarodnu saradnju i nove oblike susreta stvaralaca i publike. Inače, ovogodišnji 69. Međunarodni beogradski sajam knjiga zaključio je vrata s 82 000 posjetitelja – što je pad od pedesetak tisuća u odnosu na ionako mršavu prethodnu godinu, odnosno bolnih 121 000 posjetitelja manje nego 2024., kada se manifestacija još držala dostojanstveno.

SLUČAJ ATELJEA 212 I LJUBIŠE RISTIĆA

Epizoda Ljubiše Ristića na čelu Ateljea 212 privedena je kraju onako kako je i zaslužila. Nakon što se ansambl ovog slavnog teatra pobunio i zatražio njegovu ostavku, postalo je jasno da politički tutori i takozvani „zaštitnici od grubih poteza vlasti“ nemaju što tražiti na kulturnoj sceni onog trenutka kada im se izmakne tlo pod nogama na izborima. Ristić je, naime, na funkciju vršioca dužnosti upravnika sletio krajem srpnja s navodnim plemenitim zadatkom da teatar brani od sile one iste političke opcije čiji je krah sada pomeo i njegov mandat.

Najljepši sloj ove male administrativne drame jest onaj u kojem se otkriva licemjerje upravljačkih struktura: nakon imenovanja Ristića za vršioca dužnosti upravitelja Ateljea 212, predsjednik Upravnog odbora Milan Lučić i odabrani članovi (Gorica Popović, Milica Mihajlović, Ksenija Radulović, Ljubisav Milunović) najprije su jednoglasno podnijeli ostavke, da bi se nakon kratkog razgovora s ansamblom naglo predomislili i odlučili ostati na brodu koji tone. Ristićev odlazak ostaje tek usputna fusnota o tome kako se fotelje dijele uz blagoslov odlazećih moćnika, ali i dokaz da glumci i kazališni radnici, kad se ujedine, mogu vrlo brzo pokazati vrata svima koji kulturu tretiraju kao ratni plijen.

„Na sastanku sa predstavnicima sindikata Ateljea 212 ljubazno ste nas obavestili da ste na funkciju v. d. došli kako biste nas zaštitili od ‘grubih poteza vlasti’. Kako ta i takva vlast, srećom, više nije u mogućnosti da čini ‘grube poteze’, budući da je izgubila izbore, zahvaljujemo Vam na dosadašnjem angažmanu i akciji spasavanja“, naveli su članovi ansambla Ateljea 212 u objavi na društvenim mrežama.

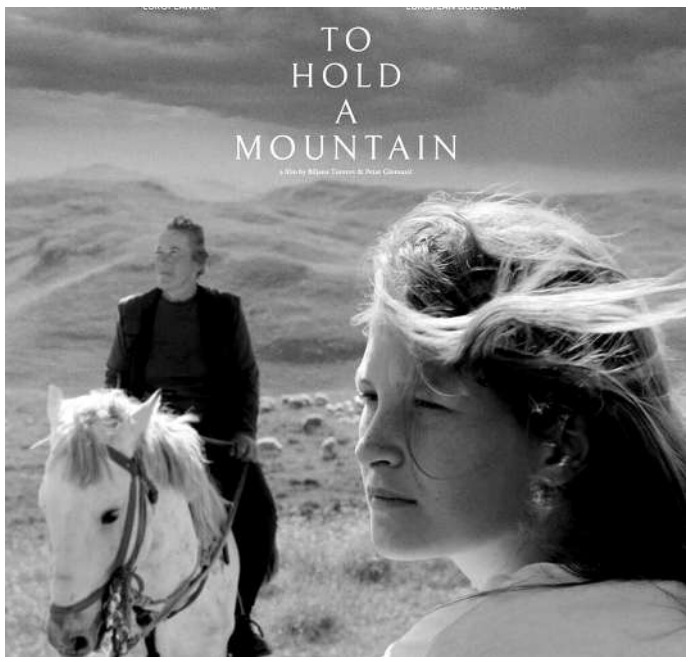
KAD OTPOR SA SINJAJEVINE POKORI EUROPSKU FILMSKU ELITU

Dokumentarni film *Planina* redateljskog dvojca Biljane Tutorov i Petra Glomazića ostvario je izniman podvig osvojivši čak dvije nominacije za Europsku filmsku nagradu (EFA) – u kategoriji najboljeg dokumentarnog filma, ali i u glavnoj konkurenciji za najbolji europski film, gdje se ravnopravno nosi s igranim i animiranim naslovima. Nakon trijumfa na Sundanceu i osvojenog

Srca Sarajeva, ova sedmogodišnja filmska kronika o obrani crnogorske visoravni Sinjajevine nastavlja svoj pobjednički niz ususret svečanoj dodjeli u Ateni u siječnju 2027. godine.

No, iza festivalskog glamura i pohvala svjetske kritike stoji priča koja ulazi u samu srž regionalne i globalne društvene patologije. Sniman od 2018. do 2025. godine, film prati svakodnevicu majke i kćeri, Mileve Gare Jovanović i Nade Stanišić, koje na najvećem balkanskom pašnjaku brane svoj stoljetni stočarski život i prirodu od državnih planova da se taj prostor pretvori u vojni poligon. Kroz njihov intiman odnos, autori bez patetike seciraju dvostruko nasilje – ono nad prirodom u ime tobožnjih strateških interesa i ono patrijarhalno nad ženama koje nose teret opstanka zajednice.

Upravo u tome leži subverzivna snaga ovog djela, nastalog u koprodukciji niza regionalnih i europskih fondova, uključujući i HAVC. Kako i sama redateljica ističe, riječ je o filmu koji ljubav tretira kao legitimni politički alat. Dok se balkanske elite olako odriču vlastitih resursa i ljudi, pretvarajući pašnjake u vojna vježbališta, *Planina* vraća dostojanstvo onima s margine. Uoči domaće premijere na beogradskom Festivalu autorskog filma, uspjeh ovog dokumentarca služi kao važan podsjetnik da najautentičnija i najhrabrija umjetnost na ovim prostorima nastaje onda kada kamera stane uz one koji odbijaju pokleknuti pred silom.

UŽI IZBOR REGIONALNIH TRILERA

Žiri nagrade „Zlatni triler“, koju dodjeljuje Udruženje pisaca trilera – UPiT, odabrao je deset naslova u uži izbor za to regionalno priznanje. U konkurenciji su bili romani objavljeni tokom 2025. godine, a žiri je među 37 pristiglih romana iz Srbije, Hrvatske, Crne Gore i Bosne i Hercegovine izdvojio osam romana iz Srbije i dva iz Hrvatske: *Bekos* Enesa Halilovića (Laguna), *Boja straha* Zorana Petrovića (Laguna), *Karota* Darka Tuševljakovića (Laguna), *Otac* Bojana Ljubenovića (Laguna), *Otpadnici, slučaj četvrti* Anje Mijović (Čarobna knjiga), *U senci poretka* Milka Štimca (Vulkan), *Tama na rubu grada* Bojana Marjanovića (Čarobna knjiga), *Ulm* Bojana Vasića (Veseli četvrtak), *Usta puna mora* Jurice Pavičića (Stilus knjiga) i *Skriveni u tišinama* Bartula Vlahovića (Naklada Fragment).

Odluku je donio tročlani žiri koji je zasjedao i prošle godine: sveučilišni profesor književnosti Dean Duda iz Zagreba, urednica izdavačke kuće Urban Reads Jasmina Marković Karović te redatelj i profesor na Fakultetu dramskih umetnosti u Beogradu Srdan Golubović. Dobitnik nagrade bit će proglašen početkom decembra, u okviru drugog beogradskog Thrillerfesta, najavio je UPiT.

UPiT UDRUŽENJE PISACA TRILERA

ŽENSKA STRANA NOVIH TENDENCIJA

Kada se šezdesetih godina prošlog stoljeća Zagreb pozicionirao na svjetskoj karti umjetničkog eksperimenta, pokret Nove tendencije okupio je autore i autorice s obje strane „Željezne zavjese“ koji su neumorno istraživali spojeve umjetnosti, znanosti i tehnologije. No, dominantna povijest umjetnosti pobrinula se da taj revolucionarni val zapamtimo prvenstveno kroz imena muških pokretača, organizatora i teoretičara poput Matka Meštrovića, Radoslava Putara ili Bože Beka. Upravo tu institucionalnu nepravdu i višedesetljetnu historijsku amneziju ispravlja zagrebačka udruga Kontejner izložbom *Ženska strana Novih tendencija*.

Temeljena na studioznom istraživanju Olge Majcen Linn, Darka Šimičića i Jasne Jakšić arhivske građe Muzeja suvremene umjetnosti, izložba uz pomoć proširene stvarnosti (XR) oživljava radove 31 domaće i međunarodne umjetnice. Među njima su danas globalno poznate autorice poput Bridget Riley, Marine Apollonio, Dadamaino, Nande Vigo i Lillian F. Schwartz, ali i brojne druge čiji su radovi iz područja geometrijske apstrakcije, kinetičkih fenomena i kompjuterske umjetnosti ravnopravno pomicali granice tadašnjeg izraza. Zbog patrijarhalnih obrazaca, rada u umjetničkim parovima sa supružnicima ili sužavanja fokusa na muške protagoniste, njihov je doprinos gurnut u sjenu. Ova postavka, uz digitalne rekonstrukcije i XR interpretaciju umjetnika Mihaela Gibe, ne donosi samo posvetu zaboravljenim autoricama – među kojima posebno mjesto zauzima Fedora Orebić, prva jugoslavenska umjetnica na Novim tendencijama, te vizionarka Vera Horvat-Pintarić – već i britku dijagnozu kulture koja je sustavno brisala žene iz vlastitih temelja. Dokazivati da su žene bile aktivne sukreatorice jedne od najvažnijih avangardi 20. stoljeća više nije stvar pukog revizionizma, već nasušna potreba da se povijest umjetnosti konačno oslobodi muškog monopola.

OD BLOKOVSKE NOSTALGIJE DO BRUTALNE SADAŠNJOSTI

Kada se nekadašnji junaci tranzicijskih komedija vrate kući nakon dvadeset i kusur godina, rijetko zateknu teren na kojem su nekoć bezbrižno igrali. Redatelj i scenarist Miroslav Momčilović novim filmom *Kengur se vraća kući* ne nudi jeftinu nostalgiju niti podgrijanu juhu kultnog filma *Kad porastem biću Kengur* iz 2003. godine, čiji je bio scenarist uz režiju Radivoja Andrića, već okrutnu anatomiju društva koje je u međuvremenu temeljito potonulo. Premda nosi nadimak slavnog golmana kojeg je nekoć tumačio Nikola Đuričko, ovaj je Kengur – sada u koži Andrije Kuzmanovića – protagonista jedne puno mračnije, žanrovski precizno definirane „sportske romantične tragedije".

Povratak uspješnog nogometaša i neuspješnog trenera iz Engleske u rodni kraj, u pratnji tamnoputе zaručnice Elektre (Chioma Atuanya) i fiktivne televizijske ekipe, počinje kao tipična gastarbajterska fantazija o spasu. Kengur stiže pun novca, velikih planova i patriotskog žara da iz blata izvuče lokalni klub i stare prijatelje iz djetinjstva. No, kako to u stvarnosti obično biva s blatom, svako koprcanje samo ubrzava propadanje. Srbija koju je napustio više ne postoji, a ni on sam nije ostao imun na razorni trag slave i novca.

Momčilovićev uvid u društvenu zbilju nimalo ne uljepšava stvarnost, što je redatelj jasno pokazao i na samoj konferenciji za novinare u Beogradu, kada je prije priče o filmu osudio nedavno fizičko nasilje nad kolegama Stevanom Filipovićem i Vladimirom Arsenijevićem. Osvrćući se na citat Jamesa Joycea o Irskoj kao „krmači koja jede svoju najbolju djecu", autor bez zadrške konstatira da je Srbija odavno nadmašila taj irski poučak, pretvorivši negativnu selekciju u jedini stabilan državni projekt.

I dok glumačka ekipa – u kojoj su i Oliver Konić, Jelisaveta Orašanin, Ivana Dudić, Nataša Ninković te prerano preminuli Radoje Čupić – pokušava oživjeti sjećanja na vremena kada su blokovi imali solidarnost umjesto današnjih „kemijskih supstanci" i surovosti, film ostavlja onaj nužan, gorki talog. Jer kad se ugase kamere i utihnu šale, ostaje pitanje: može li se uopće spasiti zajednica koja je sustavno protjerala vlastitu budućnost i svela solidarnost na puku egzotiku?

PISMA DVOJICE PRIJATELJA IZ RUŠEVINA PROPALIH DRŽAVA

Kada se dva velika redatelja i filmska barda, ujedno i nerazdvojna prijatelja još iz praških studentskih dana, late pera kako bi razmijenila misli, rezultat ne može biti tek obična tiskovina za filmofile. Rajko Grlić iz Hrvatske i Goran Marković iz Srbije – dvojica suputnika i svjedoka epohe koji su preživjeli države kojih više nema – predstavili su u Zagrebu i Rijeci svoju zajedničku knjigu *Jesi li snimio ovo?*. Ova intimna, bespoštedna i britka prepiska, nastala izvorno iz kolumni s portala Velike priče na nagovor urednika Veljka Lalića, donosi rijedak uvid u pola stoljeća dugačak dijalog koji se proteže od Beograda i Zagreba do Istre i SAD-a.

Knjiga nudi mješavinu finog humora, iskustvene mudrosti i nepatvorene gorčine. Kroz pisma koja putuju između dviju sredina, Grlić i Marković seciraju teme koje ih muče čitav život: od filma i umjetnosti, preko izgubljenih prijatelja i studentskih pobuna, pa sve do politike i režimâ koji se mijenjaju samo po ambalaži. Kako sam Marković ističe, njih dvojicu zapravo i ne spaja sam film, već duboka estetika i, prije svega, etika. Uspjeli su pronaći onu rijetku mjeru u kojoj privatna intima prijateljskog razgovora prelazi u opće mjesto otpora prema primitivizmu.

Ovo nije klasična biografska čitanka niti memoarski hvalospjev, već svjedočanstvo o tome što preostaje kada se raspadnu industrije, ideologije i lažne sigurnosti. Kada nestanu iluzije i kad se granice ponovo iscrtaju krvlju, ostaju tek pogled, glas, sjećanje i tvrdoglava potreba da se istina – makar u formi pisma upućenog bratu po oružju i umjetnosti – ipak izgovori naglas.

KAUBOJI U BEOGRADU

Kultni kazališni fenomen *Kauboji*, prerano preminulog hrvatskog redatelja i glumca Saše Anočića, dobio je svoje novo, beogradsko ruho na Večernjoj sceni pozorišta „Boško Buha". U adaptaciji Milene Depolo i režiji Đurđe Tešić, ova je komedija s elementima sirove melodrame ponovno dokazala da istinska kazališna magija ne nastaje u uštogljenim institucionalnim salonima, već na margini, među ljudima koje je društvo odavno otpisalo kao gubitnike.

Originalni komad, nastao 2008. godine iz zajedničke improvizacije Anočića i glumačkog ansambla zagrebačkog Teatra Exit, odigran je više od petsto puta i postao regionalni kazališni klasik. Beogradska verzija nije puka replika zagrebačkog hita, niti tek još jedno čitanje nakon onih u Kikindi i Prijepolju; Depolo je tekst lokalizirala i prilagodila lokalnom senzibilitetu, dok je ansambl predvođen Dejanom Lutkićem u ulozi redatelja Saše unio vlastitu energiju i improvizacije. Na pozornici se tako ponovno okuplja galerija društvenih autsajdera i amatera koji pokušavaju postaviti vestern mjuzikl, suočavajući se pritom sa zakonima Divljeg zapada, ali još više s vlastitim porazima, strahovima i nevidljivošću na koju ih je osudila okolina.

Kauboji funkcioniraju kao subverzivna posveta zajedništvu i solidarnosti „malih ljudi". Kroz spoj crnog humora, apsurda i duboke empatije po kojoj je Anočić bio prepoznatljiv, beogradska izvedba podsjeća da umjetnost ne mora biti savršena da bi bila ljekovita – dovoljno je da bude živa, iskrena i stvorena iz zajedničkog prkosa sivilu svakodnevice.

Izložba *Radikalna subjektivnost: Katalin Ladik i Tomaso Binga,* MMSU Rijeka, 3. 7. – 27. 9. 2026.
Katalin Ladik, *Šamanska pjesma* (fotodokumentacija performansa), Rijeka 1970. / Fotografirao Ranko Smokvina
Fotografije postava izložbe ljubaznošću MMSU Rijeka / Fotografirao Hrvoje Franjić

АУТОРИ

LAURA BARNA / GORAN BORKOVIĆ / MARJAN ČAKAREVIĆ / MILOŠ ĐURĐEVIĆ
GORAN GAZDEK / DUNJA ILIĆ / JASNA JAKŠIĆ / NENAD JOVANOVIĆ
MAJA KOROLIJA / ANJA KOŽUL / KLARA KRANJC / BRANIMIRA LAZARIN
SONJA LEBOŠ / DANILO LUČIĆ / LUKA OSTOJIĆ / BORIS RAŠETA
IGOR RUŽIĆ / DARKO TUŠEVLJAKOVIĆ / ANA VUČKOVIĆ DENČIĆ

ZAVRŠNI PREDIZBORNI SKUP *STUDENTSKA LISTA – STUDENTI POBEĐUJU*
TRG SLAVIJA, BEOGRAD, 22. 10. 2026.
FOTOGRAFIJA: MARIJA JANKOVIĆ

www.casopis.skd-prosvjeta.hr